مَا تَلَوتُہٗ مِن تِلقَاءِ نَفسِی

حسب فرمائش جناب معلّٰی القاب زبدۃ المحققین عمدۃ المدققین قطب العالمین سید العلماء العاملین
انیس المساکین سیدنا وسندنا مولانا ومرشدنا حضرت مولانا محمد اکبر علی صاحب مبارکپوری ادام اللہ تعالیٰ برکاتہم

القبس القامعہ

فی جواب

الشمس اللامعہ

در عدم کراہت جماعت ثانیہ از تالیف منیف حضرت مولانا جامع معقول ومنقول
جناب مولوی احمد الدین صاحب گانگوی ادام اللہ فیضہا

ومعہا رسالۃ اُخریٰ

مبارک است بنام تو افتتاح کلام　　تبارک اسمک یاذ الجلال والاکرام

بہشت کلید در جنت نعیم

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد للہ العلی الحکیم والصلوة علی رسولہ النبی الکریم وعلی آلہ واصحابہ الہداة الی الصراط المستقیم اللہم ارنا الحق حقا وارزقنا اتباعہ وارنا الباطل باطلا وارزقنا اجتنابہ **بدان** ای عزیز کہ درین پُر آشوب زمان باوجود آنکہ توجہ والتفات مردمان بسوئی امور دین اصلا نماندہ نزاع واختلافات در مسائل دینیہ از حد تجاوز نمودہ بناءً علیہ عوام کالانعام بر قواعد دین ضعیف کہ نو روز پنداشتہ اند گوناگون تمسخر و استہزا می نمایند و بر علماء اکابر رحمہم اللہ تعالی زبان طعن دراز نمودہ اند چنانچہ مسئلہ تکرار جماعت کہ بعض علماء بکراہت تنزیہی حکم فرمودہ و بعضے بکراہت تحریمی مطلقا و بعضی بجواز بلا کراہت مطلقا واین شور وشغب در جہان رو بانتشار نمودہ وقبل ازین یک رسالہ بلغت عرب بجواب فتوی مولینا مولوی عاقل محمد جلالپوری کہ بکراہت تحریمی علی الاطلاق قائل بودہ اند بہ تحقیق تمام نوشتہ شد. جناب ایشان ازین جواب لاجواب شدہ در حیز سکوت واجتناب نشستہ اند۔ و چونکہ جناب مولانا بالفضل اولانا مولوی رشید احمد صاحب گنگوہی دام برکاتہ در رسالہ مسمی بہ شمس لامعہ درینباب تحریر فرمودہ اند کہ بظاہر باعث اغوای عام می شد چراکہ جناب شان فاضل جلیل القدر وسیع النظر دقیق الکلام ہستند۔ در فہم ہر کس وناکس نمی آید۔ چہ از عادات ارباب التالیف است کہ عبارات مختلفہ متعلقہ مسائل مبحوثہ در تالیف خود نقل می کنند قطع نظر اینکہ منظور ناقل باشند یا نہ۔ ظاہر بین پندارد کہ ہمین مذہب مؤلف است ؎ رموز عاشقان عاشق بداند ؛ چہ داند انکہ او ہیشان چہ اند ؛ لہذا

بتالیف او

بتاویل او کلماتی چند بدیهٔ ناظرین کرده می‌شوند۔ که مقام مجمل را تفصیل و مقام مبهم را تفسیر

باشند۔ مگر جائیکه صریح مخالفت جمهور و رزین باشند۔ باصلاح او کوشیدم۔ چرا که خود حضرت

مولانا موصوف در رسالهٔ خود باین رضاء داده اند التماس از ناظرین آنکه اگر مطبوع طبع شریف آید

بدعای خیر یاد فرموده باشند۔ واگر حرفی از قصور طبعی این ناچیز غیر مناسب از زبان قلم ظهور آید

اصلاح فرمایند و اگر ممکن بود بذریعهٔ مشافهت یا مکاتبت این عاجز را اطلاع بخشند تا بحکم منظور

کرده آید۔ و غرضم نه مقابله با آن شمس سپهر جهان است کلا و حاشا ع چه نسبت خاک را با عالم پاک

بلکه تحقیق مقامی منظور است لهذا از ان فاضل توقع دارم۔ که براه مهربانی کلالی خاطر عاطر را

دور دارند۔ و بعین انصاف نظر فرموده احقر را از زلة الاقدام و سهو الاقلام اطلاع فرمایند۔ الٰهی

اگر حرفی از راه بیدانشی یا کم فهمی بر زبان احقر رسیده باشد معاف فرما۔ بحرمة حبیبک المصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم

سے آسمان بار امانت نتوانست کشید؛ قرعهٔ فال بنام من دیوانه زدند؛ قـال بدانکه

در مسئلهٔ تکرار جماعت بدون اذان و اقامت در مسجد محله علماء اختلاف دارند۔ و روایات مختلفه در کتب فقه

درین باب یافته می‌شود۔ بعد تامل صادق چنان معلوم می‌شود که در اصل کراهة کسی اختلاف نیست و آنچه اختلافات

در تحریم و تنزیه است چنانچه در ضمن این تقریر واضح گردد اقول وبالله استعین که این اختلاف

و نزاع را خود علمائی کرام و فضلائی عظام و فقهائی قمقام تصفیه و فیصله نموده اند۔ باین نهج که در مسجد

طریق و راه گذر است که او را امام و جماعت معلوم نباشد در آن تکرار جماعت بالاتفاق جائز است خواه

باذان و اقامت ثانیه باشد یا نه۔ خواه به تغیر هیأت اولی باشد یا نه بلکه افضل آنست که هر گروه باذان

و اقامت جداگانه نماز گذارند۔ و اثر حضرت انس رضی اللہ عنہ انه جاء الی مسجد قد صلی فیه فاذن و اقام

و صلی جماعة رواه البخاری مؤید او ست۔ چه آن مسجد راه بود مسجد بنی رفاعة یا مسجد بنی ثعلبة۔ کذا

فی تیسیر الاسلام علی البخاری۔ و علامه حلبی در شرح منیه می‌نگارد۔ و اذا لم یکن للمسجد امام و لا مؤذن

راتب فلا یکره تکرار الجماعة باذان و اقامة بل هو الافضل ذکره قاضیخان انتهی و مثله فی الشامی

والدر والمنحة و فتاوی قاضیخان و حل الوقایه و فتاوی سراجیه و غایة الاوطار و الکافی و غیرها

بلکہ خود مولانا صاحب این رسالہ تسلیم فرمودہ اند حیث قید المسجد بالمحلۃ و در مسجد محلہ

واو آنست کہ او را امام و جماعت معین بود۔ تکرار جماعت باذان و اقامت مکروہ تحریمی است

و قول سرور کائنات صلی اللہ علیہ وسلم لا یصلی بعد صلوۃ مثلہا بحسب احد التفسیرین موید اوست

و تمامہ فی الشامی و ایضا یؤیدہ ما روی انہ صلی اللہ علیہ وسلم خرج لیصلح بین

الانصار و استخلف عبد الرحمان بن عوف رضہ فرجع بعد ما صلے فدخل رسول اللہ صلعم

بیتہ و صلی بہم باذان و اقامۃ الحدیث کما فی منحۃ الخالق و یکرہ تکرار الجماعۃ

باذان و اقامۃ فی مسجد محلۃ لا فی مسجد طریق او مسجد لا امام و لا مؤذن لہ در مختار

قولہ یکرہ ای تحریما لقول الکافی لا یجوز و المجمع لا یباح و شرح الجامع الصغیر انہ بدعۃ

کما فی الرسالۃ السندی کذا فی رد المحتار و فی خزائن الاسرار شرح تنویر الابصار یکرہ تکرار

الجماعۃ فی مسجد محلۃ باذان و اقامۃ انتہی و فی الدر لا مکرر جماعۃ فی مسجد محلۃ باذان

و اقامۃ یعنی اذا کان للمسجد امام و جماعۃ معلومون فصلی بعضہم باذان و اقامۃ لا یباح

لباقیہم تکرارہا بہما انتہی و علامہ حلبی در شرح منیہ آوردہ اما لو کان لہ امام و مؤذن معلوم

فیکرہ تکرار الجماعۃ فیہ باذان و اقامۃ عندنا انتہی و مثلہ فی الشامی ناقلا عن الخزائن

عن امالی قاضیخان فلیحفظ **فائدہ** باید دانست کہ آنچہ در بعض روایات مطلقا تکرار جماعت را

در مسجد محلہ بلا ذکر قید اذان و اقامت مکروہ آمدہ چنانچہ در نصب الرایۃ لاحادیث الہدایۃ گفتہ و روی

عن ابی حنیفۃ رحمہ انہ قال لا یجوز اعادۃ الجماعۃ فی مسجد لہ امام راتب انتہی و در شامی گفتہ نقل عن

رسالۃ لابن نجیم ان الافضل الاقتداء بالشافعی بل یکرہ التاخیر لان تکرار الجماعۃ فی مسجد واحد

مکروہ عندنا علی المعتمد انتہی و غیر ازین دیگر روایات کہ موہم اطلاق اند محمول اند برین مقید

یعنی بر تکراریکہ باذان و اقامت باشد بچند وجوہ اول آنکہ این تکرار یا اعادہ مطلق است و مطلق بوقت

الطلاق منصرف بفرد کامل باشد کما تقرر فی الاصول و فرد کامل جماعت جماعتی ست کہ باذان و اقامت باشد چنانچہ

در کتب فقہ بشرح و بسط مذکور است دوم آنکہ از بعضی الشان نص صریح بجواز تکرار بغیر اذان و اقامت ثابت شدہ

چنانچہ

چنانچہ عنقریب بیاید ان شاء اللہ تعالیٰ و قاعدہ اصول معقول است کہ العام اذا قوبل بالخاص
یراد بالعوام ما وراء الخاص سیوم آنکہ قال فی الشامی اذا صحح بعض الائمۃ بقیدا
ولم یرد عن غیرہ تصحیح بخلافہ یجب ان یعتبر پس این اذان و اقامت برائے کراہت
تکرار معتبر خواہد شد اگرچہ ذکر کردہ نشود در بعض روایات چہ بر خلاف وی نص صحیح وارد نشدہ است
از ائمہ کما لا یخفی و در شامی جلد ثانی صفحہ ۲۳۱ است فان شأن متون المذہب افادۃ
قیود و شرائط بعبارات مطلقۃ استنباطا من قواعد کلیۃ او مسائل فرعیۃ او ادلۃ
نقلیۃ انتہی حسن عنہ چہارم آنکہ در روایۃ نصب الرایۃ لفظ اعادۃ الجماعۃ وارد گشتہ است
و اعادہ در عرف اتیان عین الاول ثانیا را گویند و ظاہر است کہ جماعت اولی باذان و اقامت بودہ است
پس اعادہ آن نیز باذان و اقامت باشد ولا شک فی کراہتہا پنجم آنکہ لام در الجماعۃ عہدی است
و آن اشارہ بسوئے جماعت اولیٰ است و آن باذان و اقامت بودہ و تکرار آن جماعت ہیأت کذائی
مکروہ است فائدہ بدانکہ در بعض مواضع تکرار جماعت در مسجد محلہ باذان و اقامت ہم جائز
بلا کراہت است اول آنکہ در آن مسجد اولا چند غیر باذان و اقامت نماز گذاردہ باشد لیکن اہل محلہ
سنیدہ کہ باذان و اقامۃ نماز بجماعت ثانیہ ادا کنند دوم آنکہ اہل محلہ باذان آہستہ جماعت
کردہ اند پس باقی اہل محلہ را جائز است کہ باز باذان و اقامۃ جماعت ثانیہ کنند سیوم آنکہ
جماعت و اذان اولیٰ بوجہ مکروہ ادائے کردہ اکنون دوبارہ اذان و جماعت کنند بر ہیأت اولیٰ
فی منحۃ الخالق فان صلی فیہ قوم من الغرباء بالجماعۃ فلاہل المسجد ان یصلوا بعدہم
بجماعۃ باذان و اقامۃ لان اقامۃ الجماعۃ فی ہذا المسجد حقہم فلذا کان لہم نصب المؤذن
و غیر ذالک فلا یبطل حقہم باقامۃ غیرہم انتہی و در شرح غرر (اعنی درر) می نویسد
لا یکرہ تکرار الجماعۃ فی مسجد محلۃ باذان و اقامۃ الا اذا صلی بہما اولا غیر اہلہ لان حقہم
لا یسقط بفعل غیرہم او صلی بہما فیہ اہلہ لکن بمخافتۃ الاذان لان مخافتہم تکون علما
لباقیہم انتہی و فی الخلاصۃ جماعۃ من اہل المسجد اذنوا فی المسجد علی وجہ المخافۃ

بحیث لم یسمع غیرهم وصلوا فیہ بالجماعۃ ثم حضر من اهل المسجد قوم وعلموا فلهم

ان یصلوا بالجماعۃ علی وجههما ولا عبرۃ للجماعۃ الاولی انتهی تحفہ تکرار الجماعۃ

فی مسجد واحد مکروہ عندنا علی المعتمد الا اذا کانت الجماعۃ الاولی غیر اهل

ذالک المسجد وادیت الجماعۃ علی وجہ مکروہ شامی وفی خزانۃ الاسرار

یکرہ تکرار الجماعۃ فی مسجد المحلۃ الا اذا صلی بهما اولا غیر اهلہ او اهلہ لکن

بمخافتۃ الاذان انتهی وہمچنین در فتاوی شبیلی وغیرہ تنبیہ واضح باد کہ اینکہ تکرار

مذکور الصدر را مکروہ گفتہ ایم نہ بسبب آنکہ متبادر عند الاطلاق آنکہ مکروہ تحریمی است چنانچہ مولانا

فاضل گنگوهی ذکر فرمودہ زیرا کہ این کلیہ مخدوش ضعیف است کما سیاتی تحقیقہ ان شاء اللہ

بلکہ منشا دلیل کراهۃ تحریمی را اقتضا کند چرا کہ تقلیل وتفریق جماعت اولی مکروہ تحریمی است

وا کہ مؤدی بوی است در حکم او باشد لان للوسائل حکم المقاصد قال فی الهدایۃ لان الاصل

ان سبب الحرام حرام انتهی قال الطحطاوی صلوۃ الظهر تستلزم تفویت الجمعۃ و

تفویتها حرام فما ادی الی الحرام حرام انتهی وظاهر است کہ تقلیل وتفریق نیست مگر

باذان واقامۃ ثانیہ چرا کہ مردمان بر شنیدن اذان ثانی اعتماد کنند واز اجابت اذان اول سستی ورزند

پس لا بد تقلیل ثابت شد واما بدون آن نما پس هر کس بمجرد سماع اذان اول حاضر شود بر دو وجہ اول

آنکہ انعقاد جماعت ثانیہ محتمل است کہ شاید باز امام با جماعت بدرست افتد یا نہ وباید تحمل تحقیق را

از دست نهد دوم آنکہ لا شک ان الجماعۃ الاولی افضل واتم واحسن واکمل من الثانیۃ

وکسی کہ دل او از حلاوت ایمان محظوظ است مفضول را از فاضل اختیار نکند ولا یلزم من افضلیۃ

الجماعۃ الاولی کراهۃ الجماعۃ الثانیۃ کما سیاتی تحقیقہ ان شاء اللہ تعالی

وہو بوجہ اول آنکہ مولینا مولوی محمد عبد الحی لکهنوی مرحوم در مجموعۃ الفتاوی میں فرماتے ہیں۔ اور یہ خیال

کہ تکرار جماعت سے طرف تقلیل جماعت اولی کے ہے خیال باطل ہے۔ اسوجہ سے کہ یہ امر جب لازم آویگا کہ مسجد میں

تقرر تکرار جماعت کا کیا جاوے۔ کہ ہر وقت دو جماعت یا تین جماعت ہوا کریں۔ اس حالت میں البتہ جماعت اولی کے

اتمام ہیں

اہتمام مین فرق ہوگا - اور جب تقرر ایک ہی جماعت کا ہو - اور اتفاقاً کچھ لوگ اسمین نہ ہوئے - تو
ادنکی جماعت کرنے سے کوئی مانع شرعی نہین - خصوصاً جبکہ جماعت ثانیہ کا امام مقام قیام اولے مین
کھڑا نہ ہو - انتھے منہ بلفظہ واما تکرار جماعت در مسجد محلہ بدون اذان واقامت اگر بہیئت اولے
باشد مکروہ تنزیہہ است وبا اختلاف ہیئت ہرگز مکروہ نیست نہ تنزیہہ ونہ تحریمہ وہمین است مسلک مشائخ
چہ در باقی شقوق فریقین را اتفاق است وآنکہ اختلاف است درہمین صورت خاصہ است پس
حسب مبلغ علم ناقص خود تحقیق مقام واثبات مرام بوجہیکہ خلاف را مجال دم زدن نباشد بیان خواہم نمود
انشاء اللہ تعالے فاقول وباللہ التوفیق روی عن ابی سعید رض انہ قال
جاء رجل وقد صلے رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم فقال ایکم یتجر علی ھذا فقام
رجل وصلے معہ وفی الباب عن ابی امامۃ وابی موسی والحکم بن عمیر قال ابو عیسی
(ترمذی) وحدیث ابی سعید حدیث حسن وھو قول غیر واحد من اھل العلم من
اصحاب النبی صلعم وغیرھم من التابعین قالوا لا باس ان یصلی القوم جماعۃ
فی مسجد قد صلے فیہ وبہ یقول احمد واسحاق انتھے ابن حدیث را ترمذی وابوداؤد روایت کردہ
سوال اگر گوئی کہ از روایات دیگر معلوم شدہ است کہ مردیکہ برخواست وبآن رجل اعرابی
اقتدا نمود آن حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ بود وآن اولا نماز فرض خود بحضرت جناب رسالتمآب
صلے اللہ علیہ وسلم ادای کردہ بود پس این نماز نفل خواہند بود - وکلام در جماعت فرض است چگونہ تقریب
تام شود جواب اولاً گوئیم مدار در جماعت فرض ونفل بر امام است اگر امام مفترض بود آنرا
جماعت الفرض گویند قطع نظر ازین کہ مقتدی ہمہ مفترض باشند یا ہمہ متنفل یا بعض مفترض وبعض متنفل
واگر امام متنفل باشد آنرا جماعت النفل گویند آیا نمی بینی کہ فقہاء در بحث تراویح می نویسند یکرہ
جماعۃ النفل بالتداعی الا التراویح وصورتش آنست کہ امام ومقتدی ہمہ متنفل باشند واگر امام مفترض بود
ومقتدی متنفل باشند در وی ہیچ قائل کراہت نشدہ لان العبرۃ للامام وثانیا آنکہ شراح حدیث این را
در معرض فضیلت جماعت ثانیہ می آرند اعم ازانکہ مقتدی مفترض باشد یا متنفل چنانچہ در فتح الودود شرح

ابی داؤد آوردہ ففی هذا الحدیث دلیل علی فضیلة الجماعة وعلی ان الفضل لا یتوقف علی

کون المقتدی مفترضا انتہی پس بودن ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ متنفل ضرر ندارد زیرا کہ تکرار

امام است وا مفترض است ودر کنز العباد از مبسوط آوردہ وعن ابی یوسف انہ قال ان دخل

ثلثة او اربعة ممن فاتتہم الجماعة فی زاویة غیر الموضع المعهود للامام فصلوا

بلا اذان واقامة فلا باس بہ وهو حسن لما روی ان النبی صلی باصحابہ فدخل اعرابی

وقام لیصلی فقال علیہ الصلوة والسلام الا احد یتصدق علی هذا فیقوم معہ فقام

ابوبکر رضی اللہ تعالی عنہ وصلی معہ انتہی پس باید نگریست کہ امام یعقوب ابو یوسف تکرار

را تحسین فرمودہ وبایں حدیث استشہاد آوردہ وفرق در بودن مقتدی مفترض ومتنفل نساخت

مارا چہ رسد کہ فرق کنیم ثالثا از قول ابو عیسی ترمذی کہ در رفقا حدیث مذکور آوردہ از آن هم اطلاق جماعت

معلوم میشود حیث قال وهو قول غیر واحد من اهل العلم اه زیرا کہ هیچ فرقی در میان بودن

مقتدی متنفل ومفترض نساخت واللہ اعلم ۱۲ در مفتاح الصلوة است کہ تکرار جماعت اگر

بتداعی است مکروہ است ورنہ مکروہ نیست باید کہ در غیر مقام امام باشد انتہی - امام شمس الائمہ حلوائی

گفتہ کہ کسی سوای امام اگر در گوشہ مسجد بدون اذان واقامت بجماعت نماز کنند بالاتفاق مکروہ نیست

ودر چہار اختلاف است اصح آنکہ مکروہ باشد واللہ اعلم کذا فی حاشیة المفتاح ودر شامی از خزائن از امالی

قاضیخان نقل کردہ ولو کرر اهلہ بدونهما جاز الجماعة انتہی ومثلہ فی الدرر ودر مجمع البحرین آوردہ

ولا نکررها فی مسجد محلة باذان ثان یعنی اذا کان للمسجد امام معلوم وجماعة معلومة فصلوا

فیہ بجماعة باذان واقامة لا یباح تکرار الجماعة باذان واقامة عندنا وقید باذان ثان لانهم

ان صلوا بلا اذان ثان یباح اتفاقا وانما لم یذکر الاقامة مع الاذان اکتفاء بذکرہ انتہی

انتہی اکنون باید شنید کہ مولانا محمد عبد الحی لکھنوی در نافع الکبیر لمن یطالع الجامع الصغیر فرمودہ اند کہ

واعلم ان المتاخرین قد اعتمدوا علی المتون الثلثة الوقایة ومختصر القدوری والکنز

وبعضهم من اعتمد علی الاربعة الوقایة والکنز والمختار ومجمع البحرین انتہی بنا علیہ

مجمع البحرین

مجمع البحرین ثمن باشد و در شامی آورده بوقت تقابل متون و شروح اعتبار متن راست و در

نافع الکبیر آورده اعلم انه اذا تعارض ما فی المتون وما فی غیرها من الشروح والفتاوی

فالعبرة لما فی المتون ثم للشروح ثم للفتاوی انتهی و در جامع صغیر آورده رجل دخل

فی مسجد قد صلی فیه اهله فانه یصلی بغیر اذان واقامة انتهی مولانا مولوی محمد عبد الحی رح

در شرحش گفته ظاهره انه اعم ما اذا صلی وحده او صلی بجماعة انتهی و سابقا در

مبسوط ذکرش گذشت و بر ظاهر است که مبسوط و جامع الصغیر از کتب ظاهر الروایة اند کما فی الشامی

و نیز در شامی ست که کلا لا یتخیر لو کان احدهما ظاهر الروایة وبه صرح فی کتاب الرضاع

من البحر حیث قال الفتوی اذا اختلف کان الترجیح لظاهر الروایة والرجوع الیها انتهی

و نیز آیه وارکعوا مع الراکعین مؤید جواز است چه درین آیه تخصیص بجماعت اولی از کسی از اهل علم ثابت

نشده و نه از سرور کائنات علیه افضل الصلوة والتسلیمات و نه از صحابه کبار علیهم رضوان الغفار

و نه از تابعین علیهم رحمة ارحم الراحمین و نه از فقهای عظام رحمهم الله السلام نص صریح وارد شده لاجرم

بر عموم خود خواهد ماند. و نیز اگر اصل دلیل را نظر کرده شود که عند الشارع هیئات اجتماعی در عبادات

احب است از هیئات انفرادی از همین است که عبادات مفروضه از نماز و روزه و حج را بوقت

خاص کرده اند تا که همه مؤمنان در آن وقت بالاجتماع در عبادت معبود خود مشغول شوند علی الخصوص در نماز

جماعت لازم کرده ورنه هر کس را میسر بود که در خانه خود نماز گذاردی آیا نمی بینی که شخص را منفرد

نماز گزارده دیدند فرمودند کسی هست که تصدق کند بر وی یعنی ثواب جماعت حاصل کناند او را وازین

جا است که در احادیث صحیحه مثل بخاری وغیره بروایت ثقات آمده که صلوة الجماعة تفضل صلوة

الفذ بسبع وعشرین درجة و نیز وعید شدید درباره تخلف من الجماعة وارد گشته حتی که

تارک الجماعة را گاهی ملقب بملعون و گاهی بخطاب منافق نامزد فرموده اند و این هم عام است خواه جماعت اولی

باشد خواه ثانیه پس فضیلت جماعت ثانیه ثابت شد در شامی آورده فی شرح المنیة ولا ینبغی ان

یعدل عن الدرایة اذا وافقتها الروایة انتهی و در طحطاوی گفته اما اذا کررت بغیر اذان فلا کراهة مطلقا

دعلیه المسلمون انتهی لفظ کراهة درین عبارت نکره است و نکره چون در حیز نفی واقع
شود عموم و استغراق مے باشد کما تقرر فی موضعه ولا برائے نفی جنس است یعنی در این
صورت ہیچ جنس کراہة نیست خواہ تنزیہیہ خواہ تحریمیہ بعدہ این عموم را بمطلقاً مؤکد فرمودند
کما لا یخفی ولفظ المسلمون جمع معرف باللام است و آنهم مفید استغراق می باشد
ازینجا ثابت و محقق شد که جمیع مسلمان راہمین خبر است که جماعت ثانیه بلا اذان هرگز مکروه
نیست نه تنزیہیہ و نه تحریمیہ واین متوارث است والمتوارث لا یکون مکروها اذا رآه
المسلمون حسنا فهو عند الله حسن انتهی والتطائر در فتاوی عالمگیری گفته که
المسجد اذا کان له امام معلوم وجماعة معلومة فصلی اهله فیه بالجماعة لا یباح تکرارها فیه
باذان ثان اما اذا صلوا بغیر اذان یباح اجماعا در شامی از منبع نقل کرده یباح
اجماعا در منحة الخالق عن الرملی عن رسالة السندی عن الملتقط وشرح المجمع
وشرح درر البحار والعباب من انه یجوز تکرار الجماعة بلا اذان واقامة ثانیة
اتفاقا وقال فی بعضها اجماعا ومثله فی رسالة علی القاری ازین روایات معلوم شد
که عدم کراهة جماعة ثانیه که بدون اذان واقامت بود متفق علیه و مجمع علیه است در شامی است ان الحکم
اذا اتفق علیه اصحابنا یفتی به قطعا واین هم بذریعه خبر متواتر معلوم است که تعامل الناس
از عوام وخواص در هر ملک و دیار خصوصا در حرمین الشریفین از اهل حل وعقد باعتقاد جواز از ازمنه
بعیده الی الآن ثابت وموجود است در توضیح تلویح است تعامل الناس حجة یجب العمل به انتهی
در خزانة العلماء نوشته که چون روایت بتعامل پیوندد وعمل خاص وعام بر آن واقع شود وبعمل قضاة
وحکام متصل گردد در روایتی که مخالف روایة معموله است اگرچه ظاهر الروایة یا معلم بعدمت فتوی
باشد مهجور گردد انتهی و در تعلیق مغنی علی سنن دارقطنی تحت حدیث اعرابی می آرد واعلم ان
تکرار الجماعة فی المسجد الذی قد صلی فیه مرة او اثنین او ثلثة او اکثر من
ذالک جائز بلا کراهة وعمل علی ذالک الصحابة والتابعون ومن بعدهم واما

القول

القول بالكراهة فلم يقم دليل عليه بل هو قول ضعيف انتهى ومولانا بحر العلوم
در ارکان اربعہ گفتہ هل يصلى بالجماعة مكررا في مسجد واحد فان كان على
قارعة الطريق او لم يكن له امام معين يجوز اتفاقا بين مشائخنا ولا يجوز
عند البعض وافتوا به وهو قول الشافعي ولم يرد دليل من صاحب
الشرع على منعه انتهى چونکہ از صاحب شرع دلیلے بر منع وارد نشدہ دیگر کسے را چہ یارا
کہ دلیل قائم کند و قول ضعیف را قوی گرداند شامی از شرح منیہ نقل کردہ کہ عن
ابي حنيفة رح لو كانت الجماعة اكثر من ثلثة يكره التكرار والا فلا وعن ابي يوسف رح
اذا لم يكن على الهيئة الاولى لا تكره والا تكره وهو الصحيح وبالعدول عن المحراب
تختلف الهيئة كذا في البزازية وفي التاتارخانية عن الولوالجية وبه نأخذ
وظاہر است کہ لفظ هو الصحيح وبه نأخذ از الفاظ افتاء و ترجیح اند در انوار حنفیہ
گفتہ کہ واما الفاظ الترجيح هو الاصح وبه نأخذ انتهى ودر شامی است واما
اذا كان التصحيح بصيغة قصر الصحة على تلك الرواية فقط كالصحيح والمأخوذ به
ونحوهما مما يفيد ضعف الرواية المخالفة لم يجز الافتاء بمخالفهما لما سيأتي
ان الفتوى بالمرجوح جهل وخرق للاجماع انتهى در درالمختار است واذا ذيلت
الرواية بالصحيح او المأخوذ به او به يفتى او عليه الفتوى لم يلتفت بمخالفه الا
اذا كان في الهداية مثلا هو الصحيح فيختار الاقوى عنده والاليق والاصلح انتهى
ودر درالمختار آوردہ فلفظ الفتوى آكد من لفظ الصحيح اه قال الشامي تحت
هذا القول لان مقابل الصحيح او الاصح ونحوه قد يكون هو المفتى به لكونه
هو الاحوط او الارفق بالناس او الموافق لتعاملهم وغير ذلك مما يراه المرجحون
في المذهب داعيا الى الافتاء به فاذا صرحوا بلفظ الفتوى في قول علم انه
المأخوذ به ويظهر لي ان لفظ به نأخذ وعليه العمل مساو للفظ الفتوى وكذا بالاولى

علیہ عمل الامۃ لانہ یفید الاجماع علیہ تأمل انتہی مقام عبرت است کہ چون لفظ علیہ

عمل الامۃ بسبب بودنش مفید اجماع این درجہ ورتبہ حاصل کرد جائیکہ خود اجماع واتفاق را

صریحا ذکر کنند در رجحانش کسے را جائے شک باقی نخواہد ماند در منحۃ الخالق آوردہ کہ و

عن ابی یوسف رح انہ قال انما یکرہ تکرار الجماعۃ اذا کثر القوم واما اذا صلوا وحدانا فی

ناحیۃ المسجد لا یکرہ انتہی والظ فیہ قال الشافعی یجوز تکرار الجماعۃ کما فی مسجد

علی قارعۃ الطریق انتہی ۱۲ در بحر الرائق نوشتہ وعن ابی یوسف رح انما یکرہ تکرارہا

بقوم کثیر واما اذا صلی واحد بواحد او اثنین فلا بأس بہ انتہی وعنہ لا بأس بہ

مطلقا اذا فی غیر مقام الامام انتہی وعن محمد رح انہ قال انما یکرہ تکرارہا علی سبیل

التداعی واما اذا کان خفیۃ فی زاویۃ المسجد لا بأس بہ انتہی کلام البحر

وعن ابی یوسف رح انہ قال لا بأس باعادۃ الجماعۃ فی المسجد الذی صلی اہلہ فیہ

اذا لم یقم الامام فی موضع الامام وصلی فی ناحیۃ لیعرف اہل المحلۃ انہا لیست

صلوۃ اخری ولا یؤذن ولا یقیم ۱۲ وعن محمد رح انہم اذا اذنوا واقاموا

لا علی وجہ التداعی خفیۃ فلا بأس بہ وظاہر الروایۃ انہم یصلون وحدانا

ظہیریہ ‧‧ در حمادیہ گفتہ تکرار الجماعۃ فی المسجد عن محمد رح اذا اذنوا واقاموا لا علی

وجہ التداعی خفیۃ لا بأس بہ انتہی ۱۲ وفی التہذیب اہل المسجد اذا

صلوا باذان واقامۃ یکرہ تکرار الاذان والجماعۃ وہو قول مالک والشافعی رح

وعن ابی یوسف رح انہ قال لا بأس بہ ان لم یقم الامام مقام الامام تحفہ ۱۲ قال الشافعی لا بأس

بذلک لان اداء الصلوۃ بالجماعۃ حق المسلمین والاخرون فیہ کالاولین

منحۃ الخالق ‧‧ خلاصۃ الکلام فی ہذا المقام اینکہ از روایات بالا کالشمس فی الضحی روشن وہویدا

گشت کہ تکرار جماعت در مسجد محلہ بتغییر اذان واقامت بتغییر ہیات اولی جائز است بلا کراہت

ثابت است بکتاب اللہ وحدیث رسول صلی اللہ علیہ وسلم وآثار صحابہ رضی اللہ عنہم واقوال مجتہدین خصوصا حضرت

امام اعظم رح

حضرت امام اعظم رح و ابو یوسف رح و محمد رح و شافعی رح و مالک رح و احمد رح و علماء متاخرین کابر این کابر
همش در شتند و عامه مسلمین متمسکش پنداشتند و به تعامل پیوستند نیست منکرش
مگر شرذمه قلیلة لا یعبا بها و منصف حق بین را بعد تامل صادق و بلا خلط روایات
تیقن کاملاً حاصل شود که در اصل جواز کسے را اختلاف است و اگر هست خلاف است چنانچه
از بیان سابق و لاحق معلوم خواهد شد ان شاء الله تعالی هذا ما علمنی ربی و
اشکره علی ذالک ۱۲ قال و این هم از کتب ظاهر است که در زمان سلف تکرار جماعت نبود
و اگر اتفاقاً کسے از جماعت میماند در حق آنکس نیز آنانکه بمآل و مفسده تکرار نظر فرموده اند
منع بکراهت تحریم تکرار دادند و کسے که بر انجام نظر نه فرمودند و اتفاق و شذوذ را
مد نظر داشت لا باس گفت اگرچه تحریم فتوی نداد مگر تنزیه هم تاهم مسلم در ثبت است
اقول اگر مراد مولینا فاضل گنگوهی مدظلہ از تکرار جماعت در مسجد راه بود این ادعا ممنوع است
چرا که در مسجد طریق تکرار جماعت مطلقاً خواه باذان و اقامت باشد یا نه در زمان سلف و خلف بلا انکار
احدے تا امروز جاری و مسلم است بلکه افضل و احسن است کما مر ذکره و اگر مرادش از تکرار
محله باشد خالی نیست یا باذان و اقامت باشد یا نه علی الاول البته قابل التسلیم و علی الثانی
ایضاً ممنوع چرا که بودن تکرار جماعت بغیر اذان و اقامت در زمان سعادت نشان سرور دو جهان
علیه الصلوة والسلام بحدیث ابی سعید خدری در ترمذی و ابی داؤد هم در زمان صحابه و
تابعین و فقهاء و محدثین و ائمه اربعه و سائر مجتهدین ثابت و محقق است کما مر ذکره و نیز عینی
در شرح بخاری آورده روی عن ابن مسعود انه صلی بعلقمة والاسود فی مسجد قد جمع فیه
وهو قول الحسن فی روایة والیه ذهب احمد و اسحاق و اشهب انتهی و نیز علامه
شامی گفته استحسنه عامة المسلمین و عمل به جمهور المؤمنین من اهل الحرمین و
القدس والمصر والشام ولا عبرة لمن شذ منهم انتهی الحاصل اطلاق
تکرار در این مقام خالی از مغالطه نیست و آن بعید است از شان اهل حق و از کلمه لا باس کراهة تنزیه

فهمیدن نیز غیر مسلم کما سیاتی تحقیقه ان شاء الله تعالی قال الماتن لمطرقی

تکرار که در زبان ما است که اکثر اوقات جماعت ثانیه اکثر از جماعت اولی می باشد کما لا یخفی

پس هرگز این فتنه نبود در آن وقت لاریب اگر این فساد را آن مقتدایان مشاهده می کردند البته

هم حکم تحریم این تکرار می کردند گو در زمان خود تحریم نفرمودند **اقول** سلمنا لکن لا نسلم مطلقا

بلکه اگر جواز و عدم جواز جماعت ثانیه را حال مبتلا به حکم کرده شود موجب رفع نزاع فیما بین

خواهد شد یعنی اگر شخصی است باین حالت که ترک جماعت اولی را عادت خود پنداشته باین

غرض که بجماعت ثالثه یا ثانیه نماز خود ادا خواهد نمود پس اگر وی را از جماعت ثانیه منع نموده شود نادم

و پشیمان شده بشمول جماعت اولی حرص کند در حق آنکس اگر تشدیدا و تغلیظا نه اعتقادا اهل علم

بسبب مصلحة الوقت حکم بکراهت کنند بعید از صواب نخواهد بود و بسیاری است از امور که شارع آنها را

تغلیظا حکمی فرمودند که فی الحقیقت سزاوار این حکم نبودند چنانچه همسایه مسجد را بعدم جواز نماز

بغیر مسجد و خلو ایمان زانی و سارق را در حالت زنا و سرقه و عدم جواز نماز بغیر فاتحة الکتاب

حکم فرمودند و علی هذا القیاس بسا امور اند که شارع تشدیدا یا ترغیبا آنها را حکمی فرمودند

با آنکه فی الحقیقة محمول بر معانی دیگر اند پس اگر عالمی باین نیت فتوی بر عدم جواز تکرار بدهد البته

ماجور خواهد بود مگر کثیر رسائل و مطلب همه علماء این زمان ارشاد ابای کنند بهر حال اینچنین اصرار کردن

و بمباحثه ها کمر بسته و در شوارع اعلان کنانیدن و به بدگوئی و طعن مخالف جرات کردن

تجاوز از حدود شریعت است **لطیفه** یاد دارم که در ایام صبا با علمای جلالپور پیران که در نواح ملتان است

اندرین مسئله بحث کردم حضرات تعصب و اصرار را بحدی رسانیده بودند که بکراهة تحریمه تکرار علی الاطلاق

فتوی داده جماعت ثانیه شده را درهم برهم میکردند و مردمان بی علم ثبوت عدم جواز را از قرآن و حدیث

بیان می نمودند بلکه چوب دستها در دست گرفته مجوزین را میزدند و کوب می آزردند و در محافل وعظ و جمعه

و اعیاد همین مسئله تکرار را تکرار می نمودند و همین رساله شمس لامعه در دست گرفته مضامین خود

تراشیده را بآن منسوب می کردند و هر چند که سعی بلیغ کردند که یک رساله مستقل درین مسئله از آنحضرت بیابد

بجز

بجز تحریر خام دو ورقہ کہ اہم خبط و بے ربط بودہ بسر نیاوردند و معہذا بر آن تحریر خام و تقریر بی نام
ہزاران ہزار افتخار می نمودند و رسالہ شمس لامعہ را قبلہ خود ساختہ بودند۔ محتجب برکسیر ادری نازد
نازم بر فطانت ایشان نہ دانستند کہ جناب فاضل گنگوہی مدظلہ بکراہت تنزیہہ تکرار بلا اذان
و اقامت قائل اند۔ و ایشان بکراہت تحریمہ علی الاطلاق فتوی دادند۔ مضمون مدعی سست و گواہ چست
درست آمد۔ اول کسے در مقابلہ ایشان بمیدان قرطاس سنان خامہ برداشتہ این عاجز بودہ
بفضلہ تعالی۔ تحریر خام ایشان را بدلائل عقلیہ و نقلیہ اینچنان مردود و مطرود ساختہ کہ جملہ
دعاوی ایشان لباس ہباء منثورا بل کان لم یکن شیئا مذکورا یافتہ از ایراد ثبوت مبہوت و سکوت
ماندند فللہ الحمد۔ باز آمدم بمطلب و اگر حال مصلی اینچنین نیست بلکہ تخلف جماعت را عمدا
عادت ساختہ باین غرض کہ در اقتدای امام نماز آہستہ خواند و بحالت انفرادی جار نقارہ
زدہ زود فراغت خواہد یافت یا بوجہ سستی و تغافل در خانہ خود بگزارد چنانچہ حال اکثر مردمان
این زمان است یا شخصے است کہ اتفاقا بسبب عارضہ ضروریہ معقولہ یا بالعذر شرعی از جماعت اولی و امانع
در مسجد آمد او را از جماعت ثانیہ کہ اتفاقی است منع نباید نمود وکسی را کہ غرض است ہمین بس است
کہ او را گفتہ شود کہ جماعت ثانیہ مثل اولی نیست در ثواب بلکہ جماعت اولی افضل و اولی و احسن است
این است خلاصہ فیصلہ جناب مولانا و بالفضل اولانا جناب حاجی امداد اللہ صاحب مہاجر مکی
کہ پیر طریقت حضرت مولانا فاضل گنگوہی اند واللہ اعلم۔ و ما حال مردمان این زمان را
دیدہ ایم کہ وقتی کہ از جماعت ثانیہ ممنوع شوند آمدن مسجد بالکلیہ ترک سازند باین خیال کہ شاید
جماعت اولی ادا کردہ شدہ باشد و جماعت ثانیہ جائز نیست پس در مسجد رفتن چہ سود ہمین
نماز در خانہ بستر خود ادا خواہد نمود پس اینچنین کسان را منع کردن نامناسب است بلکہ فتوی
جواز تکرار در حق ایشان عین صلاح است واللہ اعلم و علمہ اتم و احکم قال دلیل الافعال و
اوضاع است کہ باختلاف حال و زمان مختلف میگردد چہ جواز بجز راستہ مبدل می شود نبینی کہ
در زمان خیریت نشان جناب صدر الانبیاء صلوات اللہ و سلامہ علیہ زنان را حکم جواز حضور جمعہ و

جماعت بود بعد از آن بعض صحابه و دیگر علمای در زمان خود بسبب فساد زمان منع فرمودند عائشه رضی الله عنها
فرموده که اگر رسول الله صلی الله علیه وسلم حال نساء این زمان مشاهده فرمودندی بی گمان ایشان را منع
فرمودندی از خروج و ازین قسم بسیار وقائع از کتب اگر تتبع کرده شود معلوم می شوند
که در اوائل حکمی داشتند و در آخر زمان بسبب فساد و فتنه حکمی دیگر گرفت و این
نه از قسم نسخ و تبدیل است چراکه بعد حبیب خدا شارع علیه الوف التحیات والتسلیمات نسخ
غیر ممکن است بلکه از قسم رفع حکم با نتفاء شرائط و اسباب است چنانچه در کتب اصول فقه
مبسوط است **اقول** بی شک باختلاف احوال و ازمان اختلاف احکام میشود از
جواز بکراهة و از کراهة بجواز مبدل میگردد پس در مسئله ما نحن فیه اگر آن پیشوایان دین حال مردمان
این زمان را که نماز منفردا بنزد ایشان از جماعت محبوب طبعی است اکثر آمد و رفت مساجد را کم
کرده اند هر جا که اتفاق وقت نماز افتد حاجت مسجد و جماعت ندارند بلکه همانجا منفردا چار
منقار زده فراغت یابند و اگر گاهی اتفاق در مسجد افتد همانجا نیز انتظار امام و جماعت
نمی کنند بلکه علی سبیل الانفراد با استعجال ادا کنند پس اینچنین کسان را از تکرار جماعت
اگر منع کرده شود ندامتی در دل ایشان جای نگیرد بلکه مسجد را ترک سازند و استهزاء و خنده
می گویند که علمای این زمان ما را از تکلیف آمد و رفت مسجد خلاصی بخشیده اند و در خانه منفردا
زود فارغ شوند مشاهده نمودندی هرگز بانفراد حکم جواز نه فرمودندی و حکم لا صلوة الا
بالجماعة صادر نمودندی پس اگر کسی از جماعت اولی باز ماندی بایجاب جماعت ثانیه
یا ثالثه فصاعدا اجازت فرمودندی **قال الحاصل** در کتب فقه در باب تکرار موصوف
روایات کراهة تحریمیه موجود اند و روایات کراهة تنزیهیه نیز مسطور و بعض تنزیهیه را
صحیح گفته و بعض تحریمیه را معتمد داشته پس اگر عالمی فتوی بکراهة تحریم تکرار دهد بعید نیست
و مفسده تفریق جماعت و کسل اهل زمان تقاضای آن می کند ورنه کراهة تنزیهیه
تردیدی نیست - اگر احتیاطا تنزل کرده فتوی دهند هیچگونه محل جرح نیست
اقول

محمد

محمل تحریم و تنزیہ سابقاً بالتفصیل مذکور شد کہ اگر باذان و اقامت باشد مکروہ تحریمی است
و اگر بلا اذان و اقامت بر ہیأت اولی باشد مکروہ تنزیہی است و الا ہرگز مکروہ نیست
نہ تحریمہ و نہ تنزیہہ و این صورت خاصہ را ہیچ یکے از علماء سلف و خلف صریحاً مکروہ نگفتہ
و مفسدہ تفریق جماعت محمول است بر تکراریکہ باذان و اقامت باشد نہ غیر آن و امر یکہ عند الشرع
غیر مکروہ باشد آنرا مکروہ گفتن موجب حرج است قال پس باید شنید کہ ظاہر الروایۃ
ائمہ حنفیہ رحمہ کراہتہ تکرار است مطلقاً خواہ باذان و اقامت بود خواہ بغیر آن و صاحب ظہیریہ ہم
کراہتہ را گرفتہ و در بدائع ہم بر کراہتہ اعتماد کردہ و بدلیل عقلی و نقلی اثبات کراہتہ کردہ چنانچہ
در رد المختار این روایات منقول اند قال روی عن عبد الرحمن بن ابی بکر رضی اللہ عنہما
ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خرج من بیتہ لیصلح بین الانصار فرجع
وقد صلی فی المسجد بجماعۃ فدخل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی منزل
بعض اھلہ فجمع اھلہ فصلی بہم جماعۃ ولو لم یکرہ تکرار فی المسجد یصلی فیہ
وروی عن انس بن مالک رض ان اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
کانوا اذا فاتتہم الجماعۃ فی المسجد صلوا فرادی ولان التکرار یؤدی الی
تقلیل الجماعۃ لان الناس اذا علموا انہم تفوتہم الجماعۃ یتعجلون فتکثر
والا تاخروا بدائع وحینئذ فلو دخل جماعۃ المسجد بعد ما صلی اھلہ فیہ فانہم
یصلون وحدانا وھو ظاھر الروایۃ انتہی اقول بتوفیق اللہ تعالی و توفیقہ
اولاً بخدمت حضرت مولینا فاضل گنگوہی جناب مدظلہ بکمال ادب نیاز گذارش است کہ در کتب
ظاہر الروایۃ کراہتہ تکرار علی الاطلاق بچشم خود دیدہ اند یا از مردمان شنیدہ شہادت یا التسامع
ادا کردہ اند علی الاول براہ فیاضی حوالہ کتاب بمعہ صفحہ و سطر ارقام فرمایند کہ تسلی خاطر مستفیضان
گردد و علی الثانی شہادت یا التسامع در چنین معاملہ جائز است یا نہ علی الاول بکدام دلیل و کدام وجہ
و علی الثانی این امر از شان امثال جناب العبد کم احل است جنابمن اگر کتب ظاہر الروایۃ عبارت

از شش کتب مؤلفه امام محمد مرویه از ثقتین بروایة ظاهره یعنی مبسوط و جامع الصغیر و جامع الکبیر
و زیادات و سیر صغیر و سیر کبیر است در هیچ یکے از ینها کراہت تکرار علی الاطلاق خواہ با اذان
و اقامت باشد یا نه ہرگز ناموجود بلکه در مبسوط و جامع الصغیر عدم کراہت تکرار بلا اذان مذکور
و مسطور است کما مر ذکره فلا نعیده آری بسبب نقل بعض فقہاء لفظ یصلون
وحدانا البته در ظاہر الروایة موجود است مگر ازین لفظ کراہت تکرار علی الاطلاق فہمیدن از
دائره انصاف دور است چه کسی را از جواز انفراد بصورت تخلف عن الجماعة الاولی مجال انکار
نیست بلکه این ہم امریست از امور اربعه مجوزه که متخلف از جماعت مخیر است در آنها تفصیل
این اجمال آنکه اگر کسے بعد از فراغت امام از جماعت در مسجد آمده او مخیر است در چہار امور ہرچه
از ینها اختیار کند جائز و مباح باشد بلا نکیر **اول** آنکه درین مسجد نماز علی الانفراد گذارد
و جماعت نکند چنانچه از حضرت انس رض و جمله صحابه رض و علی فرض التسلیم ظاہر الروایة بسبب ذکر
حضرت مولانا گنگوہی ہم ہمینقدر وغیره ہرچه ثبوت این امر است ہمه محمول برین اند **دوم**
آنکه درین مسجد اگر مقتدی بدست افتد جماعت ثانی کند لیکن بغیر اذان و اقامت و بتغیر ہیأت اولی
چنانکه در خزائن و فتاوی عالمگیری و ابتداء علی القاری و منبع شرح مجمع آورده که در مسجد محله بدون
اذان و اقامت تکرار جماعت جائز است اجماعا و حدیث ابی سعید خدری رض ہم مؤید او ست و
معمول به سلف مثل عبد الله بن مسعود و علقمه و حسن بصری و امام احمد رض و اسحاق و اشہب و داؤد و نخعی
در ائمه ثلثه و دیگر علمای متقدمین و متأخرین ہمین بوده کما مر فی موضعه **سوم** آنکه در مسجد دیگر
رفته جماعت با اذان و اقامت کند در صحیح بخاری است **وکان الاسود بن یزید اذا فاتته**
الجماعة ذهب الی مسجد آخر انتهی و در بدائع گفته اگر نیابد جماعت را واجب نیست گشتن در مسجدہای
دیگر بالاتفاق و اگر برود نیکو است و اگر در مسجد ہا تنہا بگذارد ہم نیکو است **چہارم** آنکه در خانه
خود برود و اہل و عیال خود را جمع کند و نماز با جماعت خواه با اذان یا بغیر آن بگذارد الا اذان و اقامت محله
جدید گوید چنانکه علامه شامی در منحة الخالق این حدیث را نقل کرده و لفظه لان النبی صلی الله علیه وسلم

خرج

خرج ليصلح بين الانصار واستخلف عبد الرحمن ابن عوف فرجع بعد ما صلى

فدخل بيته وجمع اهله وصلى بهم باذان واقامة الحديث و در قدوری گفته

که اہل وعیال را جمع کند ونماز بجماعت بگذارد تبيح على المسكوة في باب الجماعة و در عینی

شرح ہدایہ گفته ولو فاتته صلوة الجماعة فصلاها في المسجد وحده او بجماعة

في مسجد اخر او في بيته فذلك حسن انتهى ومثله في فتح القدير و در

تحفه گفته ولو فاتته الصلوة في المسجد يصلي في بيته باهله انتهى ومثله

في فتاوى سراجيه وفي الحمادية قوم تخلفوا عن المسجد فصلوا في البيت

بجماعة فانهم ينالون فضل الجماعة لكن مادون ما ينالون في المسجد انتهى

ومثله في السراجية الحاصل متخلف عن الجماعة را در چهار امور مذکوره عنان اختیار

بدست او ست هرچه ازینها بعمل آرد مطعون ومعیوب نخواهد بود۔ وآنچه در ظاهر الروایة

وغیره لفظ يصلون وحدانا آمده یا غیر آن مذکور گشته ازان کراهت وعدم جواز جماعت ثانیه لازم نمی آید

ورنه لازم آید که در مسجد دیگر رفتن یا در خانه جماعت باهل وعیال کردن هم مکروه باشد ف

هو مما لم يقل به احد که چه درین روایات لفظی نیست که نص صریح باشد البته این استناد وقتی

کارگر بودی که کلام ما در وجوب جماعت ثانیه بودے چونکه کلام ما در اباحت وندرت است وی را

این استناد مضر نیست كما لا يخفى چنانچه در حدیث شریف آمده که اذا دخل احدکم المسجد

فليصل ركعتين از حدیث عدم جواز ماسوای رکعتین لازم نمی آید ولو سلمنا که از لفظ

وحدانا کراهت تکرار ثابت می شود مگر آنهم مقید بشرط باذان واقامت است چنانچه مولانا مولوی

محمد عبد الحی صاحب لکھنوی مرحوم در مجموعة الفتاوی فرموده اند اور ظاهر الروایة حنفیه کے نزدیک اگرچه تکرار

جماعت کی کراہت تھی۔ مگر مطلقًا یہ تھی که جماعت اولی کی ہیئت وکیفیت پر اگر ثانیہ ہو تو [illegible]

بلا کراہت اور روایت کراہت بھی مقید ومشروط ساتھ چند شروط کے تھی۔ در المختار شرح

تنویر میں ہے يكره تكرار الجماعة باذان واقامة الخ انتهى مترجمًا پس ازین مائل تطابق درمیان

هردو ظاهر روایت متحقق شد التوافق اولی من التخالف فظهر ان ادعاء کراهة التکرار

فی ظاهر الروایة علی الاطلاق لیس فی محله و اگر بالفرض والتقدیر تسلیم کرده شود که در

ظاهر الروایة کراهة تکرار علی الاطلاق موجود است خواه باذان و اقامت باشد یا نه پس گویم بمقابل

دیگر ظاهر الروایة موجود است هم الفاظ تصحیح و ترجیح بخلافش در کتب معتبره موجود کما مر ذکرها

و در طحطاوی است که در هر روایتی که قوی باشد بر ظاهر الروایة ترجیح دارد الحاصل روایة جواز

بلا کراهة تکرار مخصوص بر کراهة تکرار مخصوص بامور ذیله ترجیح دارد - اول آنکه آن در ظاهر الروایت

موجود است بخلاف این در کتب فقه مصرح است ظاهر الروایة را ترجیح باشد بر غیر آن دوم

آنکه آن مروی از ائمه ثلاثه است بلکه مجمع علیه و متفق علیه است بخلاف این و مجمع علیه و قول صاحب مذهب را

بر غیر آن ترجیح باشد سوم آن قول اکثرین است نه این و در شامی است که قول اکثر

ترجیح دارد بر غیر آن چهارم آنکه آن در متن است نه این و ما فی المتون مقدم باشد بر غیر آن

پنجم آنکه آن معلل است عقلاً و نقلاً نه این و معلل مقدم بود بر غیر معلل ششم آنکه

آن معلم است بعلامات افتاء و ترجیح نه این و آنچه معلم بعلامات فتوی بود ترجیح دارد بر غیر آن

الکل من الشامی انتباه اکنون بیان حدیث الخلاف باید شنید پس میگویم اولاً

اینحدیث قابل احتجاج نیست زیرا که در کتب صحاح نشانش نا موجود و ثانیاً اینحدیث فعلی است

معارض بحدیث ابی سعید خدری رض که قولی است نمی تواند شد و در کتب اصول مصرح است که حدیث

قولی بر فعلی ترجیح دارد عند المعارضه چه درین احتمال خصوصیت دارد نه آن و ثالثاً از اختیار کردن

جناب رسالتمآب صلی الله علیه وسلم جماعت با اهل بیت خود بر تکرار جماعت کراهیة تکرار لازم نمی آید بلکه

این هم امریست از امور اربعه که متکلف مخیر است در آنها کما مر ذکره عنقریب رابعاً چونکه تکرار

باذان و اقامت بالاتفاق مکروه بوده و اراده تعبیر آنحضرت آن بود که جماعت باذان و اقامت کرده شود

از مسجد بیرون در دولتخانه تشریف آورده فرموده جماعت باذان و اقامت نموده اند چنانچه از معجم همین حدیث منقول گشته که گفته اند

خامساً اگر سیاق و سباق عبارت رد المحتار بغور تام دیده شود مفصل فیصله درینجا محقق و مدلل کرده اند

چه اولاً

چه اولا در روایات کراہتہ تکرار آورده بعده تفصیل نموده که اگر بتغیر ہیئۃ اولی بود مکروه نیست

بعده این روایت بر تصحیح و به تأخذ ترجیح داده - حاصلش آنست که بقاعده

العام اذا قوبل بالخاص یراد من العام ماوراء الخاص کراہتہ تکرار بصورتے است

که باذان واقامت بود و بلا کراہتہ در صورتے ست که بلا اذان و بتغیر ہیئۃ اولی بود و

هو مطلوبنا والله اعلم واما تفصیل جماعت پس آنہم منوط است بر اذان واقامت

کما مر ذکره قال پس ازین روایات صاف معلوم شد که ظاہر الروایۃ علمائے ثلثہ رحمہم الله تعالی

کراہتہ تکرار است اقول نعم لکن لا مطلقا بل تکرار یکه باذان اقامت ثانیه بود ولم

یکن احد قال و کراہتہ چون مطلق بود تحریم مراد باشد قال فی رد المحتار اعلم ان

المکروه اذا اطلق فی کلامہم فالمراد منه التحریم الا ان ینص علی التنزیه

فقد قال المصنف فی المصفی لفظ الکراهة عند الاطلاق هو التحریم قال

ابو یوسف قلت لابی حنیفة اذا قلت فی شیء اکرهه فما رایك فیه قال

التحریم انتهی و چون نظر بر دلیل کرده شود ہم کراہتہ تحریم مقتضائے اوست چرا که تقلیل

و تفریق جماعت مکروه تحریمی ست و آنکه مودی بوے ست در حکم وے باشد لان للوسائل

حکم المقاصد قال فی الهدایة لان الاصل ان سبب الحرام حرام انتهی البتہ کراہتہ

کلی مشکک است که خفۃ و شدۃ در مفسده می باشد پس آنکه در تکرار مع الاذان است در غیر آن

نبود قال فی رد المحتار ولکن یتفاوت التنزیه فی الشدة والقرب من التحریمة

بحسب تاکد السنة فان مراتب الاستحباب متفاوتة کمراتب السنة والواجب

والفرض فکذا اضدادها کما افاده فی شرح المنیة انتهی لهذا بعض افراد

تکرار قریب تنزیہ شود چنانچه تکرار بترک اذان و اقامت و عدول محراب خفیۃ و در زوایه مسجد و مثل این

کراہت مراد جواز است که جاز اجماعا گفت چنانچه تحقیقش بیاید ان شاء الله تعالی

اقول قول الشامی المکروه اذا اطلق فی کلامهم فالمراد منه التحریم و کذا ما بعده کلیه مطرده نیست

و قضیه جزئیه در اثبات مدعی

مهمله است و مهمله در حکم جزئیه می باشد

بدو وجه اول آنکه این قضیه مهمله دوم آنکه بجمله عادات قوم است که کراهة را مطلق

هرگز مفید نیست کما تقرر فی کتب المیزان ذکر کرده گاهی تحریمیه مراد میدارند و گاهی تنزیهیه چنانچه علامه شامی در رد المحتار فی کتاب الصلوة آورده

ذکر کرده گاهی تحریمیه مراد میدارند و گاهی تنزیهیه چنانچه علامه شامی در رد المحتار فی کتاب الصلوة آورده

المکروہ فی هذا الباب نوعان احدهما المکروہ تحریمًا

وفی البحر من مکروهات الصلوة وذکر انه فی رتبة کما فی زکوة فتح القدیر

وهو المحمل عند اطلاقهم الکراهة التبوت ثانیهما بالظنی یعنی الواجب به یثبت الا ما یثبت لا الواجب

الواجب لا یثبت الا ما یثبت به الواجب یعنی بالظنی التبوت ثانیهما

المکروہ تنزیهًا ومرجعه الی ما ترکه اولی وکثیرا ما یطلقونه کما فی شرح المنیة

فحینئذ اذا ذکروا مکروهًا فلابد من النظر فی دلیله فان کان نهیا ظنیا یحکم

بکراهة التحریم الا لصارف النهی عن التحریم الی الندب فان لم یکن الدلیل نهیًا

بل کان مفید الترک الغیر الجازم فهی تنزیهیة انتهی والظ فیه فی باب

مکروهات الصلوة بعد نقل هذه العبارة قلت ویعرف ایضًا بلا دلیل نهی

خاص بان تضمن ترک واجب او ترک سنة فالاولی مکروہ تحریمًا و

الثانی تنزیهًا انتهی پس ازین عبارات معلوم شد که از کراهة عند الاطلاق کراهة علی الاطلاق تحریمیه

بودن در محل خود نیست بلکه نظر بر دلیل کراهة کرده شود اگر دلیل نهی یا ترک واجب است مکروہ تحریمی است

واگر نهی نیست یا ترک سنت است مکروہ تنزیهیه است قوله واگر نظر بر دلیل کرده شود هم کراهة تحریمیه

مقتضای اوست چرا که تقلیل و تفریق جماعت مکروہ تحریمی است الخ این دعوی بلا دلیل است

زیرا که بکتابی حواله اش نه فرموده اند بلکه اظهر آنست که تقلیل جماعت مکروہ تنزیهی است نه تحریمی

چنانچه در رد المحتار وغیره آورده که فان اخرها (ای صلوة العشاء) الی ما زاد علی النصف کره

لتقلیل الجماعة وعلامه شامی در تحت این قول می فرماید قوله کره تحریمًا کذا فی البحر عن القنیة

لکن فی الحلیة ان کلام الطحاوی یشیر الی ان الکراهة فی تاخیر العشاء تنزیهة

وهو الاظهر انتهی در ینجا بعین الصاف نظر باید نمود که تاخیر شاکه صریحًا موجب تقلیل جماعت است

اکثر کرده

آنرا مکروه تنزیهه علی الاظهر می گویند پس جماعت ثانیه که معامله اتفاقی ست نه دروی ارادهٔ
مصلی تقلیل و تفریق جماعت باشد ونه صورت تقلیل است چگونه مکروه تحریمه گردد
بلکه تقلیل ضد تکثیر و تکثیر جماعت افضل است نه واجب پس از ترکش چگونه مکروه
تحریمه گردد چنانچه در رد المحتار آورده نعم ذکر شراح الهدایة وغیرهم فی باب
التیمم ان اداء الصلوة فی اول الوقت افضل الا اذا تضمن التاخیر فضیلة
لا تحصل بدونه لکثرة الجماعة انتهی واینجا کثرة مقتضائ فضیلت قرار داده اند
وازترک فضیلت کراهة تنزیهه لازم آید نه تحریمه وعلی تقدیر التسلیم تقلیل و
تفریق جماعت در تکرار بلا اذان واقامت هرگز متحقق نمی شود بلکه در تکراریکه باذان واقامت باشد
البته تقلیل جماعت لازم آید وهو خارج عن البحث کما مر ذکره قال باوجود
ظاهر الروایه بر غیر آن فتوی نمی شاید قال فی الدر المختار ان ما اتفق علیه اصحابنا
فی الروایات الظاهرة یفتی به قطعاً انتهی وظاهر الروایه آن مسائل باشند که از
امام ابوحنیفه رح وابویوسف رح ومحمد رح بنقل مشهور مروی ومعتبر باشند قال فی رد المحتار
ولکن لا تخییر لو کان احدهما ظاهر الروایة وبه صرح فی کتاب الرضاع
من البحر حیث قال الفتوی اذا اختلفت کان الترجیح لظاهر الروایة
وفیه من باب المصرف اذا اختلف التصحیح وجب الفحص عن ظاهر الروایة
والرجوع الیها انتهی اقول این همه تمهیدات دلیل قوی بر تنقیح مولٰنا اند نعم
سلمنا لکن باثبات ما هو بصدده مساسی ندارد بچند وجوه اول در کدام روایت
ظاهره کراهة تکرار مخصوص نه صریحاً ثابت است ونه ضمناً کما مر غیر مرة دوم آنکه قوله
باوجود ظاهر الروایه فتوی بر غیر آن نمی شاید علی الاطلاق ممنوع است اچه محملش آنکه بر خلاف او
لفظی از الفاظ افتاء و ترجیح نباشد ورنه فتوی بر خلاف او درست است چنانچه در غایة الاوطار
که بزازیه اور فتاوی قاضیخان میں چوہوں کی نجاست کو ظاہر الروایة کہا ہے لیکن ظاہر الروایة

فتوی مقدم بوتابی و در طحطاوی نیز همچنین گفته است کما من قبل سوم هیز نخواهد

مؤید عدم کراهة تکرار اند چرا که در تکرار مخصوص ظاهر الروایة موجود است کما مر فی ماعس

و نیز ترک فرمودن رسول الله صلی الله علیه وسلم تکرار جماعت را در مسجد نبوی با آنکه خود فرموده

قال صلوة فی مسجدی هذا خیر من الف صلوة فیما سواه الا المسجد الحرام دلیل کراهة است

چرا اختیار مفضول با وجود افضل از حضرت رسالت صلعم بلا وجه نباشد و وجهش لظاهر و العلم عند الله تعالی

اهتمام شان جماعت است تفصیلش اینکه رسول الله صلی الله علیه وسلم در امر جماعت چه اهتمامات و تاکیدات

فرمودند و برای یک امر جماعت چه قدر ترغیبات و ترهیبات ارشاد کردند که هر که قبل از اذان در

مسجد حاضر آید ثوابش این است و قبل دخول وقت اجرش چنین و خلف امام و میامن صفوف و صف اول

چنان و باز در شان متخلفین گاهی لفظ نفاق و گاهی وعید احراق بیوت ارشاد گشت و امثال

اینها چنانچه از کتب احادیث توان برآورد و مقصود اصلی همه این وعد و وعیدها همون اجتماع مسلمین

و مسارعت برای جماعت اولی و عدم تخلف آن بود ورنه از شان رحمة للعالمین بعید که متخلفین

را بوعید احراق نوختند بلکه عذر شان قبول کرده اشاره تکرار جماعت فرمودند چونکه مراد

تاکید وجوب حضور جماعت اولی بود قطعاً رگ تکرار را تراشیدند و اشاره بکراهة تکرار تنصیص فرمودند

در نظر غائر رسول الله صلی الله علیه وسلم در باب اهتمام و کمال آن قدر بود که جز شان نبوت ممکن التصور نیست لهذا

محتملات فساد را السداد فرمودند پس در بعضورت اگر خود بذات خود تکرار جماعت فرمودندی هما نا که

تشریع تکرار فرمودندی و باعث تفریق جماعت خویشتن گردیدندی و عکس مراد اهتمام اجتماع مثمر تفریق شدندی

چرا که فعل خود را آنحضرت صلی الله علیه وسلم همه تشریع سید المستند نه بینی که بعد دخول مکه محزون شدند که

امت خود را در حرج انداختم و از دلو کشی چاه زمزم بسبب هجوم مردم بر این فعل ابا فرمودند و علی هذا القیاس

بسیاری ازین قسم از کتب حدیث باید دید و همچنان اصحاب کرام رضی الله عنهم ترک تکرار جماعت را عادت

میداشتند پس خود صاحب شرع تکرار جماعت را ترک فرموده و اصحاب کرام را همون تعامل بود با وصف

حرص حضرات ایشان بر مثوبات و جماعت و ظاهر الروایة علمای حنفیه هم همین است بعد از آن کدام حجت قوی تر باید خواهد بود

انتهی کلامه

انتهی کلامه اقول وبالله التوفیق شرف مکان بوجه شرف مکین می باشد ولنعم ما قیل

گفت معشوقی بعاشق کای فتی ؛ تو بغربت دیده ای بس شهرها
پس کدامین شهرها خوشتر است ؛ گفت آن شهری که در وی دلبر است

و از بجاست که در فضیلت مکه بر مدینه یا علی العکس علمای کرام اختلاف دارند بعد از اتفاق ایشان بر فضیلت این هر دو بلده بر سائر بلاد پس آنانکه مولد و مبعث حضور علیه السلام را منظور داشته مکه را بر مدینه مفضل انگاشته و در فتح العزیز است هر شهر انواع مردم را از سپاهی و تاجر و اهل حرفه و غنی و فقیر و زن و مرد و دیگر اصناف جامع می باشد و بادشاه و حاکم و مکانات متبرکه از مشاهد شهداء و قبور اولیاء و انبیاء و معابد بزرگان و مساجد خیر نیز در وی می باشند و اقسام نباتات و انواع جانوران از طیور و بهائم در ان پرورش می یابند لیکن در هیچ شهر خانهٔ خدا که مهبط تجلی دائمی مستقر باشد و قبلهٔ عبادت خلائق افتد نبود مگر این شهر یعنی مکه معظمه که این معنی نیز در ان فیضان و باین سبب در جامعیت اتم میسر آمد و با اینهمه مولد و مبعث خاتم الانبیاء است پس جامع اسرار وحی محمدی است انتهی و کسی که نظر بر استراحت و مدفن آنحضور صلعم انور نموده تفضیل مدینه طیبه بر مکه معظمه قائل شده

هر کجا آن شاخ نرگس بشکفد ؛ گلرخانش از نرگس کنند

و چونکه جسم مقدس و مطهر و بدن منور و معطر آن محبوب الله اکبر سراپا مجسم شرافت و مجلی لطافت است هر جای که قدم معظم می نهاد همون مکان بر سائر امکنه شرافت و ارین حاصل میکرد

گل که از پائمال سرو ما گشت ؛ عبارتش باشد از کون و مکان بهتر

هرچه بآن ذات سراسر برکات مانوس و ممسوس میشد اشرف از ابنای جنس میگشت در شرح شفا و انظار آورده افضل المیاه ما نبع من اصابع رسول الله صلی الله علیه وسلم و در حموی شرح اشباه است

اشرف المیاه ماء زمزم لغسل صدره صلی الله علیه وسلم به حین الشق انتهی

ازین تمهید بوضوح انجامید که شرافت مسجد نبوی که باعث تضاعف ثواب است برای دیگران است نه برای سرور دو جهان صلی الله علیه وسلم چه آن خیر البشر در هر جا که قدم معظم می نهادند همون مکان معظم و مشرف میشد

برائے ایشان ہمہ گفتہ مسجد نبوی اند و مفاد حدیث صلوة فی مسجدی هذا خیر من
الف صلوة فیما سواه الا المسجد الحرام فضیلت مسجد نبوی بر دیگر مساجد باسوائے کعبہ
نیز ہمہ گفتہ چنانکہ در سنن ابن ماجہ بروایت ابن عمر تصریح اوست حیث قال علیہ الصلوة والسلام
صلوة فی مسجدی هذا افضل من الف صلوة فیما سواه من المساجد الا المسجد الحرام
و جای شک نیست کہ مسجد نبوی از ہمہ مساجد روی زمین شرقاً و غرباً و جنوباً و شمالاً بدون مسجد الحرام
افضل و اعظم است و در کتب فقہ نیز مصرح است افضل المساجد المسجد الحرام ثم مسجد
المدینة ثم مسجد بیت المقدس ثم مسجد قباء اھ لیکن این حدیث باثبات رام
مولینا صاحب ہم نیفتہ ساسی نزارد چرا کہ این حدیث بر فضیلت مسجد نبوی بر دولتخانہ جناب سید العالم
صلی اللہ علیہ وسلم ہیچگونہ دلالتے نزارد نہ مطابقةً نہ تضمناً نہ التزاماً ود ونہ حرط القتاد
بلکہ قاضی عیاض گفتہ کہ حجرۂ بی بی عائشہ صدیقہ رضی اللہ عنہا کہ مدفن سرور عالم است باتفاق ہمہ علمائے امت
امت محمدیہ از ہمہ بقاع روی زمین افضل و اشرف است و ابن عقیل حنبلی رحمہ گفتہ کہ از عرش نیز افضل است
کما فی قسطلانی شرح صحیح بخاری کذا فی حاشیة ابن ماجہ صفحہ ۱۰۲ و عبارتہ ہکذا
قال القسطلانی واستثنی القاضی عیاض البقعة التی دفن فیها النبی ؐ
فحکی الاتفاق علی انها افضل بقاع الارض بل قال ابن العقیل الحنبلی رحمہ انها افضل
من العرش انتہی و در در المختار صفحہ ۲۶۳ آوردہ و مکة افضل منها علی الراجح الا ما ضم
اعضاءه علیه الصلوة والسلام فانه افضل مطلقاً حتی من الکعبة والعرش والکرسی انتہی
و در رد المحتار آوردہ قوله الا الخ قال فی اللباب والخلاف فیما عدا موضع القبر المقدس فما ضم
اعضاءه الشریفة فهو افضل بقاع الارض بالاجماع اھ قال شارحه وکذا ای
الخلاف فی غیر البیت فان الکعبة افضل من المدینة ما عدا الضریح الاقدس وکذا الضریح
افضل من المسجد الحرام وقد نقل القاضی عیاض وغیره الاجماع علی تفضیله حتی
علی الکعبة وان الخلاف فیما عداه ونقل عن ابن عقیل الحنبلی رحمہ ان تلک البقعة

افضل

افضل من العرش وقد وافقه السادة البكريون على ذالك وقد صرح
التاج والفاكهی بتفضيل الارض على السموت لحلوله صلى الله عليه وسلم
بها وحكاه بعضهم عن الاكثرين لخلق الانبياء منهم ودفنهم فيها
وقال النووی الجمهور على تفضيل السماء على الارض فينبغي ان يستثنى منها
مواضع ضم اعضاء الانبياء للجمع بين اقوال العلماء انتهى من غنيه
پس میگویند مسکین ثبته الله فی مقام الصدق والیقین که باین تاویل مندفع گشت
آنچه وارد می شد که جناب سرور دو جهان جرانه تشریف آورده در مسجد خود نماز ادا فرمود که ثواب هزار نماز
حاصل می شد و نماز جماعت در دولتخانه که ثواب ۲۵ یا ۲۷ نماز دارد اختیار فرمودند چنانچه در کبری
شرح منیة المصلی است وان فاتته الجماعة فی مسجد حيه فان اتی مسجدا اخر یدرکها
فيه فهو افضل الا فی المسجد الحرام ومسجد النبی صلى الله عليه وسلم كذا فی مختصر البحر
وينبغي ان يستثنى المسجد الاقصى ايضا لان الصلوة فی الجماعة تفضل صلوة
الفرد بخمس وعشرين او سبع وعشرين درجة والصلوة فی احد المساجد الثلثة
تزيد على ذالك زيادة كثيرة فانها فی المسجد الحرام بمائة الف وفی مسجده
عليه السلام بالف وفی المسجد الاقصى بخمسمائة انتهى من غنيه پس جواب آن
که سابقا گذشت یعنی عدم تفضیل مساجد ثلثة بر دولتخانه حضور علیه السلام والله تعالى اعلم
پس معلوم شد که این فعل یعنی ترک فرمودن جناب رسول الثقلین علیه صلوة رب الخافقين وسلامه
فی الملوین تکرار جماعت را در مسجد خود دلیل کراهة نیست و نه از قبیل اختیار مفضول با وجود افضل است
بگیم که جناب مولانا صاحب منفعه با وجود چندین تبحر و وسعت نظر در علم حدیث استشهاد
بحدیثی گرفته اند که اصلا با ثبات مدعا راهی ندارد مگر ازین حدیث مطلبی در خیال با کمال آمده باشد
که ذهن ناقص این عاجز با درسائی نداشته و از آن ثبوت کراهة تکرار می شود بیت
بر جمال تو چنان صورت چین حیران شد که حدیثش همه جا بر در و دیوار بماند

لطیفه واز اعاجیب است آنکه حضرات جلالپوریان همین تقریر مولینا صاحب را در حرم استشهاد
آورده گفتند که از فعل رسول الله صلی الله علیه وسلم کراهة تکرار علی الاطلاق ثابت است ومراد از کراهت
عند الاطلاق تحریمیه باشد الی آخر ما قالوا ع چه دلاور است دزدی که بکف چراغ دارد
نازم بر ذهانت ایشان . نمی دانند که از ترک فعل کراهة آن فعل لازم نمی آید وزیرا جمیع امور مسنونه
که احیاناً معمول وگاهی متروک العمل بودند ومندوبه که گاهی معمول وعموماً متروک بودند آن همه مکروه
ومطبوع باشند ولم یقل به احد ونمی فهمند که مراد از اطلاق کراهة جائی باشد که لفظ کراهة
را ذکر کنند ووصف تحریم یا تنزیه با آن نه چسپانند وههنا لیس کذالک وهمچنین تقاریر
ایشان لائق اندراج رساله هذا وجواب دادن نبوده محض بوجه تفنن ناظرین درج کرده میشود بیت

زاغ چون شوم بدارد که زند پر با گل ؛ بلبلان را ز دم زاغ کندی گیرند

باز آمدم بمطلب اکنون باید شنید که وجه ترک فرمودن رسول مقبول صلی الله علیه وسلم تکرار جماعت را
اندرون مسجد وقوم رفته نمودن بدولتخانه شریف وجمع کردن اهلبیت را وبجماعت نماز گذاردن آنچه
بفهم ناقص آید اولاً آن بوده که نخواستند که جماعت بغیر اذان واقامت کنند چه تکرار جماعت
باذان واقامت در مسجد محله مکروه است ازین سبب در دولتخانه شریف تشریف برده جماعت باذان
واقامت کردند چنانچه همین مؤلف رد المحتار در منحة الخالق روایت کرده بلفظ وصلی بهم باذان
واقامة کما من قبل ثانیاً آنکه عالم نساء بوجه ستر داری خروج الی المسجد هرگاه
بیگاه نمی توانستند وبتعلم شرائع کمال اشتیاق بودند وقتاً فوقتاً این التماس بحضور معروض می نمودند
که مردان فضائل کامله حاصل کرده برای ما نیز وقتی که مقرر شود که از امور دینیه بهره ور شویم حضور علیه السلام
چونکه بهمه تن مصروف ومشغول بتعلیم وتبلیغ احکام الٰهیه بوده اند گو زنان را احیاناً تعلیم شرائع می فرمودند
مگر بمضمون لیس الخبر کالمعاینة خواستند که فرضی از فرائض را بالجمع الشان ادای کرده شود تا که
طرق اسلامیه از علم الیقین به عین الیقین آیند دیگر چونکه انتظام واهتمام جماعت از اهم مهمات امور
دین بوده هر وقت تخلف آن نمی توانستند لهذا همین فرصت را غنیمت دانسته بتعلیم طرق نماز وسائر

امور دین

امور دین بسوی ایشان شتافتند وفی ذالک اجر عظیم تا آنکه آنکه برای بیان
جواز نماز در خانه شریف بجماعت گذاردند این هم باعث آسانی امت ضعیفه خود بوده چه تاکیدات
وتشدیدات حضور مساجد و وعیدات تخلف عام مردمان را آنچنان در هراس انداخته بود که کسی
بدون مسجد نماز فرض خود را جائز نمیدانست وکسی که در مسجد نیامدی آنرا بمنافق بین النفاق
نامزد کردندی ازین جهت این عمل نمودند تا که عام مردمان بدانند که ادای فرائض در ما سوای
مسجد در حالت کذائی جائز است وبسیار اند از امور که برای بیان جواز صادر شده اند چنانچه
بر متتبع کتب حدیث ظاهر و باهر است اما اینجا از ظاهر عبارت مستفاد میشود که آنحضور صلی الله علیه وسلم
تنها بودند وکسی از مردان همراه نبود چنانچه از قوله خرج ورجع وصلی که صیغ مفرده اند
ظاهر الدلالة است پس اندرین صورت جماعت ناممکن بوده چرا که صحابه کرام عموماً اصحاب شغل و
معاملات بودند بعد از ادای فرائض همه بکارهای ضروریه مشغول می شدند شاید در مسجد کسی نبود
که بوی انعقاد جماعت می شدی ورنه اگر کسی در مسجد بودی هر آئینه جماعت مسجد را نگذاشتندی
بدلیل حدیث ابی سعید خدری رضی کما مر واگر کسی را از جوار مسجد ندا فرمودندی عموماً همه
مردمان حاضر شده کثرت جماعت شدی و آن موجب فتنه است چه در دل ایشان گوناگون
خیالات جای گیر شدندی چه در آن وقت هر رسم و تنسیخ احکام جاری بوده کسی گمان میبرد که شاید
فرضی از فرائض خمسه بیفزود وکسی میگفت وقت سابق تغیر یافت وغیر ذالک پس برای ازاله
این همه فسادها نماز جماعت مسجد را گذاشته در دولتخانه شریف بردند وجماعت بوجه احسن
ادای فرمودند والله اعلم بحقیقة الحال وآنچه حضرت مولینا امام حنیفه وجه ترک تکرار جماعت
بیان فرموده مخدوش فیه است بل وجه اول اگر ترک تکرار جماعت بوجه استکراه تکرار
بودی آن اعرابی را چرا حکم تکرار فرمودندی وحضرت ابوبکر را حکم باقتدای او چرا نمودندی وصحابه کبار
مثل عبدالله بن مسعود رضی که از فقهای صحابه است چرا تکرار را جائز میداشتند دوم آنکه اهتمام و
انتظام شارع در اجتماع اهل اسلام بهیات مخصوصه برای عبادات مفروضه زائد از بیان است از ینجاست که

در هر روز پنج بار و در هفته یک بار در مساجد خود و در هر سال یکبار در عرفات و در هر سال دو بار
در عیدگاه همه مسلمان جمع شده بهیئت کذائی اجتماعی عبادت معبود حقیقی ادا کنند و شود
و آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرموده حکم من شذ شذ فی النار صادر فرموده اند آیا نمی بینی که
متخلف من الجماعة را چه خطاب و القاب دادند حتی کسیکه خلف الصف متوحد بایستد اثر الشیطان
نامزد کردند و علی هذا القیاس الحاصل هیئات اجتماعی در فرائض از حالت انفرادی
بهر حال بهتر است پس اگر امتثال احکام شارع را بر یک جماعت محصور کرده شود در کسی که بقصور
نفس از جماعت اولی محروم شده در مسجد آمد او را از حصول ثواب جماعت مسدود کردن و حکم قطعی بانفراد
دادن این از مقتضای رحمت ارحم الراحمین و شفقت رحمة للعالمین که بر همه خلق عموماً و بر افراد امت خصوصاً
عام و شامل است هزار فرسنگ دور است نه بینی که درباره قیام اللیل چها تاکیدات فرمودند و تارکش را
بوعیدات شاقه مخوف نمودند بعده محض بنظر رحمت و شفقت دو دوگانه بعد الوتر را قائم مقام تهجد و نماز عشا
بجماعت را موازی نصف قیام اللیل و جماعت فجر را موازی سالم قیام اللیل کردند و علی هذا القیاس بسیار امور اند
که شارع بنظر عمیق بر امت ضعیفه سهولیت نموده اند از تشدید به تخفیف مبدل فرموده کما لا یخفی
و اگر شارع را اینچنین تضییق منظور بودی تعدد مساجد در شهرهای معه تعدد جمعه جماعات
و اعیاد در بلاد هرگز جائز نبودی و همه مردمان شهر را در یک مسجد بجز یک جماعت جائز نبودی
مگر رحمت رحیم و شفقت نبی کریم از تنگ حوصله ما مردمان تضییق نگردد از اینجا است که تعمیر بنسبت
تعمیر و تبشیر بنسبت تنفیر در نظر شارع احب و اهم است نه بینی که فقهاء کرام در کتب خود
تصریح نموده اند هم در کتب حدیث موجود است که اگر شخصی در صحرا تنها است و اراده نماز گذاردن
دارد باید باید که باذان و اقامت و جهر تکبیر نماز ادا کند تا که خلف او ملائکه مثل جبال اقتدا کنند و ثواب
جماعت عظمی یابد و اگر در خانه نماز گذارد و هم باذان و اقامت گذارد تا که ادائی بر هیئات جماعت باشد و
و علی هذا القیاس پس معلوم شد که هیئات اجتماعی از تنهائی بهر حال محبوب و مرغوب شارع است
و کسیکه فتوی بعدم جواز جماعت داده گویا سعی در تفریق جماعت اسلام نموده و آن نهایت قبیح است والله اعلم

قوله

قوله و همچنان صحابهٔ کرام ترک تکرار جماعت را عادت ساخته گشتند اه نی نی بلکه ترک انفراد را
عادت میداشتند چرا که حضرت شان عموماً بجماعات اولی نمازهای ادا کردندی و تخلف عن الجماعة
بسوی اوشان هرگز راه نیافتی و دیگر احیاناً بسبب شاغل ضروریه از جماعت اولی باز ماندندی در مسجد
دیگر رفته بجماعت اولی آنجا نماز ادا کردندی و یا در خانه رفته باهل و عیال خود جماعت کردندی و یا در همان مسجد
تکرار جماعت بلا اذان و اقامت کردندی چنانکه در ما تقدم تحقیقش گذشت بیت

هان نه پنداری که تنهائی به بیت آ از همری ؛ زانکه صد آنات باشد از رنج بی همری ؛

قوله و ظاهر روایت علمای حنفیه هم بر همین است اه در ظاهر روایة علمای حنفیه رح روایت
کراهت تکرار لفظاً هرگز ناموجود بلکه اشارةً یا دلالةً هم مفقود کما من فهم فتدبر و تشکر
قال و چون درایت با روایت موافق شد احق بالقبول میگردد قال شارح المنیة ناقلاً عن
ابن الهمام ولا ینبغی ان یعدل عن الدرایة اذا وافقتها الروایة انتهی اقول از
قضایای فرضیه اثبات مدعا کردن کار اهل فضل نیست شعر
باز کش یکدم عنان ای ترک شهر آشوب من ؛ کز وفور اشک خون جمله در آب آمدم

بپرسم که در صورت متنازعه یعنی تکرار بلا اذان و اقامت کدام روایت است که موافق درایت شده بلکه
از علمای اصحاب تمییز و ترجیح الفاظ افتاء مثل الصحیح بر خلاف او موجود اند بلکه اتفاق روایات از ائمه ثلثه رح بعد
و اجماع مسلمین و التعامل توسنین در همه امصار و دیار خصوصاً حرمین شریفین ثابت و محقق - و در خزانة
الفقهاء است که چون روایة متعامل نبود و عمل خاص و عام بر آن واقع شود و بعمل فقهاء و حکام
متصل گردد در روا نیست که مخالف روایة معموله اگرچه ظاهر الروایة یا مفتی به باشد مهجور گردد - و در طحطاوی گفته
که فتوی مقدم است بر ظاهر الروایة والله اعلم و علمه اتم و احکم قال در این صورت اگرچه در تکرار ثواب
هم باشد تاهم ترک او اهم و مقدم خواهد بود چرا که فرمود رسول الله صلی الله علیه وسلم ترک ذرة مما نهی الله تعالی
خیر من عبادة الثقلین کذا فی الاشباه و از اینجا است که بر جلب نفع دفع مفسده را مقدم
دارند قال فی الاشباه اذا تعارضت مفسدة و مصلحة قدم دفع المفسدة غالباً لان

اعتناء الشرع بالمنهیات اشد من اعتنائه بالمأمورات انتهی قال فی فتح القدیر
ترک المکروه مقدم علی فعل السنة انتهی اقول بی شک درء المفاسد اولی من
جلب المصالح قاعده مسلمه است اگر درین مقام بتامل صادق و نظر دائق نگاه باید نمود که مفاسد و مصالح
در کدام کدام جانب اند در تکرار یا عدم آن پس شخصی که جماعت اولی را عمداً ترک کرده بغرض آنکه در
جماعت ثانیه شریک خواهند شد که جماعت ثانیه بالتداعی و الالتزام می شود آن خارج است از بحث چراکه
در همچنین صورت جانبین اتفاق بر کراهت دارند و شخصی که بوجهی وجوه معقوله از جماعت اولی مانده
برای ادراک فضیلت جماعت در مسجد آمد اکنون در تکرار او کدام مفسده است و در انفراد او کدام
مصلحه است بلکه حکم بانفرادش موجب الوف الوف مفسده است چه آنکس باز تکلیف آمدن مسجد
نخواهد کرد بلکه همون انفراد را عادت ساخته در خانه خود نماز ادا خواهد کرد و از عام تجربات است
که کسی اگر یک یا چند نماز ترک کند یا از جماعت باز ماند منفرداً بخواند حلاوت عبادت و جماعت از دلش
بیرون رود و این ترک را عادت مستمره گرداند با حال این زمانه مردمان را مشاهده کرده ایم که عموماً
رغبت قلبی ایشان از امور دین منحرف گشته و سستی و غفلت از حد گذشته مساجد را بالکلیه ترک داده اند
توحد و انفراد را معمول به قرار داده اند پس در حق اینچنین کسان حکم عدم تکرار دادن گویا بر انفراد اعتیاد
ایشان است قیاس باید کرد که چه قدر مفاسد در عدم تکرار روی نمود از ینجاست که سرور عالم علیه الصلوة والسلام
آن اعرابی را دیدند که به تنها نماز گذاردن کمر بسته است فرمودند که کسی هست که برآن تصدق جماعت کند
باین خیال که اگر امروز نماز منفرداً ادا کند مبادا که عادتش بدین منوال تا آخر از جماعت گردد. به تشریع
تکرار ترک انفراد را ارشاد فرمودند قوله ترک ذروة ما نهی الله تعالی اه هم مؤید جواز تکرار است
چراکه جماعت از ما نهی الله تعالی نیست بلکه از مامورات است و انفراد از منهیات است لازم است که
انفراد را ترک داشته با جماعت معمول ورزند قوله ترک المکروه خیر من فعل السنة اه نعم لکن لا یجری
فی هذا المقام چراکه جماعت امریست مشروع و فعلی است محمود که در جمله ادیان و مذاهب مستحسن و ممدوح است
و در ذات خود هرگز قبیح را جای نی خواه اولی باشد یا ثانیه. و به تقلیل جماعت که امریست موهوم

منبعی

متیقن اینچنین عمل متوارث را ترک نباید نمود نه بینی که ریا اشد السیئات است بتوهم وقوع او
عبادت را ترک نباید نمود چنانچه در اشباه والنظائر است وفی الولوالجیة واذا اراد
ان یصلی او یقرء القران فیخاف ان یدخل علیه الریاء فلا ینبغی ان یترک
لانه امر موهوم انتهی علاوه آنکه این امر اتفاقی است والحاجة تنزل منزل الضرورة
کما فی الاشباه والضرورات تبیح المحظورات قال در آنچه حدیث ترمذی باشد
اشتباه تکرار می شود و آن اینکه جاء رجل وقد صلی رسول الله صلی الله
علیه وسلم فقال ایکم یتجر علی هذا فقام رجل وصلی معه رواه الترمذی و همین معنی
ابوداود هم روایت کرده در سنن خود پس فی الحقیقت باین حدیث استدلال بر جواز تکرار
درست نمی آید چه ازین حدیث جواز جماعت متنفل خلف مفترض ثابت شد و این تکرار جماعت نیست
بلکه متنازعه فیه تکرار جماعت مفترض خلف مفترض است و آنچه ظاهر الروایة حکم بکراهة او کرده و از فعل
فخر عالم ترک او مستدل شده و تعامل صحابه ستر که از آن شاهد است یعنی اقتداء مفترض خلف مفترض است
نه مطلق تکرار وانه صلوة تراویح بجماعت بعد جماعت عشا در اهم محتمل که تمسک جواز تکرار گردانند
واقتداء متنفل خلف مفترض جائز است قال فی البحر اما اذا ادی الامام الفرض والقوم
النفل فلا کراهة لقوله علیه السلام للرجلین اذا صلیتما فی رحالکما ثم اتیتما صلوة
قوم فصلیا معهم واجعلا صلوتکما معهم سبحة انتهی قال الطحطاوی
وقوله متنفل بمفترض اشارة الی انه لا یکره جماعة النفل اذا ادی الامام الفرض و
المقتدی النفل انتهی واگر تکرار متنازعه فیه را قیاس برین قضیه می کنند پس باید دانست
که این حدیث قضیه مخصوصه و تعدیه شده اصل در محاورات کلامیه و نصوص مدلول مطابقی می باشد و آنچه
ازین حدیث مستفاد شد تصدق و تجارت کرایست بر آن رجل محروم خاسر و متخلف و پس آنکه
از مخصوصیات حکم کلی گیرند بقیاس مشکل باشد وقیاس آنجا صحیح بود که نص مانع از تعدیه حکم در آنجا نبود
و اینجا که نصوص احراق بیوت متخلفین و نفاق آنها و علت تفریق و تقلیل جماعت و کسل مسلمین مانع از

قیاس موجود اند قیاس نتوان کرد مگر درین مرحوم تخلف چرا که حکم خلاف قیاس مقصور بر مورد خود می باشد

پس همه قیود این نص مرعی و معتبر خواهند بود - یعنی اگر تخلفی از کاهلی نمانده باشد و در گوشه مسجد بلا طلب اجر

تنها نماز شروع کرده باشد و کسی متنفل پس رو شود البته این تکرار جائز بلکه راه مطلقه خواهد بود و اذان

فتدبر اقول این حدیث اصل اصول و دلیل معقول و برهان قاطع و جوب ساطعه برای جماعت

تکرار بدون اذان و اقامت است زیرا که مدار کار و محط اعتبار برای جماعت حال امام است اگر امام

مفترض است آن جماعت را جماعت الفرض گویند خواه مقتدی مفترض باشد یا متنفل و اگر امام

متنفل باشد آن جماعت را جماعت النفل گویند آیا نه بینی که اگر متنفل در پی مفترض اقتدا کرده

می خواند بعد چون مفترض آمد در پس وی اقتدا کرد این اقتدائش بالاتفاق صحیح است کما فی الکفایة

و باعتبار تقاریر حضرت مولینا صاحب این اقتدا درست نباشد زیرا که ایشان فرق کرده اند در میان

اقتداء مفترض و اقتداء متنفل بمفترض گویا نزد ایشان جماعت را سه قسم اند اول آنکه امام و مقتدی هر دو

مفترض باشند دوم آنکه هر دو متنفل باشند سوم آنکه امام مفترض بود و مقتدی متنفل باشد

پس چونکه هر یکی را از ایشان قسمی علیحده شد حالی دیگر گرفت پس باید که این اقتداء درست نباشد

زیرا که امام نزد کوید یا مختلف الحال است یا اضعف الحال لان المرکب من القوی والضعیف ضعیف

و بهر دو وجه اقتداء درست نمی باشد کما تقرر فی کتب الاصول و این اعتراض بر تقریرات والد دی شود

زیرا که ما از حیثیت برکات شده جماعت را دو قسم قرار داده ایم لان العبرة للامام پس امام و مقتدی

الحال اند پس اقتداء درست باشد و نیز بچنین فرق هیچ یکی از علماء سلف و خلف نکرده بلکه همین

حدیث را در معرض جواز بلا کراهة تکرار است شاد آورده چنانکه در فتح الودود شرح ابی داؤد رست

ففی هذا الحدیث دلیل علی فضیلة الجماعة الثانیة و علی ان الفضل فی جماعة الفرض

لا یتوقف علی کون المقتدی مفترضا انتهی و نیز جماعت کثیر از علماء و جم غفیر از فقهاء دین

حدیث را سند آورده منهم قاضی یعقوب ابو یوسف چنانکه از مبسوط سابقا مذکور گشت و منهم

مولانا المولوی محدث عبد الحی لکهنوی در رساله تصنیف خود این حدیث را سند عدم کراهة تکرار داده ۰

دیگرها

قال فی نفع المفتی والسائل فان جماعة النفل وان صرح الفقهاء بکونها مکروهة لکن صورتها ان یکون الامام والمقتدون کلهم متنفلین واما اذا کان الامام مفترضا والمقتدون متنفلین فهذه الجماعة لیست بجماعة النفل

یجوز بلا کراهة ... علیه ... جامع الرموز ... وهو ان ... منفرد اتم ... الجماعة ... احراز الفضیلة

وغیرها مما لا احصی وسابقاً تشریح این بحث در اول کتاب ذکر کرده ایم پس معلوم شد

که این تقریر تاویل حدیث مذکور تقریری است که خود صاحب مستفید اند دیگران و قبل ازین

یکی از علماء سلف و خلف باین مسلک سلوک ننموده اند والله اعلم با حقیقت که با وجود تشنیع عموم

در اتباع مذاهب معصوم چنین خود روی چرا اختیار کرده اند قوله آنچه ظاهر از روایت حکم بکراهت او کرده اه

در کدام ظاهر روایت حکم بکراهت تکرار علی الاطلاق است عجیب تر آنکه حدیث مذکور که صحیح درباره

جواز تکرار وارد است آنرا تاویل کرده تکرار متنازعه را ازان اخراج نموده اند و ظاهر روایت که در وی

لفظ یصلون وحدانا بدون کلمهٔ حصر واقع است اگر کراهت تکرار که نه مدلول مطابقی است و نه تضمنی

و نه التزامی او است ازوی ثابت کردن کدام انصاف است قوله و از فعل فخر عالم ترک او مستدل اه

و از قول سید العرب والعجم جواز او مبین و مدلل و هو یرجح علی الفعل کما مر قوله و تعامل

صحابه بر ترک تکرار آه تعامل اجلهٔ صحابه و عامهٔ تابعین و فقهاء به تکرار بلا انکار متوارث مانده

کما مر فیما مر قوله صلوة تراویح اه جماعت تراویح بعد جماعت عشاء از ما نحن فیه خارج است و قیاس

جماعت اعرابی بر جماعت تراویح قیاس مع الفارق است بدو وجه اول آنکه جماعت تراویح غیر

جماعت اولی است چرا که آن فرض الوقت بوده و این جماعت سنت تراویح بخلاف جماعت اعرابی که هر دو

جماعت از یک جنس اند چه هر دو فرض الوقت بوده اند دوم در محاوره عرف عام بصورت تراویح تکرار جماعت

نگویند بخلاف جماعت اعرابی چه آنرا همه کس از اهل انصاف تکرار جماعت نامیده اند قوله و اقتداء متنفل

خلف مفترض بالاتفاق جائز آه بجیرتم که ایراد این کلام درین مقام چه معنی دارد اگر مراد مولینا ازین

کلام صحت اقتداء متنفل خلف مفترض است کما هو المفهوم من الشواهد آن از ما نحن فیه

خارج ولا کلام فیه و اگر ازین عبارت تکرار جماعت متنفل خلف مفترض اراده دارند خیلی از مذاق

عبارت بعید است و بعید از قریب تام نیست چه در عبارت چه در شواهد لفظی نیست که شعر ان امر باشد

و لو تضمنا او التزاما و اگر صورت مجوزه را برین قیاس کنند قیاس مع الفارق است و بهر حال

این عبارت درین مقام نا ملائم اخراجها من هذه الرسالة اولی

این حدیث قضیه شخصیه است اه اقول قضیه شخصیه در حکم کلیه می باشد و قیاس کردن بر آن نیز
جائز بود چنانچه در ابوداود مرویست عن سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه مرض مرضا اشفی
فیه فعاده رسول الله صلی الله علیه وسلم فقال یا رسول الله ان لی مالا کثیرا
ولیس یرثنی الا ابنتی افاتصدق بالثلثین قال لا قال فبالشطر قال لا قال فا
الثلث کثیر الحدیث علمای احناف در همین حدیث وصیة فوق الثلث را باطل قرار داده اند اگر
این حدیث هم قضیه شخصیه است بحسب تقریر مولینا صاحب این حدیث در حق آنکس کارگر شود که حالش
مثل حال سعد بن ابی وقاص باشد یعنی کثیر المال بود و بجز یک دختر دیگری وارث ندارد حالانکه
این حدیث را علی الاطلاق در عموم احوال در علام جواز وصیه فوق الثلث سند گرفته فکذا هذا
چه در علم اصول فقه مقرر است که العبرة لعموم اللفظ لا لخصوص المحل پس اگر اینچنین آیات
واحادیث را قضایا شخصیه ساخته منحصر بر مورد خود کرده شوند بسیاری از تکلیفات شرعیه برخیزند
کما لا یخفی و هم این قضیه خلاف قیاس گفتن تقلب الموضوع است زیرا آنکه اجتماع المسلمین در عبادت
معبود منه رب العالمین در همه مذاهب و شارب مشروع و ممدوح است چرا که هیئت گدائی را هر کس اهل لب
مستحسن و محبوب شمارد پس کدام قیاس است اگر این امر مستحسن اجماعی را مخالف افتد البته اگر حالش بر عکس بودی
خیلی بعید از قیاس میتوان گفت قوله اصل در حکم درست کلیه مدلول مطابقی اه سلمنا لکن از لفظ
یصلون وحدانا کراهة تکرار علی الاطلاق فهمیدن که آن مدلول مطابقی است اللهم مگر این [illegible]
٨١
برای ما مستضعفان باشد و خود جناب از این امر مستثنی باشند قوله و اینجا که نصوص احراق بیوت
این همه وعیدات بر کسانی اند که به نیت انفراد از شمول جماعات عامه مسلمانان باز مانند نه برای کسی که اتفاقا از جماعت اولی
باز مانده در مسجد برای ادراک فضیلت جماعت آمده باشد پس وعیدات مذکوره مانع قیاس نباشند بلکه
معاون قیاس اند چنانچه بسیاری از علماء تصریح نموده فرموده اند کما مر غیر مرة قوله اینجا تکرار جائز بلا کراهة
مطلقه خواهد بود اه این هم غنیمت است که مولینا صاحب هم فی الجمله از دعوای سابق یعنی کراهة تکرار مطلقا رجوع
فرموده بعدم کراهة صورت مخصوصه اعتراف نموده اند فلله الحمد قال و آنچه بخاری در سنن خود

در صحاح

در ترجمة الباب تعليقاً روايت كرده وجاء انس بن مالك رض الى مسجد قد صلى فيه
فاذن واقام وصلى جماعة انتهى جائى تردد نيست چه اين فعل انس رض محمول بر مسجد طريق
يا مثل آن خواهد بود وچونكه تكرار باذان واقامت بالاتفاق مكروه تحريمى است در مسجد محله
بجوزين را اين اثر مانع نيست ودرين صورت اين فعل انس رض معارض قول الثانى كه سابقاً گذشت
نخواهد بود فليتامل اقول اين هم غنيمت است كه جناب امام ابو حنيفه بعدم كراهة تكرار مطلقاً
در مسجد طريق اعتراف فرموده اند ورنه دعاوى شديده بازآمده اند والله ولى التوفيق
قال وچون روايت غير مشهوره بتوافق آثار واخبار مرجح گردد ظاهر الرواية بسبب توافق آنها
بطريق اولى راجح خواهد بود اقول نعم ولكن لا يفيدكم لما مر قال امام ابن نجيم صاحب
بحر الرائق از سراج الوهاج روايت كرده وان دخل مسجد ليصلى فيه فانه لا يؤذن
ولا يقيم وان اذن فى مسجد جماعة وصلوا يكره لغيرهم ان يؤذنوا ويعيدوا
الجماعة ولكن يصلون وحداناً انتهى ونقل اين روايت در محل استدلال وعدم تعاقب
بر آن دليل كراهة تكرار واختيار وحدة است اقول اولاً سراج الوهاج از كتب ضعيفه غير معتبره است
جناب مولانا محمد عبد الحى لكهنوى در رساله متعلقه بجامع صغير ارشاد فرموده ومن هذا القسم اى
الغير المعتبرة السراج الوهاج شرح مختصر القدورى كما قال فى كشف الظنون عن
المولى البركلى من الكتب المتداولة الغير المعتبرة انتهى فلا عبرة به ثانياً
قوله يكره لغيرهم ان يؤذنوا ويعيدوا الجماعة صريح است در اينكه تكرار باذان مكروه است
نه بغير آن وقوله لكن يصلون وحداناً امريست از امور اربعه كه متخذ مخير است اندر آنها
ولا يلزم منه كراهة امور الباقية كما مر مراراً قوله ونقل اين عبارت آه بى شك كراهة تكرار
باذان كه مسلم الكل است مدلول درست واز اختيار وحدة كراهة امور ديگر لازم نيايد فافهم
قال در كنز العباد گفته فى فوائد الجامع الصغير اذا دخل الرجل مسجداً قد صلى فيه جماعة
وهو مسجد قوم معروف فانه يصلى فيه وحده بغير اذان واقامة وان صلى بعده باذان واقامة يكره انتهى

اقول کنز العباد نیز از کتب غیر معتبره ضعیفه واهیه است کما فی النافع الکبیر فلا عبرة بروایتہ

مسلم از الامام کراہیۃ تکرار باذان و اقامت مستفاد می شود نہ مطلقا فلا یعارضنا قال رحم در

رد المحتار گفت بقی ما اذا تعدد الجماعات وسبقت جماعة الشافعية مع حضور

نقل المدعن رسالة لابن نجیم ان الافضل الاقتداء بالشافعية بل یکرہ التاخیر

لان تکرار الجماعة فی مسجد واحد مکروہ عندنا علی المعتمد الا اذا کانت الجماعة

الاولی عن اهل ذلك المسجد او ادیت علی وجه مکروہ انتهی طحطاوی این روایت را در

باب امامت نقل میکند و معلوم است کہ اینجا کہ تعدد جماعات مذاہب بتغیر ہیأت نبود بلکہ باختلاف مکان

و بلا اذان است و کراہیۃ را عند الاطلاق شنیدن کہ تحریم است اقول خود علامہ شامی در رد المحتار

این روایت رسالہ منقولہ طحطاوی را رد کردہ حیث قال نحو المسجد المکی او المدنی لیس له جماعة

معلومون فلا یصدق علیه انه مسجد محلة بل هو کمسجد شارع وقدمنا انه لا کراهة

فی تکرار الجماعة فیه اجماعا فلیتامل فلهذا الخ افهم العلامة الشیخ البیری و

اثبت الجواز بناء علی کراهة الاقتداء بهم الخ کما سیأتی تحقیق بالفعل فی

الحرمین انشاء الله تعالی قال در اینجا بیان روایت شرح منیہ ضرور است قال اما لو کان له

امام و مؤذن فیکرہ تکرار الجماعة باذان و اقامة عندنا و عند ابی حنیفة ع لو کانت

الجماعة الثانية اکثر من ثلثة یکرہ التکرار و الا فلا و عن ابی یوسف اذا لم تکن علی

بهیئة الاولی لا یکرہ و الا فیکرہ وهو الصحیح و بالعدول عن المحراب تختلف الهیئة اهـ

کذا فی البزازیة در رد المحتار بعد این روایت افزود و فی التاتارخانیة عن الولوالجی وبه نأخذ

پس اولا باید دانست کہ ہیأت جماعت نزد ابو یوسف چند چیز است یکی اذان دوم اقامت سوم محراب کہ مقام امام است

و اما دخل اذان و اقامت در ہیأت جماعت پس در ہدایہ گوید و لو صلی منفردا فی بیتہ اذن و اقام

لیکون الاداء علی هیأة الجماعة انتهی لیکن محراب پس از شرح منیہ معلوم میشود قال و بالعدول

عن المحراب تختلف الهیئة کذا فی البزازیة انتهی از ہر سہ امر در جماعت اولی موجود اند پس برخ

یکے از اینہا

یکے ازینہا عدم ہیئات اولی خواہد گشت اگرچہ نفس ہیئات جماعت باقی ماند چنانچہ بخلاف

بہمین اشارہ میکند چونکہ اذان و اقامت را در ہیئات مدخل ظاہر است شارح منیہ را حاجت

اثبات اختلاف ہیئات بہ ترک ہر دو نیفتاد مگر محراب ازانکہ بظاہر مدخل در ہیئات جماعت

ندارد چراکہ مسجد جملہ یک موضع باشد محل دون محل خصوصیت ندارد و معہذا خصوصیت محراب

در وقت کثرت است تا امام مقام وسط صف باشد و سنیت او ہمین وجہ است ورنہ در ترک

ہیچ سنیت بخلاف اذان و اقامۃ لہذا شارح منیہ از نیز از ینہ سند آورد و ازینجا احتمال

میشود کہ بسبب خفای دینی امر کہ اختلاف مکان مدخل در تغییر ہیئات است یا نہ شاید کہ منکر

دینی امر شدہ باشد لہذا رد المحتار از تاتارخانیہ آوردہ و بہ تاخذ ای باختلاف الہیئۃ

بالعدول عن المحراب و قرینہ او است کہ صاحب رد المحتار در باب اذان گفت نعم قد علمت

ان الصحیح انہ لا یکرہ تکرار الجماعۃ اذا لم یکن علی الہیئۃ الاولی بلفظ صحیح

لفظ ماخوذ نگفت حالانکہ بہ تاخذ از ہو الصحیح اگر است و در چنین محل سند

بقوی اقدم است مگر اگر تصریح معلوم شود کہ ضمیر بہ تاخذ سوی اختلاف ہیئات نیست بلکہ سوی

عدم کراہۃ است آنگاہ بیل از دلیل ہو الصحیح خواہد بود الغرض چون مدخل ہر سہ امر در

ہیئۃ جماعت اولی دریافت اگر ہر سہ امر مرتفع شوند قطعاً ہیئات اولی نیست و اگر دو امر

مرتفع شوند ہر کدام دو کہ باشند یا اذان و اقامت یا اذان و محراب یا اقامت و محراب تاہم ایں ہیئۃ

مرتفع خواہد شد لان للاکثر حکم الکل و اگر یک امر مرتفع شود ہر کدام یک کہ بود نیز ارتفاع

ہیئۃ اولی خواہد شد چراکہ ارتفاع مجموع برفع یک جز ہم میگردد و بہمین ناظر است ظاہر عبارت نیز ازیں

منقول شرح منیہ کہ فقط باختلاف محراب حکم باختلاف کردہ ہمین است کہ در شرح منیہ بترک

اذان و مکان اکتفا کردند و ترک اقامت لاضرورت نداشتند و ہم باید دانست کہ عدول از محراب

از موسم سابق خود کہ ترک اذان و اقامت است اولی حال دارد چراکہ سنت قیام امام در محراب بغیر اسنت

کہ توسط امام است اما فی رد المحتار السنۃ ان یقوم الامام فی المحراب والظاہر ان ذلک

على كثرة الجماعة لئلا يلزم قيامه في غير الوسط ولو لم يلزم ذلك لا يكره انتهى

پس معلوم شد که ترک محراب نکرده نیز سهی است وقت کثرت جماعت ورنه جائز و چون بهتر از دو
اختلاف می شود چنانکه بزازیه گوید بترك الاذان على الطريق اولى خواهد شد چرا که آن در باقی از خوارج
جماعت اند خصوصاً ثانیاً است و در بیتوتت اگر تکرار جماعت با اذان و اقامت است و قیام امام در محراب
کنند کراهت اشد خواهد شد و بدون اذان فقط کم از آن و بدون اذان و اقامت کم از آن و بدون
هر سه کمتر از آن چرا که در ظاهر الروایة در اطلاق کراهت هیچ شق را مستثنی نه کرده بهر حال افراد را اختیار کرد
گو فیما بین حنفیه در کراهت متفاوت باشند و صاحب بحر در رساله خود با وصف تبدیل هیئات اولی که از کلام
تکرار جماعت و تعارف شان معلوم است که بلا اذان تکرار می کنند حکم کراهت تکرار جماعت کرده و هم از
معتمد گذشت و در بحر الرائق هم از سراج التصحیح بوجدت میکند پس واضح شد که تبدیل هیئات منافی کراهت
مطلقه نیست البته تغلیظ تحریم رفع میگردد و بالا گذشت که افراد کراهة تحریم در تغلیظ و تخفیف
متفاوت اند پس آنچه بعض کسان قرار داده اند که جماعت مکرره اگر با ثبات باشد مکروه و اگر با ارتفاع
هر سه امر بود جائز بلا کراهت مطلقه در محل حنفیه نیست چرا که چون اختلاف ثابت در هر دو موجود است فرق
مکابره محض خواهد بود و علی هذا القیاس در دیگر شقوق بلکه کراهت در همه موجود است اگرچه کراهت یکی
اخفش از دیگری باشد و لعلک من تمهیدات سعی روایت شرح منیه مذکور باید دریافت که
چون اولاً شارح منیه گفت یکره تکرار الجماعة عندنا پس صاف اقرار بلفظ عندنا از علمای ثلثه حنفیه
نموده کراهت تحریمه ثابت کرد چرا که تحریمه تکرار با اذان و اقامت متفق علیها است و لهذا الاطلاق معلوما مراد
تحریمه باشد چون از ظاهر الروایة کراهت تکرار در همه شقوق از ظهیریه معلوم شد لهذا مفهوم مخالف اذان و اقامه
معتبر نیست چرا که آنچه شارح منیه روایت کرده همون ظاهر الروایة علما است کما لا یخفى و تقیید شارح
ظاهر الروایة معتبر نخواهد شد زیرا که دلالة مفهوم اکثری است نه کلی و همین مفهوم مخالف در صورت منطوق بودن روایة اگر
معتبر نیست و صاحب ظهیریه تصحیح اختیار وحدت از ظاهر الروایة آورده غایة آنکه شارح منیه از بعض
شقوق سکوت کرد پس شارح منیه بعد اثبات کراهت تحریمه تکرار در روایتی دیگر از ابو یوسف نقل کرد که رفع کراهت

تحریم

تحریمه از استفاد شد در صورت اختلاف هیأت جماعت اولی فقوله لا یکره ای تحریماً حاصل این شد
که از ابو یوسف در روایتی منقول است که بسبب اختلاف هیأت کراهت تحریم نمی ماند نه آنکه کراهت
مطلقاً مرتفع گردد اگرچه در بعض صور اختلاف کراهت اخف باشد از بعض دیگر چنانچه بترک ایماء
و بیانش بالا گذشت ورنه لازم آید که اگر اختلاف هیأت اولی فقط بترک محراب گردد و
اذان و اقامه بحال خود ماند تاهم کراهت نبود چرا که هیأت اولی نیست بسبب عدول محراب چنانچه
از بزازیه معلوم شد و این ظاهر البطلان است پس شارح منیه گفت که صحیح همین است
که تغلیظ کراهت در اختلاف هیأت مخفف شود نه چنانکه ظاهر الروایة است که علی الاطلاق
کراهت تحریم تکرار از و استفاد و متبادر است لان المکروه اذا اطلق فی کلامهم فالمراد منه التحریم
الا ان ینص علی التنزیه انتهی من رد المحتار پس تامل در کار است که ظاهر الروایة و این روایت
ابی یوسف را در اصل کراهت اختلاف نیست تم کلام مولانا اقول بحمد الله و توفیقه
حمل الفاظ بر معانی متبادره اولی و احسن است از حمل بر غیر متبادره پس این طول بلا طائل که
مولانا عم فیضه در بیان معنی شرح منیه نموده اکثر محمول بر معانی غیر متبادره اند کما که ظاهر الفاظ از ان
اشعار امی نمایند کما سیاتی تفصیل فی محل موضعه ان شاء الله تعالی پس باید دانست که این امر
الظاهر است که تکرار مطلقاً در مسجد طریق جائز بلا کراهت است و در مسجد محله با اذان و اقامت بهیأت اولی
مکروه تحریمی است اکنون نزاع در تمام باقی ماند که بوقت عدم اذان و اقامت و تغییر هیأت اولی
نزدیک مولانا صاحب عم فیضهم کراهت تنزیهی یا قریب تنزیهی باشد و نزدیک این عاجز هرگز کراهت نه ماند
نه تحریمی و نه تنزیهی الحال اثبات این مرام ضرور است پس بشنو اولاً عبارت شرح منیه کبیر ان که علامه
حلبی بهم عائی ما التصحیح والنص الصریح آورده چرا که اولاً در مسجد طریق تکرار مع الاذان والاقامة را افضل
از انفراد گفته وهو مطلوبنا حیث قال و اذا لم یکن للمسجد امام و مؤذن راتب فلا یکره
تکرار الجماعة فیه باذان و اقامة بل هو الافضل ذکره قاضیخان انتهی لیکن در مسجد محله تکرار مع
الاذان والاقامة را مکروه ثابت کرده حیث قال اما لو کان له امام و مؤذن معلوم فیکره تکرار الجماعة فیه

باذان واقامة عندنا انتهى حاصلش آنکه اولا مسجد محله را بقوله لو کان له امام و مؤذن معلوم

تفسیر کرده بوده حکم بکراهة تکرار نموده مگر چونکه ازین قدر عبارت وهم آن می رفت که کراهة تکرار در مسجد محله

علی الاطلاق باشد خواه باذان واقامت باشد یا نه و آن وهم مخل بالمقصود بوده لهذا برای دفع این وهم

قید اذان واقامت در وی حیث قال باذان واقامة پس این عبارت بمنطوق خود دلالت بر کراهة تکرار

در مسجد محله باذان واقامة دارد و مفهومش عدم کراهة تکرار بصورت عدم اذان واقامت است لان الحکم اذا

کان مقیدا بالقید ینتفی الحکم برفع القید کما هو المصرح فی محله و مفهوم مخالف در روایات

عند الحنفیه معتبر می باشد علی الخصوص جائیکه روایات دیگر هم موافق وی باشند پس درین مقام چونکه روایات

بعدم کراهة تکرار بدون اذان واقامت منطوقا دلالت دارند چنانچه در منبع و خزائن و منیر ها

آنچه در اول این تحریر ذکر یافت مفهوم مخالف این روایة ضرور اعتبار کرده خواهد شد و هرچه از قوله یکره

تکرره تحریما یا تنزیها مراد داشته در مفهوم مخالف نفی همون کراهة تحریمی یا تنزیهی خواهد شد و اما نفی

بعد از رفع تحریمی پس ذکرش در کلام منفیت نه وجوداً نه عدماً چه کراهتی که در قوله یکره موجود است مفهوم

مخالف آن کراهة عند رفع القید مرتفع گشت و کراهت دیگر از کجا آمد و بقوله عندنا اشاره کرد باینکه

این حکم مذکور یعنی کراهة تکرار باذان واقامت که منطوق روایت است و عدم کراهة بوقت عدم اذان واقامت

که مفهوم اوست متفق علیه ائمه ثلثه است پس هرچه بعد ازین روایات از امام اعظم و امام ابی یوسف نقل

خواهند کرد مفسر این روایات خواهند شد نه معارض چونکه اذان واقامت حسن بفحواهد باثبات کراهة هرگز نمی شوند

الا بعارض خارج و آن معنی تداعی است که موجب ازدیاد جماعت ثانیه که آن سبب تقلیل جماعت اولی باشد و تقلیل جماعت

قبیح و مکروه است لهذا اینقدر ازدیاد جماعت ثانیه بوجهیکه حد کراهة را رسد از امام اعظم نقل نموده گفت عن

ابی حنیفة لو کانت الجماعة الثانیة اکثر من ثلثة یکره التکرار والا فلا انتهى حاصلش اینکه

حد فاصل میان کثرت جماعة ثانیه و قلت اوین است که اگر از کسان زیاده سه مردمان جمع شده اند جماعت ثانیه مکروه است

و اگر کم از آن باشند مکروه نیست عام از آنکه تحریمی باشد یا تنزیهی جز نفی همون کراهة است که سابق است نه غیر آن

یعنی اگر از قوله فیکره کراهت تحریمی مراد داشته باشند از قوله والا فلا نفی همان تحریم مراد باشد از و انتفای تحریم اثبات تنزیه

لازم نمی آید

لازم نمی آید واگر مراد کراهة تنزیهه باشد نفی همون تنزیهه خواهد شد واگر مراد مطلق
کراهة من حیث هو باشد نفی مطلق کراهة خواهد شد وانتفاء مطلق بدون انتفاء
همه اقسامش متحقق نمی شود چه کراهت مطلقه مقسم است وتحریمه وتنزیهه اقسامش هستند
وچونکه آن مقسم هر یک از اقسام عموم وخصوص مطلق باشد وآن قسم به قسم دیگر تباین
می باشد پس تحقق قسم مستلزم تحقق مقسم می باشد نه بالعکس وانتفاء مقسم
مستلزم انتفاء قسم است نه بالعکس واجتماع قسمین در یک محل محال است اذ المتباینان لا یجتمعان
خلاصه اینکه کراهة تحریمه وتنزیهه باهم متباین اند اجتماع ایشان در یک موضع متعذر پس جایکه
تحریمه بود تنزیهه نباشد وجائیکه تنزیهه باشد تحریمه نباشد پس هر جائیکه فقهاء کرام
بعارضی حکم بکراهة کنند خالی نباشد از دو حال یا تنزیهه باشد یا تحریمه زیرا که تحقق مقسم
بدون اقسام ناممکن است پس بوقت رفع عارض کراهت مذکور مرتفع خواهد شد وچونکه قسمش
بوی ناموجود بود بقائش بعد انتفاء قسمیش ناممکن کما لا یخفی علی من تمهر بکتب الفن
لان البقاء یستلزم سبق الوجود فافهم واغتنم هذا التحریر لانه من
منفردات هذه الرسالة وچونکه در تکرار جماعت مفسده دیگر روی می نمود وآن اینست
که مثلاً شخصی از اهل محله که نماز بجماعت اولی خوانده رفته بود چون اتفاقاً باز آمد در همون جا
جماعت شده دید بپنداشت که این جماعت نماز وقت دیگر است پس نادیده ونارسیده
اقتداء بوی کرد لهذا برفع این مفسده از ابی یوسف رح روایة نقل کرده انسداد این فتنه نمود
حیث قال وعن ابی یوسف رح اذا لم تکن علی الهیئة الاولی لا تکره وهو الصحیح انتهی
ویؤیده ما فی البحر وعن ابی یوسف رح انه لا باس باعادة الجماعة فی المسجد
الذی صلی اهله فیه اذا لم یقم الامام فی موضع الامام وصلی فی ناحیة لیعرف
اهل المحلة انها لیست صلوة اخری ولا یؤذن ولا یقیم انتهی حاصلش اینکه
اگر تکرار بلا اذان واقامت وبر هیئة اولی بود تاهم مکروه است واگر هیئة مختلف گردد در آن

مفسدہ مرتفع شود پس کراہت ہم برخواست بعد ازاں خواستند کہ بیان اختلاف ہیئت نمایند

تاکہ مبتلا بہ را تحیر و تردد واقع نشود فقال وبالعدول عن المحراب تختلف الهيئة

کذا فی فتاوی بزازیہ پس معلوم شد کہ ہیئت جماعت اولیٰ باختلاف ہیئت مختلف می شود

و چون ہیئت مختلف شد کراہت مرتفع گشت و چونکہ اندرین تکرار جماعت اقوال و روایات

مختلفہ بودند لہذا این روایات شیخین را موثق و محکم بہ **ہو الصحیح** گردانید تاکہ کسی را جای

شک و اشتباہ باقی نماند گویا این لفظ بمنزلہ مہر است بر کاغذ بعد ازاں چونکہ علامہ شامی

ہمین روایات را ملاحظہ نمودہ بنا بر پسند آوردند خواستند کہ زیادہ تر ازین توثیق کنند

پس گفت و فی التاتارخانیۃ عن الولوالجی و بہ ناخذ انتہی گویا ایشان این روایات را

بہ نسبت دیگر روایات قوی تر فہمیدہ تصحیح نمودہ اند بلکہ لفظ و بہ ناخذ دلالت دارد بر آنکہ

روایت مخالفہ ضعیف و مرجوح است چنانکہ علامہ شامی در رد المحتار آوردہ واما اذا کان الصحیح

بصیغۃ القصر علی تلک الروایۃ فقط کالصحیح والمأخوذ بہ ونحوهما مما یفید

ضعف الروایۃ المخالفۃ لم یجز الافتاء بمخالفہا لما سیاتی ان الفتوی بالمرجوح

جہل وخرق للاجماع انتہی عجب دارم از مولانا صاحب کہ باوجود چندین علم و فضل و ورع و

تقوی چرا چشم تا دیانت بر داشتہ و نصوص ظاہرہ را از معانی متبادرہ منحرف کردہ چرا تصدیق

قول خود کردہ اند این چہ شوریست کہ در دور قمری بینم ، ہمہ آفاق پر از فتنہ و شر می بینم

اذا سمعت معنی کلام الحلبی وبیانہ فاسمع جواب کلام مولانا و طرازہ بفضلہ تعالی

قولہ ہیئت جماعت اولیٰ بہ حیثیت است اہ این دعوی بلا دلیل است **قولہ** در ہدایہ گوید اہ مطلب عبارت

ہدایہ این است کہ اگر شخصی در خانہ خود نماز خواندن خواہد باید کہ باذان واقامت ادای کند تاکہ نور جماعت

یابد و این قیاس است بر نماز صحرا کما اخرجہ عبد الرزاق و سعید بن منصور عن سعید بن مسیب

قال اذا قام الرجل للصلوۃ وهو فی فلاۃ من الارض صلی خلفہ ملکان فاذا اذن واقام صلی

خلفہ من الملائکۃ امثال الجبال اہ و در ابن شیبہ والنظائر است لو صلی فی فضاء باذان واقامۃ

منفرد اثم حلف انه صلی بالجماعة لم یحنث انتھی چہ اذان و اقامت از خواص جماعت اند
والشیٔ یعلم بعلاماته نه اینکه اذان و اقامت داخل ہیأت اند کما فھمہ مولانا ورنہ
لازم آید که اگر احیاناً کسی اذان و اقامت را سہواً ترک نموده جماعت کند جماعت ہرگز متحقق
نشود ونہ ثواب جماعت یابند ولم یقل بہ احد کما فی کتب الفقہ قولہ برفع یکی از ینہا
عدم ہیأت اولی خواہد گشت الخ لا نسلم بلکہ صرف بعدول از محراب اختلاف ہیأت گردد چنانچہ از
عبارت بزازیہ مستفاد است حیث قال وبالعدول عن المحراب تختلف الھیئۃ الخ
زیراکہ مقدم کرده است معمول را بر عامل واز قواعد نحو است کہ تقدیم ما حقہ التاخیر یفید الحصر
فتامل پس در اختلاف ہیأت عدم اذان و اقامت را دخلی نیست. قولہ مگر محراب از انکہ بظاہر دخل
در ہیأت جماعت ندا شت الخ اقول دخل داشتن اذان بظاہر در ہیأت جماعت اشد است بہ نسبت
از محراب چرا کہ ہیأت جماعت عبارت از صورت کذائیہ کہ امام در محراب و مقتدیان در پس او اقتدا کنند
و در جمیع امور بوی اتباع کنند پس درین ہیأت اذان را دخلی نیست البتہ محراب مقام امام است
لاچار ملحوظ و محفوظ باشد پس شارح منیہ را ذکر از ان لازم بود قولہ و معہذا خصوصیت محراب الخ
اقول مراد از محراب درین مقام مقام قیام امام است اعم از انکہ محراب باشد یا غیر آن نہ ظرف مکانی
منحنی کہ در دیوار پیشین مسجد میباشد چنانچہ در روایۃ آمده کہ اذا لم یقم الامام فی مقام الامام فی
زوایۃ المسجد کما مر قولہ شاید بسبب تکرار این امر شده باشد الخ برای شاید و باید الفاظ ترجیح
و افتاء آوردن خلاف دأب قوم است وہم این انکار در کتب فقہ بپایہ ثبوت نہ رسیده و بدون انکار
صریح و اختلاف ترجیح الفاظ افتاء و ترجیح آوردن داخل لہو الحدیث است نہ بینی کہ در فرضیت نماز
مسئلہ کراہی شکی و نزاعی نیست کسی نگفتہ باشد کہ الصلوۃ فرض وھو الصحیح وبہ ناخذ و
علی ھذا القیاس البتہ مسئلہ تکرار جماعت کہ در ان گونا گون اختلاف واقع بود واقوال مختلفہ در رد
بعد تحقیق کما حقہ الفاظ افتاء و ترجیح آوردن لازم بوده ازین وجہ این الفاظ آورده اند فللہ درھم
قولہ و قرینہ او است کہ در رد المحتار آمده الخ اقول چون جواز تکرار محقق و مدلل شد کہ بدلائل ھو الصحیح وبہ ناخذ

وعلیه المسلمون واستحسان عامه مسلمین وعمل جمهور مؤمنین واجماع واتفاق وظاهر الروایة

وغیره وغیره پس می سزد که قائلش بذکر هر چه از بنا اکتفا کنند هر کدام که باشد لا ایعاب ولا ایلام

باشد والله اعلم قوله مگر آنکه صحیح معلوم شود آه آری صحیح معلوم شده است از ما مضی

که مرجع ضمیر عدم کراهة تکرار است نه عدول از محراب قوله الغرض چون مدخل هر سه امر آه مدخل هر سه امور

در هیئة جائی منع لابد من اثباته ومطلق القول بذالك لا یکفی الخصم لاسکاته

قوله همین است که در حرمین شریفین آه اقول این کلام مولانا صاحب بحر از دو حال خالی نیست

یا ما یفعل فی الحرمین من تعدد الجماعات را جائز بلا کراهت پندارند یا نه علی الاول

قدح علمای حرمین لازم آید و علی الثانی استشهاد باطل است چه ممکن است که نزد ایشان این

امر جائز نباشد فلا اعتراض قوله عدول از محراب آه سابقاً گذشت که مراد از محراب مقام

قیام امام است نه مکان مخصوص متعین قوله چون بهتر که ادنی اختلاف میشود آه این کلیه ممنوع است

قوله چرا که در ظاهر الروایة آه در ظاهر الروایة در صورت متنازعه اصلا کراهت ذکر نکرده غایة الامر انفراد

فرموده و از باقی امور متدنه سکوت والمسکوت عنه لا یکون مکروهاً قوله صاحب بحر در رساله خود آه

اقول مدار شرع بر اعتیاد است که بمنزله تداعی میشود ولا کلام فیه قوله در بحر الرائق آه جوابش

جواب افراد است کما فی ظاهر الروایة قوله چون از ظاهر الروایة کراهة تکرار آه اقول این ادعا بلا

برهان است کما مر مرارا و اگر بالفرض تسلیم کرده شود که از یکره کراهة تحریم مراد است تا هم

مضر نیست چه از قوله لا یکره آن کراهت برخواست پس تکرار متنازعه جائز بلا کراهة باشد وهو المطلوب

قوله مفهوم در صورت مخالفت منطوق روایت آه در اینجا مفهوم عین مطابق روایات دیگر است کما مر

پس معتبر خواهد شد قوله و صاحب ظهیریه اختیار و حرمت از ظاهر الروایة آورده آه نعم لکن لا یضرنا

قوله از ابو یوسف در روایتی آه اقول از ارتفاع کراهة تحریم مطلقه کراهت برخواست چرا که مرتفع

کراهة تحریم بود چون رفت تنزیهیه که آورد قوله ورنه لازم آید آه اقول غلظت کراهة بتکرار اذان است

وخفت باتحاد مکان پس اگر هر دو مجتمع شوند کراهت تحریم گردد و اگر یکی از بنا مرتفع گردد لبعد دوی کراهت

ہم مرتفع گردد واگر ہردو مرتفع شوند کراہت اصلا باقی نماند وہمین است مآل بزازیہ واللہ اعلم

قولہ نہ چنانکہ ظاہر الروایۃ است اقول در ظاہر الروایۃ لفظ کراہۃ ہرگز نیست کما مر پس از و تحریمی استفادہ کردن از قسم خیالی پلاہ است ورنہ این استفادہ را در دعا نفس الامری جائے نیست ونیز این حکم کہ المکروہ اذا اطلق آہ سطر دہ نیست کما مر قولہ پس تامل درکار است

اقول از تامل صادق چنان معلوم میشود کہ ظاہر الروایۃ ودر روایت ابی یوسف رح در عدم کراہت تکرار منصوص الاتفاق وارند کما مر تشریحہ قال ومؤید این است کہ صاحب بحر ہمین روایت را ابو یوسف رح بلفظ لاباس نقل کردہ قال فی البحر وفی المجتبی ویکرہ تکرارہا فی مسجد باذان واقامۃ وعن ابی یوسف رح انما یکرہ بقوم کثیر واما اذا صلی واحد بواحد او اثنین فلا باس بہ مطلقا اذا صلی فی غیر مقام الامام وعن محمد رح انما یکرہ تکرارہا علی سبیل التداعی اما اذا کان خفیۃ فی زاویۃ المسجد فلا باس انتہی اجر آنکہ لفظ لاباس کراہۃ تنزیہی را اقتضا میکند قال فی رد المحتار عن النہایۃ لفظ لاباس دلیل علی ان المستحب غیرہ لان الباس الشدۃ انتہی قولہ پس اولی جائیکہ دلیل کراہت موجود باشد مکروہ تنزیہی بود ما نحن فیہ از ہمین قسم است کما لا یخفی

اقول کلمہ لاباس گاہے در مندوب ہم مستعمل میشود چنانچہ در رد المحتار در مواضع متعددہ تصریحش موجود کلمۃ لاباس قد تستعمل فی المندوب کما بہ فی البحر من الجہاد انتہی ونیز در در المختار است الوضوء علی الوضوء لاباس بہ انتہی وظاہر است کہ کسی از اہل علم بکراہۃ وضو بر وضو قائل نیست بلکہ استعمالش در واجب ومباح ہم ثابت شدہ چنانچہ در در المختار آوردہ لاباس بہ ای بتکبیر التشریق عقیب العیدین لان المسلمین توارثوہ فوجب اتباعہم وعلامہ حلبی در شرح اشباہ می نگارد ولاباس للمرأۃ ان تحلق راسہا من عذر مرض او وجع ولغیر عذر لا یجوز والمراد من لاباس الاباحۃ انتہی وایضا کلمۃ لاباس در تکرار جماعت در مسجد طریق ہم وارد شدہ چنانچہ در فتاوی سراجیہ آمدہ است لاباس بتکرار الجماعۃ فی مسجد

علی قواعد الطریق لیس له امام ولا مؤذن معین انتهی پس باید که این تکرار را مکروه

گویند و آن بین البطلان است بالاتفاق کما مر و نیز از ترک مستحب و اولی کراهت هرگز لازم نمی آید

چنانچه علامه شامی در رد المحتار در مواضع متعدده به بسط طویل و تفصیل جزیل تصریح نموده حیث قال

وفی البحر ولا یلزم من ترک المستحب ثبوت الکراهة اذ لابد لها من دلیل خاص

اقول وهذا هو الظاهر اذ لا شبهة ان النوافل من الطاعات کالصلوة والصوم

ونحوهما فعلها اولی من ترکها بلا عارض ولا یقال ان ترکها مکروه تنزیها

انتهی و در مسئله مبحوثه دلیل کراهت اصلاً نا موجود نه عقلاً و نه نقلاً بل ادله عقلیه و نقلیه بجوازش

ناطق کما ذکرناها پس ازین روایات کراهت تکرار فهمیدن خیلے بعید از انصاف است کما لا یخفی

لطیفه حضرات جلد بسوریان ازین روایة بحر الرائق که کلمه لا باس در آن موجود است بحسب تقریر

حضرت مولانا فاضل گنگوهی از کلمه لا باس کراهت تکرار فهمیدند و از کراهت کراهت تحریم بنا شده

علی الاطلاق کراهت تکرار را حکم جاری کردند و ازین زعم بسیار کسان را در ورطه ضلالت انداخته

بودند لیکن از چندے روز چون این احقر را اتفاق مباحثه مسئله مذکوره با ایشان گشت و برخی

ازان کلمه لا باس بحث نموده در دل خود منصف شدند که این ادعا بیجا است بعد از چند یوم چون

تحریر ایشان را دیدم در آن کلمه لا باس معه عبارات بحر نبود حواله از تعالیٰ شانه بجا آوردم و از جناب الاعوات

این دعا خواستم که الٰهی چنانچه ایشان را از توجیهات ردیه باز آوردی از مذهب ردی نیز باز آر آمین

قال و نیز تحت قوله علیه السلام لا یصلی بعد صلوة مثلها عینی در شرح کنز و صاحب مستخلص

در شرح آن و صاحب کفایه و عنایه در حاشیه هدایه روایت میکنند ومن مشائخنا قال المراد به

الزجر عن تکرار الجماعة فی المسجد وهو حسن انتهی و در فتح القدیر گفت او محمول علی

تکرار الجماعة علی هیئة الاولی انتهی و در رد المحتار تحت همین خبر گفت قال فخر الاسلام

لو حمل علی تکرار الجماعة فی مسجد له اهل لکان صحیحا نهر وما ذکره عن فخر الاسلام

فی البدایة عن شرح جامع الصغیر لقاضیخان ثم قال فی البحر فالحاصل ان

تکرار الصلوة

تکرار الصلوة ان کان مع الجماعة فی المسجد علی الهیئة الاولی مکروه انتهی
وازین روایات هم کراهت تکرار جماعت مستفاد شد چراکه لفظ لا یصلی که نفی بمعنی نهی است
زجر وتحریم را می خواهد پس اکثر علمای آنرا بر اطلاق داشته اند مثل تعمیم ظاهر الروایة در
مماثلت در نفس جماعت گرفته اند چراکه مماثلت در همه اوصاف محال است مگر صاحب فتح
وبحر قید هیأت اولی افزوده اند وبیانش در تقریر شرح منیه گذشت که مراد عدم
کراهت تحریمه است اگر مفهوم قید گیرند ورنه کلام صاحب بحر در بحر و رساله خود که
طحطاوی ازان نقل می کنند در روایت سراج منقوله مسلمه خود در بحر متعارض خواهد بود و ما
هو مستبعد کما لا یخفی اقول وبالله التوفیق این قضیه مسلمة الثبوت است
که عبارات الفقهاء تفسر بعضها بعضًا واین هم که توافق الاقوال مهما امکن اولی من
تعارضها وازین است که مولینا فاضل گنگوهی عم فیضه درین رساله عبارات کتب را بعبارات دیگر
تفسیر می کنند وسعی به توفیق می نمایند واین هم قاعده مصرح است که اذا صرح بعض
الأئمة بقید لم یرو عن غیرهم تصریح بخلافه یجب ان یعتبر کما صرح به فی رد
المحتار پس در صورت متنازعه فیها اگرچه از بعض فقهاء تصریح بهیأة اولی نیامده مگر تاهم
بمقتضائی قواعد ثلثه مذکوره واجب است که همین قید در همه جایها معتبر باشد ولفظ مثل
هم مقتضی همین است چراکه جماعت ثانیه را بغیر هیأت اولی مثل جماعت اولی نامند واز رفع
هیأت رفع مماثلت می شود وبه همین وجه بعض علماء بر لفظ مثل اکتفا نموده هیأت را
ذکر نکرده لان لفظ المثل یغنی عن ذکر الهیئة وکسیکه ذکر هیأت کرده صرف بوجه ازدیاد
تبیین است ورنه حاجت ذکر نیست زیراکه در عدم کراهت بوقت رفع هیأت اولی کی اختلاف نیست
چنانچه از شرح منیه مفصلًا گذشت پس موافق شد اقوال علماء متقدمین ومتاخرین وصحیح شد محمل حدیث
وارتفع شد تعارض درمیان هر دو کلام ابن نجیم چراکه روایت رساله مبنی است بر حال اهل حرمین وظاهر است
که زوار بقعه شریفه اگرچه بعدم اذان واختلاف مکان بجا باشد مگر تداعی یعنی یکدیگر را نداء کردن یا

مجتمع شدن مردمان کثیره و تقرر و تعین جماعات متعدده در آنجا موجود قال فی رد المحتار قوله

علی سبیل التداعی هو ان یدعو بعضهم بعضا کما فی المغرب وفسره الوانی بالکثرة

وهو لازم معناه انتهی و گذشت در روایت امام محمد یکره تکرارها علی سبیل التداعی

انتهی و عبارت بحر مقید است به تغیر هیأت اولی فتثبت التوفیق بین کلامیه وبالفرض

والتقدیر اگر مافی الرسالة را علی الاطلاق داشته شود تاهم مدعای ما را قادح نیست زیرا که مافی البحر

خاص است بتغیر هیأت اولی ومافی الرسالة عام ومقابله عام را با خاص شنیده‌ای پس محمل کراهت

ماورای تغیر هیأت اولی باشد فنعم التوفیق وهو المطلوب قال وهم تکثیر علماء بر تکرار

جماعت حرمین شریفین باوجود تبدیل هیأت حجت کراهت است چراکه گو تکرار شان بسبب تبدیل

هیأت حسب این روایات مقیده از درجهٔ تحریم در آید مگر تاهم کراهت مخففه را معمول بها کردن

لائق نیست چراکه تفریق جماعت و کسل در آن هم موجود است و در رد المحتار بعد نقل نمودن آثار

که از بدائع بالا نقل شد منقول است ولان فی الاطلاق بکذا تقلیل الجماعة معنی

فانهم لا یجتمعون اذا علموا انهم لا تفوتهم الجماعة واما مسجد الشارع فا

الناس فیه سواء لا اختصاص له بفریق دون فریق ومثله فی البدائع وغیرها

ومقتضی هذا الاستدلال کراهة التکرار فی مسجد المحلة ولو بدون اذان

ویؤیده ما فی الظهیریة من ظاهر الروایة وهذا مخالف لحکایة الاجماع

المارة وعنه ذکر العلامة السندی تلمیذ المحقق ابن الهمام فی رسالته ان

ما یفعله اهل الحرمین من الصلوة بائمة متعددة وجماعات مترتبة مکروه

اتفاقا ونقل عن بعض مشائخنا انکار ذلک صریحا حضر الموسم منهم

الشریف الغزنوی وذکر انه افتی بعض المالکیة بعدم جواز ذلک علی مذهب

العلماء الاربعة ونقل انکار ذلک عن جماعة من الحنفیة والشافعیة والمالکیة

واقره الرملی فی حاشیة البحر انتهی وبالجملة ازین روایات واضح شد که باوجود اختلاف

بسبب اولی کراہت باقی می ماند گو نزد بعض تنزیہیہ می باشد اقول عبد الله و توفیقه
اگرچہ بعض علماء رحمہم اللہ تعالی بکراہتہ تکرار در حرمین شریفین فتوی دادہ اند و رسائل تالیف
نمودہ و گفتہ اند و گفتہ اند کہ نماز با اول امام افضل است چنانچہ در رد المحتار آوردہ
فی حاشیة المدنی عن الشیخ والدہ الشیخ محمد اکرم خاتم المحققین السید
محمد امیر الدین بادشاہ والشیخ محمد اسماعیل الشروانی فانہم صححوا
ان الصلوة مع اول الامام افضل انتہی وقد کان الشیخ علی بن جار اللہ
وظہیرہ الحنفی لا یزال یصلی مع الشافعیة عند تقدم جماعتہم انتہی
و نیز در رد المحتار است ونقل ط عن رسالة لابن نجیم ان الافضل الاقتداء
بالشافعیة بل یکرہ التاخیر لان تکرار الجماعة فی مسجد واحد مکروہ عندنا
علی المعتمد انتہی وسبب کراہتہ عندشان چند امور معلوم می شوند والعلم عند اللہ
اول این کہ اگر جمیع مسلمانان حاضرین در جماعت اولی شریک شوند البتہ جماعت اولی مکثر
خواہد شد ولا یخفی فضلہا دویم اینکہ اینچنین تعیین ائمہ و تقرر جماعات متعددہ کہ درین
زمان باستحکام پیوستہ در زمان خیریت نشان سرور دوجہان صلی اللہ علیہ وسلم نبودہ ناچار موہم
بدعت خواہد بود سویم اینکہ این تکرار بکثرت مردمان و ندا و تکبیر گران می باشد و ہمین معنی
تداعی ست والتکرار بالتداعی مکروہ چہارم آنچہ مولینا شامی در رد المحتار بیان فرمودہ
بانہ لا یخلو الحنفی حالة صلوة الشافعیة اما ان یشتغل بالرواتب لینتظر الحنفی
وذالک منہی عنہ لقولہ علیہ السلام اذا اقیمت الصلوة فلا صلوة الا المکتوبة
واما ان یجلس وہو مکروہ ایضا لاعراضہ عن الجماعة من غیر کراہة فی جماعتہم
انتہی پنجم اینکہ وقت سماع آذان اجابت بالقدم واجب است والا لازم آید تفویت جماعت اصلاً
با تکرارش در مسجد یکہ جماعت اولی شدہ باشد ہر دو مکروہ اند کما فی الشامی اما بسیاری از علمائے
اکابر بجوازش بلا کراہتہ فتوی دادند و تالیف رسائل نمودند و علت جواز بلا کراہت نیز چند امور اند

اول آنکہ مسجد مکی و مدنی مثل مسجد شارع اند و در مسجد شارع تکرار بالاتفاق مکروہ نیست چنانچہ در

رد المحتار آوردہ ان نحو المسجد المکی او المدنی لیس لہ جماعۃ معلومون فلا یصدق علیہ

انہ مسجد محلۃ بل ہو کمسجد شارع وقد مر انہ لا کراہۃ فی تکرار الجماعۃ فیہ اجماعا

فلیتامل انتہی دویم آنکہ شوافع کہ جماعت شان سابق می باشد در واجبات و سنن

رعایت نمی کنند در رد المحتار آوردہ لہذا خالفہم العلامۃ الشیخ البیری والف رسالۃ

سماہا الاقوال المرضیۃ واثبت الجواز بناء علی کراہۃ الاقتداء بہم لعدم

مراعاتہم فی الواجبات والسنن وان الانفراد افضل لو لم یدرک امام مذہبہ انتہی

و نیز علامہ شیخ سندی رحمہ اللہ تعالی اولا بکراہت قائل بودہ باز بجواز رجوع فرمود چنانکہ علامہ شامی گفتہ

وخالفہم ایضا الشیخ رحمہ اللہ سندی تلمیذ محقق ابن الہمام فقال الاحتیاط

فی عدم الاقتداء بہ ولو مراعیا انتہی سویم اینکہ ہمین تکرار مستحسن است نزد عامہ مسلمین

و معمول بہ است جمہور المومنین از اہل حرمین و مصر و شام و قدس در رد المحتار است وکذا

خالفہم العلامۃ الملا علی القاری بعد ما قدمنا عنہ من عدم کراہۃ الاقتداء بہم

ولو کان لکل مذہب امام کما فی زماننا فالافضل الاقتداء بالموافق سواء

تقدم او تاخر علی استحسنہ عامۃ المسلمین وعمل بہ جمہور المومنین من اہل

الحرمین والقدس والمصر والشام ولا عبرۃ بمن شذ منہم انتہی

در تلویح گفتہ استعمال الناس حجۃ یجب العمل بہا انتہی و موید اوست اثر از عبد اللہ بن مسعود

موقوفست ما رآہ المسلمون حسنا فہو عند اللہ حسن کذا فی الاشباہ والنظائر

اما جواب تعیین اول آنکہ بسیاری اند از امور کہ عند الاحناف گرچہ فی نفسہا ضروری نیست و عند الشوافع

نیز ضروری نیست و لیکن ضرور شدہ است اما بسبب تعیین اول آنکہ بسیاری اند از امور کہ ...

وبالعکس پس حنفی اگر در پی شافعی اقتدا کند در دلش توسوس و تردد پیدا شود کہ این نماز جائز

شدہ باشد یا نہ پس برای رفع تردد این وسواس تعیین جماعات و ائمہ متعدد کردند و در زمان خیریت

نشان صحابہ کرام چونکہ این چنین اختلاف نبودہ در آنوقت حاجت تعیین اماما نبود و نظام نیفتاد

وازانجا کہ است

و از همین جا است که ملا علی قاری حنفی رحمه الله انفراد را بوقت عدم وجدان جماعت مذہب
موافق افضل گفته است والله اعلم جواب تعلیل دوم این که امریکه منشاءش در زبان
ہدایت ترجمان جناب سید الانس والجان علیه افضل الصلوٰة والسلام یا صحابه کرام علیهم
الرضوان باشد آنرا بدعت قرار دادن از احاطهٔ انصاف برون است نظیرش مسئله تعیین
مذاہب و تقلید شخصی که گو در قرنین السعیدین نبوده مگر از جانب ارشاد به ثبوت پیوسته بنا علیہ
این را بدعت گفتن خالی از جرأت نیست علی ہذا القیاس مسئله متنازعه فیہا که جوازش از
شارع بنصوص صریحه و از صحابه بتعامل به ثبوت رسیده پس اینچنین امر را بدعت گفتن کار
خردمندان نیست و قوله علیه السلام لا یجتمع امتی علی الضلالة مؤید است
باقی ماند تقریر ائمه جوابش سابقاً گذشت که در زمان خیریت نشان حاجتش نبوده
والحال حاجت است و در اشباه والنظائر است والحاجة تنزل منزلة الضرورة
والضرورات تبیح المحظورات فافهم جواب تعلیل سوم اینکه بر تقدیر
تسلیم تداعی و کراہته می پرسیم که این کدام قسم کراہته است اگر تحریمی است غیر مسلم است چه مولینا
سابقاً اعتراف فرموده اند که بوقت عدم اذان و تغیر مکان کراہته خفیف گردد و شدت برود
پس تنزیہیه یا قریب تنزیہیه باشد و سابقاً ذکر یافت که اقتداء بمخالف ام مکروه است و بحسب
تقریر مولینا مم فیضه از کراہته عند الاطلاق تحریمیه مراد می باشد پس این مکروه تحریمیه باشد و آن
تنزیہیه یا قریب دو و در اشباه والنظائر آورده که اذا ابتلی ببلیتین یختار اھونھما پس اقتداء
بموافق چونکه اهون است آنرا اختیار کردن انسب است والله اعلم جواب تعلیل چهارم
اینکه شق ثانی را اختیار کنیم و اگر بعید از صفوف برای انتظار جماعت اکمل ازین بنشیند اعراض از
جماعت لازم نیاید چنانچه در رد المحتار است ولو انتظر امام مذهبه بعیدا عن الصفوف
لم یکن اعراضا عن الجماعة للعلم بانه یرید جماعة اکمل من هذه الجماعة انتهى جواب
تعلیل پنجم اینکه این مذہب حلوانی است و اما نزد جمہور فقہا اجابت بالقدم وقتی واجب است

که لازم آید از ترک او تفویت جماعت اصلاً واما اگر ممکن باشد جماعت ثانیه در مسجد یا در بیت خود

پس واجب نیست بلکه مستحب است برعایت اول وقت و کثرة الناس در مسجد بلا تکرار انتهی

ترجمه الشامی و نیز در رد المحتار است نعم قد علمت ان الصحیح انه لا یکره تکرار الجماعة

اذا لم یکن علی الهیئة الاولی وتمامه فی الشامی و بالجملة مسئله تکرار جماعت در حرمین

شریفین از سلف و خلف تا زمان حال معمول و اکثر اهل حل و عقد هر دیار بجوازش قائل و انکارش

نیز در رسته ها از بعض علما ثابت گشته و دلائل طرفین بظاهر موجود و لکل وجهة هو مولیها

مگر فی الحقیقت اگر بعمق نظر دیده شود دلائل منکرین بالکل مرجوح و مخدوش اند زیرا که کل دلائل

موجوده ایشان مبنی بر مساجد محله اند و بظاهر مثل مساجد شوارع اند و در آن هرگز تکرار مکروه نیست

کیف ما کان کما مر پس انکار ایشان خالی از انکار نیست والله اعلم لطیفه و از عجائب است

آنچه حضرات جلالپوریان در توجیه قول شامی فلیتامل طول بلا طائل کرده اند و آن تقریر سزاوار

اندراج رساله هذا نبود مگر محض بغرض انشاط طبع ناظرین آورده ام تا که بدانند که حضرت محرر را اینقدر

لیاقت است و اینچنین دم بازی است و هو هذا فی هذا الجواب عذر عن جانب

المسجد المکی والمدنی والباقی باقٍ علی حاله مع انه غیر صحیح فی نفسه لان

المسجد المکی کان فی زمن النبی صلی الله علیه وسلم واصحابه والسلف مسجد

محلة فکیف صار الآن مسجد شارع مع ان له امام راتب وجماعة معلومون و

الله اعلم فتامل فی فلیتامل انتهی کلامه اقول سبحان الله ماشاء الله چشم بد دور

می فرمایند محرر صاحب و الباقی باقٍ علی حاله شاید انشاء الطریق کشف یا الهام القا شده که مساجد

دیگر را حال از مسجد حرمین شریفین مغائر است یعنی در مسجد حرمین که با اهتمام و انتظام و تقرر امام تکرار جماعت

کرده میشود مکروه نیست و در مساجد دیگر که نه اهتمام و نه انتظام و نه تقرر امام و نه اذان و اقامت و نه اتحاد

مکان باشد تکرار جماعت مکروه است باز میفرمایند که مع انه غیر صحیح فی نفسه - الله اکبر

این کلام از قدر خود ملال است باز می گویند لان المسجد المکی کان فی زمن النبی اه این ادعا

بیجا است

وکلام ناتمام وبیانِ بے برہان لازم بوده که سندی برای این امر آوردی ورنه خاموشی کردے
مگر چه کند از کجا آرد سے نیست جز شش زبانگ بے ہنگام :: چه کند بے نوا ہمین دارد
شاید نزدش گشتن مساجد محله مثلا شایع از محالات است وتمامش در صواعق النوری
فی رد تحریر جلالپوری است فائده واضح باد که بالفرض اگر کراہتِ تکرار در مسجد حرمین شریفین
ثابت ہم گردد تاہم مارا ہیچ قسم مزاحم مدعائی شود چراکه در صورت بکونه وحالت بالفعل فی
الحرمین الشریفین بودن بعید است چه در آن بقعه مبارکه تکرار به تعیین وتقرر وتداعی کرده میشود
ودر صورت مبحوثه ہم این امور مفقود آری ثبوت عدم کراہته در آن مکان عالیشان مؤید مدعائی ما
می شود چراکه ما می توانیم گفت که در آنجا با وصف تعیین وتداعی که موجب کراہته اند تکرار مکروه نیست
پس در اینجا بالطریق اولے مکروه نباشد فتأمل قوله ومقتضی هذا الاستدلال آه
این استدلال را خود علامه شامی بقوله وهذا مخالف لحکایة الاجماع المارة آه رد ساخته است
چه ظاہر است که اجماع امت مرحومه محمدیه حجتی است از اقوی حجج بعد کتاب الله وسنت الرسول ورد آنها
شاذه مزاحم او نخواہند شد الحاصل جماعت گو ثانیه باشد یا ثالثه فصاعدا بہر حال از انفراد
ہزار درجه بہتر است نه بینی که سرور دو جہان صلی الله علیه وسلم رحیم کریم برامت ضعیفه خود چه قدر مہربانی
وشفقت داشتند که کسی را که تنہا نماز گذارده دیدند فرمودند که کسی ہست که او را تصدق ثواب
جماعت کند پس جماعت ثانیه ہم جماعت است ثوابش مثل ثواب جماعت اولی باشد بشرطیکه عمدا
تخلف از جماعت اولی ننماید سے چونکه گل رفت وگلستان شد خراب :: بوی گل را از که جوئیم از گلاب
قال ہم در کنز العباد میگوید وفی الکافی لا یجوز تکرار الجماعة عندنا وفی الجامع الصغیر
رجل دخل مسجدا قد صلی اهله فیه فانه یصلی بغیر اذان واقامة لان فی
تکرار الجماعة تقلیلها لان کل واحد لا یخاف فوت الجماعة فیکون مکروها انتهی
اقول علامه شامی در رد المحتار محمل قول کافی لا یجوز تکرار الجماعة عندنا تکرار که باذان
واقامت باشد معین نموده است نه غیر آن حیث قال ویکره تکرار الجماعة باذان واقامة فی

مسجد محلة قوله یکره ای تحریما القول الکافی لا یجوز انتهی و ہمین است مدعای ما

و نیز معنی عبارت جامع صغیر مولینا مولوی عبد الحی مرحوم در شرحش مفصل بیان فرموده اند

که ظاهره اعم ما اذا صلی وحده او صلی بجماعة بغیر اذان و اقامة انتهی و هو مطلوبنا

قال در اینجا بعض کسان را روایة طحطاوی در تشویش می اندازد و آن قول اوست فلا کراهة

مطلقا لهذا بیانش ضرور افتاد قال الطحطاوی فی باب الاذان عند قوله بل

یکره فعلهما ظاهره کالبحر انها تحریمیة انتهی ثم قال فی باب الامامة تحت قوله

فی مسجد محلة ای جارة والذی فی المجتبی الاطلاق هو الاوجه لما یلزم من

الاذان التخلیط والتلبیس فیما یظن الخطاء فی الاول اما اذا کررت بغیر اذان

فلا کراهة مطلقا و علیه المسلمون انتهی پس اولا بشنوید که ظاهر عبارت طحطاوی

آنست که فارق در کراهة تکرار و عدم آن وجود آذان است و عدم آن دلیس و لهذا امامت و

عدول محراب را ذکر نکرده و آنچه او دلیل کراهت آورد البته در آذان است و بس و از بیان دلیل واحد

عدم ادله دیگر لازم نیست کما لا یخفی و انتفاء این دلیل تحریم است و مع هذا افتاء معصیت

و اظهار تقصیر و کسل خود از تمول جماعت اولی در صورت آذان بدرجهٔ کمال است لهذا طحطاوی

گفت که صاحب در مختار قید محله می افزاید و از مجتبی که عبارتش از کبر سابقا نقل شد در بیان

رساله اطلاق مسجد مفهوم میشود و ہمین اوجه معلوم میشود پس در صورت تکرار جماعت با اذان

جای که کراهت تحریم در مسجد محله ست در دیگر مساجد هم شاید و اما اذا کررت بغیر اذان

فلا کراهة ای تحریما مطلقا ای فی جمیع المساجد از اینجا که لفظ مطلقا در جنب

فلا کراهة افتاد توهم شد که مراد عدم کراهة مطلقه باشد یعنی نه تحریمه و نه تنزیهه و چنین

نیست بلکه مطلقا همون الطلاق است که در صدر رسالہ گوید والذی فی المجتبی الاطلاق

ثم قال و علیه المسلمون ای من بعد القرون الثلثة والسلف و کراهة تنزیهیه

از قوله و علیه المسلمون هم توان فهمید چرا که همه مسلمین از خاص تا عام اتفاق دارند که

جماعت

جماعت ثانیه اولیٰ نیست وعدم اولویت همان کراهت تنزیهه باشد جائیکه دلیل کراهت موجود
بوده غایته آنکه کراهت جنس مشکک است وتحت او دو نوع مندرج اند یکے کراهت تنزیهه که جنس او
کراهت وفصل او نیست الترک وبعض افراد او قریب التحریم وبعض کم از آن واساءة که افحش از
کراهت تنزیهه است واین هم در کراهت مندرج است دوم کراهت تحریم وفصل او وجوب الترک
واین هم درین حسب کثرة وقلت شناعت درجات دارد وتوانند که سه نوع قرار داده شوند
وثالث متوسط اساءة باشد درین صورت فصل اساءة سنیة الترک وفصل تنزیهه استحباب
الترک خواهد پس طحطاوی آنچه نفی کراهت کرد همین نوع کراهت تحریم است که در باب اذان
اعتراف آن کرده نه مطلقاً کراهت درینصورت هیچ خلاف نیست وچگونه باشد که خود
طحطاوی در باب امامت از ابن نجیم نقل میکند بل یکره التاخیر لان تکرار الجماعة فی
مسجد واحد مکروه عندنا علی المعتمد چنانکه گذشت واین روایت را سلم داشته
سندے آورده وپیدا است که جماعت حنفیه بعد شوافع بلا اذان است واگر
چنان نباشد که ما بیان تقریر کردیم طحطاوی در کلام خود متعارض خواهد بود ولیس کذلک
بلکه ناظرین بسبب قلت تدبر در تعارض افتادند اقول وبالله التوفیق چونکه مولینا
هم نیز ضمنه کلام طحطاوی را که صریح مخالف مدعای ایشان بوده پرزه پرزه کردند وضبط وبے
ربط نمودند ودر انحراف الفاظ از معانی متبادره زور شور نمودند وبه توجیهات بما لا یرضی
به القائل بعید کوشیدند لهذا اولاً اصلاح عبارت طحطاوی بوجهیکه از سباق وسیاق
بیرون نرود نمودن وبر معانی متبادره محمول کردن وبنهجے که تعارض در سیاق کلامش بلکه در
میان کلام وے وکلام سائر فقهاء جائے ندارد لازم آمد بعده بجواب تقریر حضرت مولنا صاحب
لفظاً فلفظاً خواهم پرداخت انشاء الله العلی الکریم انه هو الفیاض العلیم
پس میگوید بندهٔ مسکین ثبته الله تعالے فی مقام الصدق والیقین که قول طحطاوی
اما اذا کررت بغیر اذان فلا کراهة مطلقاً وعلیه المسلمون مذهب کراهة تکرار بغیر

اذان را از بن و بیخ برکندیده بوجهی که بشرط انصاف باز جای چون و چرا نگذاشت بیانش اینکه
چون علامه طحطاوی در پئی این امر بوده که کراهة تحریمی تکرار باذان و اقامت را ثابت کنند و عدم
کراهة تکرار بلا اذان و اقامت را به ثبوت رسانند پس اولاً در باب اذان عند قوله یکره فعلهما
و تکرار الجماعة ارشاد نمود ظاهره کالبحر انها تحریمیة انتهی پس ثابت شد که تکرار جماعت
باذان و اقامت مکروه تحریمی است چرا که واو عاطفه برائی جمع مطلق باشد پس منطوق عبارت
دلالت بر کراهت تکرار مع الاذان والاقامة تحریماً دارد و مفهومش دلالت بر عدم کراهة تکرار بدون
الاذان والاقامة تحریماً میدارد و سابقاً مذکور شد که مفهوم مخالف در چنین جائی معتبر باشد لهذا از ان
در باب امامت در پئی تراشیدن رگ کراهة تکرار بے اذان و اقامة شده نخواست که بر مجرد مفهوم
عبارت سابقه اکتفا کند نص صریح که منطوقاً دلالت بر عدم کراهت تکرار مذکور کند آورده
چونکه منکرین عبارات را از معانی ظاهره بتاویلات مؤول میکنند لهذا این نحو عجیب و طرز غریب برائی رد
کراهت پسندیده تا که منکرین را بجز مراقبه خاموشی دیگر راهے بدست نیفتد پس گفت اما اذا
کررت بغیر اذان فلا کراهة آه و اقامت را متعلقه گذاشته حاصل اینکه تکرار بغیر اذان
و اقامت مکروه نیست نه تحریمیه و نه تنزیهیه چه از نفی عبارت اطلاق کراهت معلوم میشود بدو وجه
اول آنکه لا برائی نفی جنس است حاصلش اینکه بوقت عدم اذان و اقامت جنس کراهت باقی
نماند و ظاهر است که رفع جنس برفع همه انواعش می باشد و اگر قسمی از کراهة باقی میماند رفع جنس نخواهد شد
و آن منافی مفاد لا است مثلاً اگر کسی گوید لا رجل فی الدار اگر فردی از افراد رجل در آن دار
موجود باشد این کلام کاذب خواهد بود وهذا کذلک دوم آنکه لفظ کراهة نکره است که در
حیز نفی واقع است و آن مفید عموم و استغراق می باشد پس مقتضائی عموم و استغراق این است که فردی
از افراد کراهت یا نوعی از انواع کراهت در صورت مذکوره نباشد والا عموم رفت و استغراق بر خاست
کما لا یخفی پس منصفان خوش بیان را همین قدر کافی بوده باز حاجت تاکید و تصریح باطلاق نمانده مگر
چونکه بصورت ظاهره این عبارت از الفاظ تاکیدی معری بوده و منکرین می توانند گفت که شاید این اطلاق

ل چنانچه در صفحه ۹ گذشته — و انما یکره تکرار الاقامة للانعقاد بلا کراهة ... ۱۲ منه

یکره نوع

یکـ نوع از انواع کراهت را است باز تصریحًا گفت مطلقًا ای لا تنزیهًا و لا تحریمًا

تصریح با علم ضمنًا نبود پس رد کراهت تکرار مذکوره را بہیچ اد انمود که باز ضمن لغین راجای

دم زدن هرگز نماند فلله دره ثم لله دره بعد ازان چون متوهمی را جای وهم آن بوده

که شاید این علم کراهة مذهب یکشخصی باشد یا متروک العمل شده باشد یا مختص بقرنی

از قرون مستعدده بود برای دفع این توهم فرمود و علیه المسلمون زیرا که این لفظ جمع

معرف باللام است و آن هم مفید عموم و استغراق می باشد پس حاصل این شد که همین

علم کراهة تکرار مذکور معمول به جمیع مسلمانان است و تخصیص مکانی یا زمانی ندارد کما توهمه

بعض العلماء زیرا که بروایات صحیحه ثابت شده است که تکرار جماعت بدون اذان و اقامت

در زمان سید الانس و الجان و صحابه کرام و ائمه مجتهدین بلکه در هر ازمنه و امکنه خصوصًا

در حرمین شریفین جاری و متواتر است و لفظ اجماع که در روایات دیگر وارد است موید این

امر است طابق النعل بالنعل و همین وجه است عدول وی از لفظ اجماع چه طرز تکلم

درین عبارت برای رد منکرین است در لفظ اجماع نیست فلله دره و نیز لفظ علیه ا

المسلمون مفید توارث است والمتوارث لا یکون مکروها کما فی الاشباه

اذ ما راه المسلمون حسنا فهو عند الله حسن این است حاصل کلام طحطاوی فافهم

واغتنم اکنون حال شرح کلام طحطاوی که مولینا صاحب بیان نموده باید شنید قوله ظاهر عبارت

طحطاوی آنست که فارق در کراهة تکرار وجود اذان است اه اقول نه بلکه ظاهر عبارت نیز آنست که

فارق کراهة تکرار وجود اذان و اقامت است بقرینه قوله فی باب الاذان یکره تعلیهما و

تکرار الجماعة چه ضمیر هما راجع بسوی اذان و اقامت است والا تعارض صریح در میان کلامش و تخالف او

بدیگر کتب فقهیه لازم آید و هو مستقبح و لبا است که فقها از دو اربن مسئله زین یکی را

ذکر کنند و دیگر را مسکوت بگذارند چنانچه از تتبع کتب ظاهر است قوله لهذا اقامت و عدم

محراب را ذکر نکرده اقول مسکوت گذاشته نه برای آنکه غیر مراد اند قوله آنچه او در دلیل کراهت آورده

همین دلیل در اقامت محراب هم جاری است چه وهم تخلیط و تلبیس و ظن خطا رجماعت دومی در اقامت

محراب اشد است از اذان کما لا یخفی **قوله** و از بیان دلیل رد حد آه **نعم الخ** نیز از بیان صرف اذان که

دلیل راه است عدم اقامت محراب لازم نمی آید **قوله** در دیگر مساجد هم شاید اه **اقول** چونکه خود

مولینا هم در تحفه پیشتر بارها بعدم کراهة تکرار در مسجد طریق اعتراف نموده اند پس در اینجا عبارت

طحطاوی که موهم اطلاق کراهة در همه مساجد باذان و اقامت است لازم بوده که تاویلی کنند تا مراد هم

سابق را معارض نیفتد مگر چونکه لفظ کراهت موجب فرحت الشان است درین شادی قول

سابق خود را فراموش نمودند **قوله** مطلقا ای فی جمیع المساجد **اقول** این تفسیر مما لم یقل به

احد من السلف والخلف است و مع هذا مخالف قول مولانا است چه پیشتر اعتراف فرموده اند که

در مساجد راه تکرار با اذان و اقامت مکروه نیست و هم از قبیل انحراف از معانی ظاهره است **قوله**

ای من بعد القرون الثلثة اه این تفسیر هم تغییر المعنی است و مع هذا لم یقل به احد من العلم **قوله**

و کراهت تنزیهیه از **قوله** و علیه المسلمون توان فهمید ازین عبارت کراهة کسی نفهمد که از دائره انصاف

بیرون است به مثل شخصی که بعدم فرضیت نماز قائل شده گفت قال الله تعالی لا تقربوا الصلوة

قوله و عدم اولویة همان کراهة تنزیهیه باشد اه **اقول** این مغالطه ایست که نزد اهل فضل و کمال پیدا است

بمثل قول شخصی است که گفته ۵ چه خوش گفت است سعدی در زرادی ز کی ناشد طفلان خاکبازی

سوال این امر است که بعض امور اند که باهم اضافی اند در یکے از دیگر اولی و افضل می باشد پس آن دیگر

دیگر بحسب تقریر مولانا مکروه باشد مثلا نماز در مسجد حرمین شریفین اولی است از مساجد دیگر هم مکروه گویند

و نماز در پس اعلم اولی و در پس غیر اعلم مکروه باشد و نماز بالجماعة افضل است بکلاه مکروه بود و علی هذا القیاس

هزاران نظائر در کتب فقهی توان بر آورد و حال آنکه در کراهة امور مذکوره از کسی از اهل علم روایت نیست

و این هم ازین قبیل است بلکه ترک مستحب نیز کراهة نمیدارد چنانچه در بحر الرائق وغیره گفته ان ترک

المستحب لا تلزم منه الکراهة ما لم یقم دلیل خارجی علیه و فرع علیه ان الاکل یوم النحر قبل

صلوة العید لیس بمکروه علی المختار مع تصریحهم بان المستحب ان لا یاکل قبل الصلوة انتهی

دائرة العرض

واگر بالفرض تسلیم کرده شود که ترک اولی یا ترک مستحب مکروه تنزیہہ است مگر باخذ نیہ از قسم ترک اولی نیست چراکہ بحث درین امراست کہ شخصے اتفاقاً از وی جماعت اولی ترک شده در مسجد آمد برائی ادراک فضل جماعت پس درینصورت چگونہ کند کہ کراہۃ لازم نیاید اگر علیحدہ بیسل الانفراد خواند اشد مکروه است چراکہ ترک جماعت لازم آید ومآن واجب یا سنت مؤکد است ترک واجب یا سنت مستوجب کراهۃ شدیده است واگر جماعت ثانیہ بلا اذان واقامت وبعد مل از محراب کنند ہیچکدام کراہۃ لازم نمی آید چہ درینصورت کدام امر اولی ست کہ ترک آن نموده است

فافهم فانہ دقیق وبالفهم حقیق وخفی علی کثیر من الافاضل فوقعوا فی المغالطۃ

قال در نیز در رد المحتار آورد ما قالہ الحلوانی مبنی علی ما کان فی زمن السلف من صلوۃ الجماعۃ مرۃ واحدۃ وعدم تکرارها کما هو فی زمنہ صلی اللہ علیہ وسلم وزمن الخلفاء بعدہ وقد علمت ان تکرارها مکروه فی ظاهر الروایۃ الا فی روایۃ عن الامام وروایۃ عن ابی یوسف رح کما قدمناه وسیأتی قریباً ان الراجح عند اهل المذهب وجوب الجماعۃ وانہ یأثم بتفویتها اتفاقاً وحینئذ یجب السعی بالاقدام لا لاجل الاداء فی اول الوقت او فی المسجد بل لاجل اقامۃ الجماعۃ والا لزم فوتها اصلا او تکرارها فی مسجد واحد ان وجد جماعۃ اخری وکل منهما مکروه انتهی اقول درین مقام حضرت مولانا مام صاحب رفتار حضرات جلالپوریان اختیار این دید زیراکہ مذہب امام حلوانی کہ از جمہور فقہا برطرف است نقل نموده وآنچہ خود علامہ شامی رح این را جواب نوشتہ آنرا نام نبرد و این از انصاف العدل بمراحل است پس میگویم کہ علامہ شامی رح در عقب همین عبارت میگوید لا یقال یمکنہ ان یجمع باهلہ فی بیتہ فلا یلزمہ شیئ من المحذورین لانا نقول ان مذهب الامام الحلوانی انہ بذالک لا ینال ثواب الجماعۃ وانہ یکون بدعۃ او مکروها بغیر عذر نعم قد علمت ان الصحیح انہ لا یکره تکرار الجماعۃ اذا لم تکن علی الهیئۃ الاولی وسیأتی فی الامامۃ انہ لو جمع باهلہ لا یکره وینال فضیلۃ الجماعۃ لکن

جماعة المسجد افضل فاغتنم هذا التحریر الفرید وبأنی یأتی بالمزید اه ونیز در

همون رد المحتار است فانک قد علمت ان قول الحلوانی مبنی علی ان الاجابة بالقدم

واجبة لقصد الجماعة والذی ینبغی تحریرہ فی هذا المحل ان الاجابة

باللسان مستحبة وان الاجابة بالقدم واجبة ان لزم من ترکها تفویت

الجماعة والا بان امکنه اقامتها بجماعة ثانیة فی المسجد او فی بیته لا تجب

بل تستحب مراعاة لاول الوقت والجماعة الکثیرة فی المسجد بلا تکرار انتهی

پس ازین تحریر صاف روشن شد که حضرت مولانا صاحب در رساله خود مذهب حلوانی نقل

کرده اند ومذهب جمهور ومشرب ماثور چونکه مخالف مدعاء ایشان بوده آنرا از لسان قلم خود

ساقط کرده الله الله اکبر اگر این چنین کارروائی که از میدان انصاف بهزار فرسخ دور است

از همچنین افاضل رو داده بر دیگران چه عجب ع چو کفر از کعبه برخیزد کجا ماند مسلمانی

قال دراین روایت بنظر تأمل پیدا است که تکرار محکوم الکراهة بلا اذان است وایضًا محقق شد

که در زمان صحابه کرام وسلف عظام تکرار جماعت نبود چنانچه خود در رد المحتار از شرح جامع الصغیر نقل کرد

ان تکرار الجماعة بدعة انتهی اقول تکرار متنازعه در زمان صحابه کرام وسلف عظام بالتواتر جاری

مانده بلکه خود در زمان حضور علیه السلام بثبوت پیوسته چنانچه بارها تصریح بوی رفته وآنچه رد المحتار از

شرح جامع الصغیر آورد آن حال تکرار باذان واقامت است حیث قال فی الدر المختار ویکره

تکرار الجماعة باذان واقامة فی مسجد محلة اه قال فی رد المحتار قوله ویکره ای تحریمًا

لقول الکافی لا یجوز والمجمع لا یباح وشرح الجامع الصغیر انه بدعة کما فی رسالة السندی اه

روایات منافی مقصود را در معرض اثبات مطلوب خود آوردن واز انها بزور علم مقصود خود را ثابت

کردن کمال تعسف است ع من خوب می شناسم پیران پارسا را قال وهم علماء ثلثة حنفیه که

قائل کراهة اند جز یک روایت از امام وهریک روایت ابی یوسف که بمفادش تحریمی نیست بلکه تنزیهی

وهمچنان روایتی از امام محمد چنانچه از کم نقلش سابق گذشت وچنین روایات شاذه قادح مذهب نیستند لهذا

قال

قول طحطاوی وعلیه المسلمون را بقید بعد القرون الثلثة والسلف کرده ایم اقول
ع یا مولینا عنان قلم را بدست خود باید داشت روایات مرجوحه وعبارات غیر مشهوره را بار بار
بلباس هائے رنگارنگ ملمع کرده در معرض استشهاد آوردن هیچ فائده ندارد در دفعاوی
جعلیه اثبات مراد کردن از شان افاضل بعید است اگر از تکرار روایات ازدیاد حجم رساله مقصود نباشد
چرا چند اوراق مطول یا تلویح را نقلکرده درج رساله نه نموده اند وگر تحقیق مقام منظور است
ایراد یک بارے کافی است بار بار آوردنش هیچ ثمر نیست الا دلالت دارد برآنکه جز این روایات دیگر
هیچ سامانے نیست فالسکوت افضل والاشارة کافیة پس میگویم بفضله تعالیٰ که برکراهة
تکرار مخصوص که بعد امام از ائمه ثلثه قائل است بلکه ائمه ثلثه بل اربعه بر عدم کراهة او اتفاق دارند ودر
روایت ابی یوسف رح کراهة تنزیهیه فهمیدن کار منکران است اعاذکم الله منه واینها روایات
شاذه نیستند بلکه مطابق بمفهوم ظاهر الروایة وعبارات محققین اند بلکه باحادیث وآثار تائید یافته اند
وبتعامل خاص وعام پیوسته اند وبعمل حکام وقضاة متصل گشته لاچار روایتے که خلاف آنها بود
گو بفرض محال ظاهر الروایة صریح هم باشد یا معلل بعلة نبود مهجور گردد کما فی خزانة الفقهاء
قوله لهذا قول طحطاوی را که وعلیه المسلمون است بقید بعد القرون الثلثة مقید کرده ایم آه
اقول اگر تقیید مطلق واطلاق مقید بدست جناب است چرا این اطلاق را مقید بقید من وراء محلة
نه کرده اند تا که نزاع بالکلیه فیصله شود چه قید بعد از قرون ثلثه چندانی مفید مرام نیست زیرا که در آن
زمان مجتهدان هم بودند وتصحیح وترجیح کار ایشانی بوده وما مقلدان بتصحیح ایشان کار گیریم والله اعلم
قال وآنچه در ردّ المحتار از خزائن نقلکرده قوله بنحو تکرار الجماعة فی مسجد المحلة باذان و
اقامة الا اذا صلی بهما اولاً غیر اهله او اهله لکن بمخافتة الاذان الاول ولو کرر اهله بدونهما
او کان مسجد طریق جاز اجماعاً وبنحوه فی الدرر قال فی المنبع والتقیید بالمسجد
المختص بالمحلة احتراز عن الشارع وبالاذان الثانی احتراز عما اذا صلی فی مسجد
المحلة جماعة بغیر اذان حیث یباح اجماعاً انتهی ونیز عبارت شرح مجمع که در عالمگیریه هم

منقول است حیث قال وقیل باذان ثان لا نهم ان صلوا بلا اذان حیث یباح القا

پس جای خدشه نیست چراکه قوله یکره تکرار الجماعة باذان واقامة ظاهر است که کراهة تحریمی مراد

است چنانچه بالا همین قول رد المحتار گفت یکره ای تحریما لقول الکافی لا یجوز والمجمع لا یباح

وشرح الجامع الصغیر انه بدعة اه پس آنچه گفت بعد ازان ولو کررت بدونهما

جاز اجماعا پس بر نفی اذان واقامة نفی همون تحریم کرده نه نفی دیگر نوع که تنزیهه است

اقول بارها جوابش گذشت که چون بوقت اثبات کراهة کراهة تحریم مراد بوده بوقت

بوقت انتفاء او ثبوت تنزیهه از کجا آمد شاید نزد مولنا صاحب کراهة تنزیهه

نقیض کراهة تحریم است که چون تحریم برفت تنزیهه آمد هر چه باشد باشد

شادم که از رقیبان دامن فشان گذشتی گو مشت خاک ما هم برباد رفته باشد اگر این

این غنیمت دانسته ایم که درین مقام مولنا صاحب صاف اعتراف نموده که تکرار بعد اذان واقامت

مکروه تنزیهه است پس گوییم چون عدول از محراب نمود تنزیهه هم برفت فثبت المطلوب

بهذا البیان فلله الحمد قال ولفظ جواز منافی کراهة نیست چراکه بسا است که از

جواز کراهة دون التحریم مراد داشته اند قال فی رد المحتار قد یقال اطلق الجائز

واراد به مایعم المکروه وفی الحلیة عن اصول ابن الحاجب انه قد یطلق ویراد به

ما لا یمتنع شرعا وهو یشمل المباح والمکروه والمندوب والواجب لکن الظاهر ان

المراد بالمکروه تنزیها لان المکروه تحریما ممتنع شرعا منعا لازما انتهی غرض آنچه کم از کم

کراهة تحریم است بران گاهی لفظ جاز اطلاق کنند پس از لفظ اجماعا در جزاین همین کراهة

دون التحریم مراد است ومابق اشاره رفت که افراد کراهة متفاوت اند وبعضی سیآت تخفیف کراهة

می شود فلا منافات ورنه لفظ اجماعا را معنی صحیح نخواهد آمد کما هو الظاهر ولهذا صاحب رد المحتار

ظاهر این عبارت تعاقب کرده گفت وهذا انما یخالف لحکایة الاجماع المارة چنانچه نقل بالا کرده شد

ومباح آنکه فعل وترک او یکسان است ودر فعل وترک ثواب وعقاب نبود وگاه باشد که از مباح

که غیر

مکروہ تنزیہی مراد گیرند و در ردالمحتار در باب اوقات مکروہہ گفت الظاهر انه اراد بالمباح

ما لا یمتنع فلا ینافی کراهة التنزیه انتہی اقول مراد از جواز جواز مع الکراہۃ داشتن

گو در بعض مقام از فقہاء مرویست مگر این کلیہ نیست کہ ہر جائی کہ جاز گفتہ شود مراد از آن جواز

مع الکراہۃ باشد چہ این معنی غیر متبادر است بجز قرینہ صارفہ عن الظاہر نمی تواند بود و ظاہر است

کہ در مقام استدلال اینچنین تاویلات رکیکہ کار نمی رسند چہ محتمل کہ مراد از جواز جواز بلا کراہۃ کہ

معنی متبادر است باشد اذا جاء الاحتمال بطل الاستدلال خصوصاً در صورت متنازعہ کہ

اولا کراہۃ تکرار باذان و اقامت ثابت کردند بعدہ بعدم اذان و اقامت آن کراہت ثابت شدہ نفی

نمودند و گفتند یعنی لا کراهة پس نفی کراہۃ علی الاطلاق باشد و معہذا در بعض روایات لفظ لا

کراهة مطلقا وارد شدہ و در بعض من غیر کراهة مطلقا آمدہ و در بعض جاز من غیر کراهة

آمدہ چہ اگر از جاز جواز مع الکراہۃ مراد دارند پس لفظ من غیر کراهة کدام فائدہ بخشید پس لا چار

عدم کراہۃ کلیا خواہ تحریمہ باشد یا تنزیہیہ مراد باشد وهو المطلوب و نیز در بعض روایات

لفظ یباح آمدہ و در کتب اصول فقہ مصرح است کہ مباح مقابل مکروہ تنزیہیہ می باشد

پس از اطلاق مباح مکروہ تنزیہیہ مراد داشتن چنین است گویا از اطلاق لفظ حیوان حجر یا شجر

مراد گیرند وهو بعید عن شان العقلاء لکن اهذا و آنچہ از ردالمحتار در باب اوقات مکروہہ

نقل کردہ گفت الظاهر انه اراد بالمباح آہ این ہم از قبیل عموم المجازات و اختیار مجاز بوقت

تعذر حقیقت می باشد و در ینمقام حقیقت متعذر نیست بلکہ موافق بروایات کتب معتبرہ است و

مطابق معمول بہ علماء ہر دیار و امصار است پس لاچار معنی حقیقی را گذاشتہ معنی مجازی گرفتن خالی از

تعصب نباشد و تعاقب کردن صاحب ردالمحتار جاز اجماعا بقوله وهذا مخالف لحكاية الاجماع

المارة غیر مسلم است بلکہ کراہۃ تکرار و لو بدون الاذان والاقامة را بقوله هذا مخالف لحكاية

الاجماع تعاقب کردہ کما لا یخفی علی من لنظر فی الشامی پس معلوم شد کہ حضرت مولانا صاحب

از لفظ جاز جواز مع الکراہۃ فہمیدہ و از آن مطلوب خود ثابت کنند از قسم المبنی علی الفاسد فاسد است کالبناء علی الاساس

قال و آنچه در شرح مجمع وغیره گفته یباح اتفاقاً منافی کراهت تنزیهی نیست ورنه لفظ اتفاقاً
هیچ معنی نخواهد بود چرا که اتفاق ائمه بر کراهت دریافته اقول در مسئله تفصیل است و هر هر شق اتفاق است
فرفع النزاع من البین بیانش آنکه اگر تکرار با اذان و اقامت باشد بالاتفاق مکروه است و در مسجد محله
و در مسجد طریق بالاتفاق بهر کیف مکروه نیست و در مسجد محله بدون اذان و اقامت و تغییر هیأت اولی
بالاتفاق مکروه نیست کما مر تفصیلها فی موضعه ـه بهر رنگی که خواهی جامه می پوش
من انداز قدت را می شناسم ؛ قال و علی هذا القیاس در هر روایت که این قسم الفاظ
باشند باعث حیرت نیستند چنانچه لفظ لا باس و لم یر باسا چرا که این الفاظ منافی کراهت تنزیهی
نیند چنانچه در ما سبق تحقیق رفت اقول در ما سبق به بسط طویل ذکر یافت که استعمال این کلمه
گاهی بر مکروه و گاهی بر واجب و گاهی بر مندوب مستعمل میشود والمدار علی القرینة والقرینة فی هذا
المقام قرینة الاستحباب اذ الجماعة امر حسن فی نفسها والاستدلال علی الکراهة
بشبه تفریق یتشبث بکل حشیش لانه اذا جاء الاحتمال بطل الاستدلال کما لا یخفی
قال و آنچه در بعض کتب بجواز اجماعاً بلا کراهت گفته پس معنی بلا کراهت تحریمیه است چنانچه حلبی و
طحطاوی گفته اقول مثل همچنین تاویلات لطیفه و تحریفات مثل کسی ست که فرضیت نماز را منکر بوده
که پیشش در بعض استشهاد این آیه پیش کردن ان الصلوة کانت علی المؤمنین کتابا موقوتا
گفت معنی این آیت نزد ما اهل باطن دیگر است که در فهم مردمان نمی آید آن شخص گفت که آن کدام
معنی است گفت صلوة را لغوی معنی تحریک الصلوین است کانت صیغه ماضی است و مراد از مومنین
بچه نوزائیده و کتابا بمعنی نوشته موقوتا بمعنی وقت ولادت حاصل معنی آنکه تحقیق تحریک الصلوین
بودند بر بچه گان نوزائیدگان نوشته شده بوقت ولادت پس نماز فرض نشد سبحان الله از نعوظ
حیران بمعنی اجماعاً و بلا کراهت این چنین الفاظ مخصوصه را تاویل کرده بر معانی متغائره حمل کردن
و از آن مقصود خود بر آوردن گویا الفاظ را خون ریختن است و بس دقت تحقیق تمام در رد المحتار
در نهر قال در المختار است یجوز بلا کراهة ای تحریمیة اذان صبی اه اقول اذان صبی کراهت

رزادلم

وزادلہ دیگر معلوم شدہ نہ ازیں لفظ پس قیاس مع الفارق است اما مجوز مستحوبیہ در الکراہتہ روایتہ

نقصانیا من قال وخود معلوم شد کہ لفظ جواز بہر ما دون تحریم شائع است لہذا از جائز بلاکراہتہ

کراہتہ تنزیہیہ دون التحریمیہ مراد است و بہذا می گوئیم کہ معنی عبارت منبع اینکہ قولہ وبلا اذان

الثانی احتراز عما اذا صلی ای اولاً فی مسجد المحلۃ جماعۃ بغیر اذان یعنی اہل جماعت

بغیر اذان کردہ باشند حیث یباح التکرار باذان اجماعاً چراکہ این تکرار باذان ثانی

نشد بلکہ این اذان خود اذان اول است و در روایت شرح مجمع در قول آن اذا کان

للمسجد امام معلوم وجماعۃ معلومۃ فصلوا فیہ باذان واقامۃ لا یباح تکرار الجماعۃ

باذان واقامۃ ظاہر است کہ ضمیر صلوا راجع بسوئے امام معلوم وجماعۃ معلومۃ است پس

از آنکہ عبارت اوست وقیل باذان ثان لانہم ان صلوا بلا اذان یباح ضمیر

ان صلوا نیز طرف ہمون امام وجماعت معلوم است پس معنی [illegible] شد لانہم ای

الجماعۃ المعلومۃ ان صلوا ای اولاً بلا اذان یباح التکرار اتفاقاً چراکہ این اذان

اذان اول است نہ ثانی و ہمچنان معنی عبارت عالمگیریہ است و این ترجمہ این عبارت اولی و اظہر است

از آن ترجمہ کہ تجویزی می کنند و انتشار ضمائر بلا ضرورت بہ سر گیرند و در تعارض روایات می افتند

و این مسئلہ ہمون مسئلہ است کہ در خزانہ گفتہ ولو صلی اہلہ بجماعۃ الاذان الخ

اقوال درین مقام حضرت مولانا صاحب عم فیضہ الصاف مسکین را بسیار گرفت و چون

نبودند ومحبت بنسبت کہ الصاف مظلوم و مستغیث شدہ بجناب حضرت غیاث المستغیثین نالیدہ

باشد پس مجیب الدعوات برائے حق رسی این عاجز را مقرر و مستحکم کردہ باشد شعر

بترس از آہ مظلومان کہ در وقت دعا گفتن ؛؛ اجابت از در حق بہر استقبال می آید

پس چہ گوید بندۂ مسکین ثبتہ اللہ تعالی فی مقام الصدق والیقین کہ صاحب مجمع

البحرین کہ از اکابر علمای احناف بودہ و صاحب ترجیح و تمییز بودہ چون بصدد اثبات جواز تکرار

جماعت بدون اذان و اقامت شد حوارت کہ احتمال تکرار کراہت ازین بیخ برکندہ آن مضمون را

هیچ ادا کرد که تکرار را نخست تکبیر در دهان نهادن و سر بر زانو نهادن دیگر رای بدست نیفتد
حیث قال فی المجمع ولا تکرارها فی مسجد محلة باذان ثان پس منطوقش کراهت تکرار
در مسجد محله باذان واقامت است و مفهومش جواز بلا کراهت تکرار در مسجد محله بلا اذان واقامت است زیرا که
مفهوم ترتب حکم بر ثبوت وصف آن تا باشد معتبر است عند الاحناف در روایات فقهیه که مخالف
نص صریح و روایات صحیحه نباشد و ما نحن فیه ازین قبیل است چرا که در هیچ یکی از کتب معتبره تکرار
صورت مخصوصه مسطوره نفی وارد نشده بلکه بجوازش کتب قوم مملو اند پس این مفهوم معتبر باشد
لا محاله لیکن ازینجا که فهم اشارات و درک نکات کار منکران نیست ناچاری توانند گفت که مفهوم
اکثری باشد نه کلی و هم مفهوم جای اعتبار کرده شود که مخالف روایات نباشد در ریزه برای زرستانی
این زعم باطل ایشان خود همین مصنف رح در منبع شرح مجمع این عبارت مجمع را بوضاحت تمام تغییر
فرموده و فوائد قیود بیان نموده و مفهوم را بمنطوق بدل گردانیده حیث قال یعنی اذا کان
للمسجد امام معلوم وجماعة معلومة فصلوا فیه جماعة باذان واقامة لا یباح تکرار
الجماعة باذان واقامة عندنا وقید باذان ثان لانهم ان صلوا بلا اذان یباح
اتفاقا وانما لم یذکر الاقامة مع الاذان اکتفاء بذکره انتهی پس ازین عبارت شرح مشرح شد
که تکرار جماعت باذان واقامة مکروه است عندنا و بلا اذان واقامت جائز بلا کراهت است بالاتفاق
وهو المطلوب. بیانش آنکه اولا در مجمع البحرین تصریح نموده که لا یباح تکرار الجماعة فی
مسجد المحلة باذان ثان یعنی چون اولا در مسجد محله جماعت باذان واقامت شده باشد باز تکرار
جماعت در همان مسجد باذان واقامت ثانیه هرگز جائز نیست کما یقتضیه لفظ التکرار والثانی
زیرا که کسی از اهل انصاف جماعت اولی و اذان اولی را تکرار و اذان ثانی نمیگوید کما لا یخفی پس این
است حاصل منطوق مجمع و مفهومش آنکه تکرار جماعت در همان مسجد بغیر اذان واقامت جائز
بلا کراهت است چنانچه از لفظ اباحت معنی حقیقی و متبادر همین است واما عبارت شرح پس حاصلش
اینکه چون برای مسجد امام معلوم باشند پس ادا کردند آن امام و جماعت در آن مسجد نماز خود را باذان

واقامت

واقامت جائز نیست تکرار جماعت باذان واقامت عندنا این است حاصل منطوق عبارت
ومفهومش آنکه اندران مسجد تکرار جماعت بلا اذان واقامت مباح است یعنی جائز بلا کراہت است
پس این مفهوم را بتصریح آورده گفت قید ثانی اذان برای تکرار جماعت در متن برای آن
کردیم که اگر بلا اذان تکرار نمایند مباح است یعنی جائز بلا کراہت است بالاتفاق پس ضمیر
فصلوا اول راجع بسوی امام وجماعت معلومه است وفاعل تکرار الجماعة آنانند که در جماعت
اولی شریک نشوند بدلالة العقل السلیم والفهم المستقیم زیراکه تکرار جماعت از
حاضرین جماعت اولی ہرگز متصور نمیشود چه ایشان را حاجت تکرار نیست پس لامحاله تکرار
کنندگان غیر شاملین جماعت اولی خواہند بود وضمیر لانهم ان صلوا نیز راجع بسوی همین
تکرار کنندگان خواہد بود نه شاملان جماعت اولی کما فهمه بعض الافاضل فوقعوا
فی خرق الاجماع المرکب وبالا گذشت که مجمع البحرین از متون معتبره عند المتاخرین است
ومسائل متون بر شروح ترجیح دارند وہم چونکه شرح از مصنف است کما فی العالمگیریة حیث قال
بعد ختم هذه الروایة کذا فی شرح المجمع للمصنف اہ ہم حکم متن دارد وخود مولانا
صاحب در آخر رساله این را تسلیم داشته حیث قال پس در اینجا روایة شرح مجمع باقی ماند نه روایت
متن البته اگر شارح خود ماتن باشد مضائقه ندارد انتہی وبخوف طوالت که موجب ملال می باشد اخذ
لفظی را واگذاشته شد قال واما عبارت رد المحتار نعم قد علمت ان الصحیح انه لا یکره
تکرار الجماعة اذا لم یکن علی الهیئة الاولی انتہی پس مخالف کراہة تکرار نیست چراکه
صاحب رد المحتار باین عبارت اشاره بروایة شرح منیه منقوله خود می کند ومعنی شرح منیه دریافت
شد اقول قد علمت فیما مر ما فی هذه العبارة من النکات والاشارات لعدم کراهة
تکرار الجماعات بدون الاذان والاقامة وچونکه حضرت مولنا صاحب را جای گفتار نبود سکوت ورزیدن
حواله بما قبل داده رفت ما ہم حواله بما قبل داده ایم وان عدتم عدنا فاعتدوا بمثل ما اعتدی علیکم
قال ومعهذا اعتماد صاحب رد المحتار ہمون است که ظاہر الروایت است دلیل برین مدعا آنکه در بعد نقل

عبارت خزائن رپیش کردن ولائن کراہة تکرار بطور نقض بر ظاہر عبارت خزائن میگوید ومقتضی

هذا الاستدلال کراهة التکرار ولو بدون اذان واقامة ویؤیده ما فی الظهیریة

وایں عبارت خود رد المحتار است کما لا یخفی ومعلوم است که روایتی را که مثل بیان کنند رجحان او را ست

نزد تائن قال فی رد المحتار وکذا لو عللوا احدهما دون الآخر کان التعلیل ترجیحا

للمعلل انتهى پس معلوم شد که صاحب رد المحتار ہمین روایت کراہت را اختیار کرده اقول جواب

این ہمه امور از استدلال وتعلیل وتائید مافی الظهیریة وغیره ہمه بوضاحت گذشت حاجت اعاده نیست ودر

این مقام بر یک نکته اکتفاء میکنم وبس پس گوید بنده مسکین ثبته الله تعالی فی مقام

الصدق والیقین که غرض علامه شامی رحمه درینمقام اثبات جواز تکرار است نه کراہتش زیراکه

اولاً روایات معتبره ثبت جواز تکرار بدون الاذان والاقامة از خزائن وبتبع او امالی قاضیخان ودرر

نقلکرده وآنرا با جماع والاتفاق موثوق کرده وظاهر است که اجماع حجتی است از اقوی حجج بعد کتاب الله

وسنت الرسول لا یساغ خلافه اذ من خرق اجماع المسلمین لیس منهم وباز ثانیاً اثبات

تکرار را اقتضاء بیان فرموده وبعده آنرا بمخالفة اجماع رد کرده زیرا که اجماع مسلمین را چیزی

بعد از کتاب الله وسنت الرسول مزاحم نمی تواند شد وثالثاً روایات جواز صورت خاصه مجمعه را از امام

الائمه سراج الامة امام ابوحنیفه رحمه صاحب المذهب ونیز از قاضی ابویوسف رحمه نقل نموده وبر آن تصحیح

نقل کرده وبه نأخذ که از الفاظ ترجیح است از ولو الوالجیة وغیره افزوده گویا برین قول مهر ودستخط

ثبت کرده واز عادت فقهاء است که جائیکه در یک مسئله سه قول بیان کرده معتبر نزد شان قول اول

یا اخیر باشد نه متوسط چنانچه خود ہمین صاحب رد المحتار در رد المحتار آورده حیث قال وفی آخر المستصفی

للامام النسفی اذا ذکر فی المسئلة ثلثة اقوال فالراجح هو الاول او الاخیر

لا الاوسط انتهى پس روایت جواز بہر حال مختار صاحب رد المحتار باشد نه روایت کراہت که در

وسط است والله اعلم بحیرتم که حضرت مولینا صاحب عم فیضه این غرض صاحب رد المحتار

از کجا فهمیده شاید بطور کشف والهام معلوم شده باشد پس آن خارج از بحث است قال ونیز از سنن

ترمذی استظہار کراہۃ میگردد حیث قال وقال آخرون من اهل العلم یصلون
فرادی وبه یقول سفیان وابن المبارک والشافعی یختارون الصلوة فرادی
البته عبارت اولی وهو قول غیر واحد من اهل العلم من اصحاب النبی صلعم
وغیرهم من التابعین قالوا لا باس ان یصلی القوم بجماعة قد صلی فیه وبه یقول
احمد واسحاق انتهى بظاہر متعارض است با آنچه انس رضی الله عنه روایت کرده که کان اصحاب
النبی صلعم اذا فاتتهم الجماعة یصلون فرادی انتهى مگر فی الواقع تعارض نیست چراکه
ترمذی بلفظ لا باس روایت میکند و لا باس مخالف کراہۃ تنزیہہ نیست پس توانند که
کراہۃ تنزیہہ نزد ایشان هم محقق باشد و قوله یختارون الصلوة فرادی ای تاکل وا و
اختیار منافی تاکد نیست لہذا لفظ لا باس و اختیار در ترمذی متقابل مانده و تقابل امر دیگر است
و لا باس بودن امر دیگر پس اگرچه نزد بعضی ایشان تکرار مکروه تحریمی نبود مگر تاہم تکرار را ترک می نمودند
فان ترک ذرة مما نهى الله تعالى خير من عبادة الثقلين حضرات ایشان رضوان الله تعالى
علیهم اجمعین بالطبع مائل بتحریم بودند فلا منافات ہمانا که ترمذی گفت که احمد واسحاق و
غیر واحد من اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم والتابعین تکرار را بدرجه کراہت تنزیہہ می داشتند
انتهى - اقول مخفی نیست بر کسے که بسیاق و سباق عبارت و بمذاقش محفوظ است که مقصود
ترمذی در این مقام اثبات جواز و رجحان وی است زیرا که او لا بابے باین مضمون که باب ما جاء
فی المسجد قد صلی فیه مرة ثبت بعد از آن حدیث موافق این ترجمه آورد عن ابی سعید رض
قال جاء رجل وقد صلی رسول الله صلی الله علیه وسلم فقال ایکم یتجر علی هذا
فقام رجل فصلی معه بعد از آن چونکه این حدیث بچشم ظاہر بینان مثل خار می خلید و سکرارا
جائی آن بود که می توانند گفت که این اقتداء متنفل بمفترض است و آن از ما نحن فیه خارج است
برای دفع توہمات ایشان خلاف حدیث مذکور بیان نموده حیث قال وفی الباب عن ابی امامة
وابی موسی والحکم بن عمیر قال ابو عیسی وحدیث ابی سعید حدیث حسن وهو قول غیر واحد

من اهل العلم من اصحاب النبی صلعم وغیرهم من التابعین قالوا لا باس
ان یصلی القوم جماعة فی مسجد قد صلی فیه وبه یقول احمد واسحاق وقال
آخرون من اهل العلم یصلون فرادی وبه یقول سفیان وابن المبارک ومالک
والشافعی یختارون الصلوة فرادی انتهی پس ازین تحقیق آن قوم که تعدد را متنفل
بمفترض بالکلیه دفع شد زیرا که هیچ یکے از اهل علم این حدیث را مختص بنفر وامن افراد الجماعة
نه می کنند بلکه مقصود تکرار جماعت است در مسجد محله وامام مفترض است پس تکرار موجود شد لان
العبرة للامام ازینجا است که ابوداؤد در سنن خود باب این نهج بسته باب الجمع فی المسجد مرتین
باقی ماند اختلاف اقوال اگرچه در اصل مسئله اختلاف بین المشائخ است مگر نزد ابو عیسی جانب
جواز را رجحان است بچند وجوه اول آنکه مطابق جواز باب انعقاد نموده دوم ویرا حدیث مسند آورده مع تبرکه
حکم معلل گشت والترجیح للمعلل سوم آنکه در تفقاهتش قول صحابه وتابعین از اهل علم سند
جواز آورده بخلاف جانب ثانی که نه مناسب باب است ونه مطابق حدیث ونه موافق اقوال صحابه و
تابعین پس چگونه منع خوانده شد واز ینجاست که صاحب ارکان اربعه می نویسد ولم یقم دلیل من صاحب
الشرع علی منعه ای منع التکرار انتهی وتحقیق کلمه لا باس بارها کرده شد حاجت اعاده نیست
دریں مولینا صاحب عم فیضه از کلمه لا باس کراهة تنزیه گرفته واز اختیار ناکرده فهمید خالی از تعسف نیست
واز عنوان عبارت ترمذی معلوم میشود که در اصل جواز جانب ثانیه را که خلاف نیست و در بحث
در اختیار اولویت است پس نزد اکثر صحابه وتابعین از اهل علم اولی تکرار جماعت است ونزد بعضی اختیار
انفراد است پس معلوم شد که از لا باس در اینمقام اولویت است چه بمقابله اختیار واقع است
پس اگر این قول وفعل صحابه وتابعین که ترمذی نقل کرده مولینا صاحب را انساق میگذرد در مخالفت
قول انس بعض آثار را برخلاف معانی متبادره حمل مے کند قول علامه محقق عینی که در شرح بخاری است
روی عن ابن مسعود انه صلی بعلقمة والاسود فی مسجد قد جمع فیه وهو قول عطاء
والحسن فی روایة والیه ذهب احمد واسحاق واشهب عملا بظاهر قوله صلوة الجماعة

تفضل

تفضل صلوة الفذ بسبع وعشرين درجة الحديث چه خواهند گفت

زیرا که مسلم عینی فعل حضرت عبد الله بن مسعود را که از فقهاء صحابه واز عبادله

ثلثه است وهم فعل وقول تابعین نقل کرده آنرا الحدیث محمل هم گردانیده جانب

ثانی که در آن حدیث بنا ورده پس این قول بروایت انس چه نسبت دارد مع انکه

در اینجا کلمه لا باس ناموجود وجه توفیق بین الروایات این که قول انس کان

اصحاب النبی صلعم اذا فاتتهم الجماعة یصلون فرادی اولا بفعل وی

معارض است چه از ما تقدم پیدا است که خود انس رض بمسجد بنی رفاعه یا ثعلبه تکرار

جماعت نمود واین تا موضع اصول حدیث است که فعل راوی چون بخلاف مروی خود بود

دلیل ضعیف روایت است یا نسخ آن ثانیا این قول را مزاحم جواز نیست زیرا که بر دو

صورت از صحابه کرام ثابت گشته گاهی همراهی وگاهی تنهائی هر یک بلحاظ احوال وضع و

مصالح وورد روایة انس رض حصر ناموجود والا جماعت باهله فی بیته او فی مسجد آخر هم

مکروه گفته باشد وهو ممنوع والله اعلم قال ودر میزان امام شعرانی گوید و

من ذالک آه اقول مراد از استیناف استقلال جماعت است وان باذان واقامة

باشد والله اعلم قال صاحب الاسطر وشرعیة صلوة خوف خود دلیل است بر کراهة تکرار

نزد اهل علم وهم بشرط تامل والصاف اقول این استدلال نزد نقهائی حنفیه رح باطل است

بچند وجه اول آنکه این صورت وهیئة صلوة خوف وقتی است که جمیع مردمان اتفاق کنند تا با

یکس وکسی غیر اش را هرگز اختیار نکنند که انی زمنه صلی الله علیه وسلم زیرا که صحابه کرام رض با وجود وجود

مسعود جناب حبیب لود ود دیگر کسی برای امامت خود اختیار نمی کردند لامحاله حاجت این انتظام جاری

افتاد واگر بعض مردمان حاضرین با امام دیگر اتفاق کنند آنگه جائز است هر کسی را که در پس امام خود

خواند وهر چند جماعت که خواهند بکنند چنانچه تفصیلش در در المختار ورد المحتار موجود است

دوم آنکه صورت صلوة الخوف بر عاقبت تمام است چه غرض شارع از تشریعش آنکه در یک وقت

فی رد المحتار وحملها ان تنازعوا فی الصلوة خلف واحد والا فالافضل ان یصلی بکل طائفة امام انتهی وفی رد المحتار

(قوله وحملها) ای ما ذکر من الصلوة علی هذا الوجه انما یحتاج الیه لو تنازعوا

جملہ حاضرین از نماز فارغ شدہ در امور مہتمہ مختل ورزند و این مقصود در تکرار جماعات مفقود
چنانچہ مولانا مولوی محمد عبد الحی لکھنوی رح در فتاوی مے نویسد اور یہ گمان کہ اگر تکرار جماعت
ثانیہ جائز ہوتی تو صلوٰۃ خوف حالت غزا میں بہ تغیر انتظام مشروع نہ ہوتی کیونکہ ممکن تھا
کہ طائفہ بعد طائفہ جماعت سے نماز پڑھ لیا کریں محض لغو ہے اس وجہ سے کہ مقصود مشروعیت
صلوٰۃ خوف سے یہ ہے کہ سب مجاہدین ایک ہی وقت نماز سے فارغ ہو کر امور مہمہ میں مصروف
ہوں - اور یہ امر تعدد جماعات میں ممکن نہیں ہے اس سبب سے جا بجا انتظام صلوٰۃ خوف
کیونکر نہ مقرر ہوتا انتہی - سوم آنکہ در صورت مجوزہ تکرار جماعت برائے کسان جائز
داشتہ می شود کہ بوقت جماعت اولی حاضر نباشند و در صلوٰۃ خوف جملہ مردان حاضر یکجا
می باشند ازین تقریر بوضوح پیوست کہ قیاس عدم جواز تکرار جماعت بر صلوٰۃ الخوف قیاس مع الفارق است
نکتہ عجیبہ اگر بنظر دقیق دیدہ شود از تشریع صلوٰۃ الخوف استیصال انفراد حاصل می شود چہ
در آنحالت صعبہ بہیآت کذائیہ ہم نماز بجماعت لازم الاداء شدہ ورنہ حاجت بحمل این ہمہ تکلیفات چہ بودہ
حاصل آنکہ جماعت اگرچہ بتکلیف تمام حاصل شود تاہم ترک آں نباید نمود و بہ انفراد عمل نہ شاید نمود چہ
جائیکہ در وقت آسانی کہ حصول جماعت میسر گردد آنرا ترک نمودن و انفراد را بر آن اختیار کردن خلاف
اہتمام خدا و رسول است فافہم فانہ دقیق قال ص ۱۶ سطر ۵ الحاصل ازین جملہ روایات آہ اقول
بنظر انصاف باید دید کہ از روایات مذکورہ ہر دو رسالہ ثابت گشت کہ تکرار جماعت در مسجد محلہ بغیر اذان و اقامت
و تغیر ہیآت جائز بلا کراہت است مطلقاً و بر این است اجماع مسلمین و تعامل مؤمنین از ہر دیار و امصار خصوصاً
حرمین شریفین و قدس و مصر و شام و لا عبرۃ لمن شذ منہم و ہو الصحیح و بہ نأخذ فا
علیہ المسلمون و ہو المتوارث والمتوارث لا یکون مکروہا اذ ما رآہ المسلمون حسنا فہو
عند اللہ حسن کما مر تحقیقہ فی موضعہ مرارا فلا نعیدہ فافہم واغتنم ہذا
قال ص ۱۶ س ۹ و بعد ازین باید دانست کہ آہ اقول در بند آن مباش کہ مضمون تمام است زد صلائے عالی
توان سخن زلف یار گفت چونکہ در این مقام حضرت مولینا صاحب مبلغ علم خفیہ در تکرار تقاریر نمودہ اند

کہ جواب ہر دو احد

که جواب هر واحد در موضع خود گذشت حاجت اعاده نیست بجیرتم که حضرت ایشان تکرار جماعت را مکروه فرمایند و تکرار عبارت را معمول به داشته و معهذا العض تاویلات ایشان مشابه بقول شخصی است که آنرا مولای خود صد روپیه داده برای تجارت بیرون کرد آن شخص آن نقد را در چند روز تلف نموده واپس آمد بوقت محاسبه بمولای خود گفت که سرور مرا روپیه داده صد ۞ بیست از من ببرد بدزد باقی ماند هشتاد ۞ بیست از من بیفتاد باقی ماند شصت ۞ بیست از من برفت ۞ باقی ماند چهل ۞ بیست مرا بهل ۞ باقی ماند بیست ــ بیست را حساب چیست ۞

چون این تقریر سردارش شنید بخندید گفت سردار چه انخندد

حساب است آمد هذا این طول بلد طائل را والله اعلم

سبحان ربک رب العزة عما یصفون ۞ وسلام علی

المرسلین والحمد لله رب العالمین ۞

الحمد لله الذی وفقنی لاختتام هذه الرسالة کما وفقنی لافتتاحها

وهو الملهم الفیاض ۞ وانا المسکین احمد الدین

عفا الله عنه ساکن مقام گانگی مصنف کتاب هذا

راقم اثم خلائق محمد عبد الله ۱۲ ربیع الاول ۱۳۱۵ھ

قد تمت الرسالة المسمی بالقبلی القامعة فی جواب ثمر ثانیة وتتلوها البوق السماوی فی جواز جماعة

جواز

البرق السمانية

في

جواز الجماعة الثانية

استفتاء

بسم الله الرحمن الرحيم

حامدا ومصليا ومسلما

ما قولهم رحمهم الله تعالى في ان تكرار الجماعة في مسجد قد اديت الجماعة الاولى باذان واقامة جائز ام لا بينوا بالتفصيل توجروا من الملك الجليل

الجواب لعون الملهم الوهاب

اللهم ارنا الحق حقا وارزقنا اتباعه وارنا الباطل باطلا وارزقنا اجتنابه

تمهيد

اعلم ارشدك الله تعالى ان المسجد على نوعين احدهما مسجد محلة وهو ماله امام وجماعة معلومون كما في الدرر وغيرها او ماله امام راتب كذا في الضياء الراسم لاحاديث الهداية والاول اشهر واظهر كما اعتمده الشامي وثانيهما مسجد طريق ويقال له مسجد شارع ايضا وهو بخلافه وقد يفسر بما ليس له امام راتب كما في الشامي وشرح المنية فمآلهما واحد كما لا يخفى فتامل هذا

تحریر الجواب فنقول وبالله التوفیق ان تکرار الجماعة لا یخلوا اما
ان یکون فی مسجد الطریق او فی مسجد المحلة وعلی الثانی اما ان یکون
مع الاذان والاقامة او بغیرهما فعلم ان التکرار علی ثلثة اقسام ولکل واحد
منهما حکم علیحدة اما القسم الاول اعنی تکرار الجماعة فی مسجد الطریق
فهو جائز بلا خلاف ولو باذان واقامة بل یستحسن لکل فوج ان یؤذنوا و
یقیموا ویصلوا جماعة علیحدة قال البخاری ص ۸۹ تعلیقا وجاء انس الی مسجد
قد صلی فیه فاذن واقام وصلی جماعة انتهی قال شیخ الاسلام ص ۵۸ وآں مسجد راه بود
مسجد بنی رفاعة یا مسجد بنی ثعلبة انتهی فی در المختار یکره التکرار الا فی مسجد علی طریق اه
وفی الخانیة اذا لم یکن للمسجد امام ولا مؤذن راتب فلا یکره التکرار فیه باذان و
اقامة بل هو الافضل کذا فی الشامی ص ۴۱۱ وقال الکافی یجوز کما فی مسجد علی قارعة الطریق
کذا فی منحة الخالق ص ۲۷۳ او کان مسجد طریق جاز اجماعا کما فی مسجد لیس له امام ولا مؤذن
فیصلی الناس فیه فوجا فوجا فان الافضل فیه ان یصلی کل فریق منهم باذان واقامة
علیحدة کما فی امالی قاضیخان کذا فی الشامی ص ۴۵۵ در دین کتاب ہے - کہ اگر مسجد شاہ عام پر ہو تو
دوسری جماعت جائز ہوگی بالاتفاق جیسے اوس مسجد میں جسکا امام اور مؤذن نہیں اور آدمی گروہ گروہ آکر
نماز پڑھتے ہوں - تو افضل یہ ہے کہ ہر گروہ آذان اور اقامت جداگانہ سے نماز پڑہیں غایة الاوطار ص ۲۵۱
قال العلامة الحلبی فی آخر شرح المنیة واذا لم یکن للمسجد امام ولا مؤذن راتب فلا یکره
تکرار الجماعة فیه باذان واقامة بل هو الافضل ذکره قاضیخان انتهی فی حل الوقایة ص ۲۹
لا بأس بتکرار الجماعة فی مسجد علی قوارع الطریق لیس له امام ولا مؤذن معین تحفة الفقهاء ص ۲۶
لا بأس بتکرار الجماعة فی مسجد علی قوارع الطریق لیس له امام ولا مؤذن راتب کذا فی فتاوی حمادیة شامی ص ۴۴
وفی الشامی ص ۵۲۶ قد مرانه لا کراهة فی تکرار الجماعة فی مسجد الشارع اجماعا انتهی وفی الفتاوی
الشیبانی ولو کان المسجد لیس له اهل معلوم فلا بأس بتکرار الجماعة باذان واقامة انتهی

وفی المفتاح مثله وفی المنحة هذا ای کراهة التکرار اذا لم یکن المسجد علی قارعة

الطریق واما اذا کان کذالک فلا بأس بتکرار الجماعة فیه باذان واقامة لانه لیس له اهل معلوم

فکان حرمته اخف لهذا الابقام باعتکاف الواجب فیه اه

واما القسم الثانی اعنی تکرار الجماعة فی مسجد المحلة مع الاذان والاقامة

فمکروه تحریما او تنزیها حسب کثرة المفاسد وقلتها الا فی صور مستند کرها

انشاء الله تعالی قال الذی یفتخر بوجوده العرب والعجم صلی الله علیه وآله وسلم

(لا یصلی بعد صلوة مثلها) قال فی الدر المختار قوله (صلوة) ای مفروضة مثلها

فی القرءة او فی الجماعة انتهی قال العلامة الشامی تحت هذا القول فالحاصل ان ۲۷۳

تکرار الصلوة ان کان مع الجماعة فی المسجد علی الهیئة الاولی فمکروه انتهی ص ۲۲۹ وفی منحة الخالق

قال انه صلی الله علیه وسلم خرج لیصلح بین الانصار واستخلف عبد الرحمن بن عوف

فرجع بعد ما صلی فدخل رسول الله صلی الله علیه وسلم بیته وصلی بهم باذان واقامة

فلو کان یجوز اعادة الجماعة فی المسجد لما ترک الصلوة فیه مع ان الصلوة فیه افضل انتهی

وذالک لان الجماعة التی باذان واقامة افضل ثوابا من التی بغیرهما کذا فی الحمادیة قال

الحلبی فی آخر شرح المنیة اما لو کان له امام ومؤذن معلوم فیکره تکرار الجماعة فیه

باذان واقامة عندنا انتهی وعن ابی حنیفة رح انه قال لا یجوز اعادة الجماعة فی مسجد

له امام راتب کذا فی نصب الرایة فمراده رحمه الله تعالی الجماعة مع الاذان والاقامة

کثرة بدلیل روایة الاتیة ولانها مطلقة والمطلق عند الاطلاق ینصرف الی

الفرد الکامل والفرد الکامل للجماعة الجماعة مع الاذان والاقامة وفی السراج الوهاج

ان دخل مسجدا لیصلی فانه لا یؤذن ولا یقیم وان اذن فی مسجد جماعة وصلوا یکره

لغیرهم ان یؤذنوا ویعیدوا الجماعة ولکن یصلوا وحدانا کذا فی البحر الرائق ص ۳۸۰ وفی

وفی المفتاح اذا دخل مسجدا قد صلی فیه اهله یکره جماعة باذان واقامة ولکنهم

یصلون

يصلون وحدانا بغير اذان واقامة انتهى وفي منح الغفار عن سراج الوهاج

ان دخل مسجدا ليصلي فانه لا يؤذن ولا يقيم وان اذن في مسجد جماعة و

صلوا يكره لغيرهم ان يؤذنوا ويعيدوا الجماعة ولكن يصلون وحدانا انتهى

كذا في السعاية على شرح الوقاية ص۳۳ وفي الظهيرية لو دخل جماعة المسجد

بعد ما صلى فيه يصلون وحدانا وهو ظاهر الرواية كذا في رد المحتار ص۵۷۷

قوله وحدانا اي بغير اذان واقامة كما وارد نصا في عبارة المفتاح حيث فسره

بقوله بغير اذان واقامة والا لا فائدة في الايراد حين الانفراد كما لا يخفى على العاقل

وان سلم ان المراد منه منفردا كما فسر الشامي قول قاضيخان بقوله اي منفردا

لا بالجماعة فهو مجمل تفصيله انه اذا دخل مسجدا قد صلى فيه اهل جماعة

فهو مخير بين امور اربعة ياتي بايها شاء لا يلام ولا يعاب. الاول

ان يذهب الى مسجد اخر ويصلي فيه بجماعة باذان واقامة كما قال البخاري

وكان الاسود بن يزيد اذا فاتته الجماعة ذهب الى مسجد اخر انتهى

وفي البدائع واجب نيست گشتن در مسجدهاے دیگر بالاتفاق واگر برود نکو است

والثاني ان يصلي في هذا المسجد منفردا بلا جماعة كما ذكر عن الكوفيين

وعن مالك ان شاء صلى في مسجده وحده وان شاء اتى الى مسجد اخر يطلب فيه

الجماعة كذا في العيني على البخاري ص۶۸۹ وفي البدائع اگر مسجد تنها بگذارد هم نکو است

وفي المبسوط وهكذا كان اصحاب النبي ﷺ اذا فاتتهم الجماعة صلوا وحدانا

انتهى ص۳۶۶ وفي رد المحتار روى عن انس ان اصحاب النبي ﷺ اذا فاتتهم

الجماعة صلوا في المسجد فرادى انتهى ص۵۷۷ والثالث ان ياتي بيته و

يصلي بالجماعة باذان واقامة مع اهله كما روي ان النبي ﷺ خرج ليصلح

بين الانصار الحديث كما قال الشيخ في شرح المشكوة قدوری گوید

که اہل و عیال را جمع کند و در خانہ بجماعت بگذارد انتہی و فی العینی علی الہدایۃ ولو فاتتہ

صلوۃ الجماعۃ فصلہا فی مسجد وحدہ او بجماعۃ فی مسجد اخر او فی بیتہ فہذا حسن انتہی ص ۱۱۵

و فی الحمادیۃ ولو فاتتہ الصلوۃ فی المسجد یصلی فی بیتہ باہلہ کذا فی التحفۃ و فی السراجیۃ

قوم تخلفوا عن المسجد و صلوا فی البیت بجماعۃ فانہم ینالون فضل الجماعۃ ولکن

دون ما ینالون فی المسجد انتہی ص ۱۱۵ و فی السراجیۃ اذا فاتتہم الجماعۃ صلی باہلہ

انتہی ص ۲۶ و فیہا ایضا قوم تخلفوا عن المسجد و صلوا فی البیت جماعۃ فانہم ینالون

فضل الجماعۃ ولکن دون ما ینالون فضل المسجد انتہی و الرابع ان یصلی فی ہذا

المسجد بالجماعۃ بغیر اذان و اقامۃ فی خزائن الاسرار شرح تنویر الابصار

لو کرر اہلہ بدونہما او کان مسجد طریق جاز اجماعا قولہ اہلہ ای اہل المسجد قولہ بدونہما

ای بدون الاذان والاقامۃ انتہی و سیاتی لک زیادۃ تحقیقہ فی موضعہ ان شاء اللہ تعالی

فنقول اورد فی تلک الروایات امر واحد وہو ان یصلوا وحدانا و لا نزاع فی جوازہ

واما جواز الصور الثلثۃ الباقیۃ و عدمہ فلا دلالۃ لہذہ العبارۃ علیہما و من ادعی

فقد افتری فاحفظہ فانہ ینفعک قال فی المنحۃ و کان فی زمن السلف صلوۃ

الجماعۃ مرۃ واحدۃ و عدم تکرارہا کما ہو فی زمنہ م فانہ ہو الذی کان یصلی

باصحابہ فاذا فرغ فمن تخلف تفوتہ الجماعۃ و یؤید ہذا ما سیاتی من ان تکرار

الجماعۃ فی مسجد واحد مکروہ قال فی الدرر شرح الغرر والکافی لا یکرر جماعۃ

و قال الشافعی یجوز کما فی المسجد الذی علی قارعۃ الطریق لنا انا امرنا بتکثیر الجماعۃ

و فی تکرار الجماعۃ فی مسجد واحد تقلیلہا لانہم اذا عرفوا انہم تفوتہم الجماعۃ

یتعجلون للحضور فتکثر الجماعۃ انتہی ص ۲۷۳ اقول بتوفیق اللہ تعالی و توفیقہ

ان المراد من الجماعۃ الواقعۃ فی ہذہ العبارۃ الجماعۃ مع الاذان والاقامۃ

بوجہ الاول بقرینۃ قولہ کما ہو فی زمنہ م لان تکرار الجماعۃ بغیر الاذان والاقامۃ

لم تثبت

قد ثبت عند حضورہ صلے اللہ علیہ وسلم بل رایہ صلے اللہ علیہ وسلم کما فی
حدیث ابی سعید الخدری رض رواہ الترمذی وغیرہ فہذہ جماعۃ بلا اذان واقامۃ
فلو ترک قولہ عدم تکرارہا علی الاطلاق لما صح قولہ ومن الظاہر انہ حمل الکلام
العاقل البالغ علی محمل صحیح اولی من حملہ علی محمل فاسد وایضا قد ثبت تکرار
الجماعۃ فی زمن الصحابۃ کما روی عن ابن مسعود انہ صلے بعلقمۃ والاسود
فی مسجد قد جمع فیہ وھو قول الحسن فی روایۃ والیہ ذھب احمد واسحاق
واشہب کذا فی العینی علی البخاری ص ۹۶ فتدبر ونقول ان المراد
بالجماعۃ الجماعۃ بالاذان والاقامۃ وھی لم تتکرر فی زمنہ ؐ ولا فی زمن
الصحابۃ رض فامتاز الحق من الباطل والثانی بقرینۃ تمثیلہ بقولہ
کما فی المسجد الذی علی قارعۃ الطریق اہ لان الجائز فیہ الجماعۃ مع الاذان
والاقامۃ کما سبق بسطہ فیما سبق فتذکر والثالث بقرینۃ قولہ
انا امرنا بتکثیر الجماعۃ اہ لان تقلیل الجماعۃ بالتکرار انما یتصور اذا کانت
الجماعۃ الثانیۃ بالاذان والاقامۃ او بالاعتیاد علی ذالک کما صرح
المولوی عبد الحی اللکھنوی رحمہ اللہ فی فتاواہ واما بغیرھما فلا تقلیل لانہم یصلون
حنفیۃ فی ناحیۃ المسجد فلا یعتمدون علیہا ولا یتکاسلون والرابع
بقرینۃ قول صاحب المفتاح حیث قال کرہ الجماعۃ باذان واقامۃ ولکنہم
یصلون وحدانا بغیر اذان واقامۃ اہ فانہ صریح فی ان المکروہ الجماعۃ الثانیۃ
مع الاذان والاقامۃ والا یلغو قولہ بغیر اذان واقامۃ کما لا یخفی علی العاقل
فاحفظ ھذا التحقیق الحقیق فانہ بالحفظ یلیق والعجب من المفتی المخطی
انہ ادعی بکراہۃ الجماعۃ بغیر الاذان والاقامۃ واورد فی تائیدہ ھذہ
العبارات ولم یفہم ما فیہا من النکات والاشارات ویکرہ تکرار الجماعۃ باذان واقامۃ

فی مسجد محلة لا فی مسجد طریق او مسجد لا امام ولا مؤذن له ۱۲ در المختار

قال الشامی فی شرح العبادة منه قوله یکره ای تحریمًا لقول الکافی لا یجوز و

المجمع لا یباح وشرح الجامع الصغیر انه بدعة کما فی رسالة السندی انتهی

ثم قال وعبارته فی الخزائن اجمع مما ههنا ولفظها یکره تکرار الجماعة

فی مسجد محلة باذان واقامة الا اذا صلی بهما اولا غیر اهله او اهله لکن

بمخافتة الاذان انتهی وفی الدرر شرح الغرر لا یکرر جماعة فی مسجد محلة

باذان واقامة یعنی اذا کان لمسجد امام وجماعة معلومون فصلی بعضهم

باذان واقامة لا یباح لباقیهم تکرارها بهما انتهی وعلی هذا القیاس

من جنس هذه الروایة کتب الفقه مملوة وفیما ذکرنا کفایة لاهل الانصاف

الیفاء ما وعدنا اعلم انه یجوز تکرار الجماعة بالاذان والاقامة فی ثلث صور

کما اشرنا الیه سابقًا الاولی ان یؤدی الصلوة اولا بالجماعة بالاذان

والاقامة فی مسجد المحلة غیر اهل ذالک المسجد والثانیة ان یؤدوها فیه

اهله لکن بمخافتة الاذان والثالثة ان یؤدوها اولا علی وجه مکروه

ففی هذه الصور یجوز لاهل المسجد ان یصلوا بعدهم باذان واقامة فی منحة

الخالق فان صلی فیه قوم من الغرباء بالجماعة فلاهل المسجد ان یصلوا

بعدهم بجماعة باذان واقامة لان اقامة الجماعة فی هذا المسجد حقهم

انتهی ص ۳۶۶

فلذا کان لهم نصب المؤذن وغیر ذالک فلا یبطل حقهم باقامة غیرهم

وفی الدرر لا یکرر جماعة فی مسجد محلة باذان واقامة الا اذا صلی بهما ای باذان

واقامة اولا غیر اهله لان حقهم لا یسقط بفعل غیرهم او صلی بهما

ص ۳۵ ط

فیه اولا اهله بمخافتة الاذان لان مخافتهم تکون عذرا لباقیهم انتهی

وفی رد المحتار تکرار الجماعة فی مسجد واحد مکروه عندنا علی المعتمد الا

اذا کانت

اذا کانت الجماعة الاولی غیر اهل ذالک المسجد او ادیت الجماعة علی وجه
مکروہ انتہی ص۵۹ و فی الخلاصة جماعة من اهل المسجد اذنوا
فی المسجد علی وجه المخافتة بحیث لم یسمع غیرهم وصلوا فیه بالجماعة
ثم حضر من اهل المسجد قوم وعلموا فلهم ان یصلوا بالجماعة علی وجهها
ولا عبرة للجماعة الاولی انتہی کذا فی التحفہ وقد منا عن الشامی ناقلا
عن الخزائن یکرہ تکرار الجماعة فی مسجد المحلة باذان واقامة الا اذا
صلی بهما اولا غیر اهله اه وفی فتاوی الشیبانی ولو صلی جماعة اولا
غیر اهله فلا باس لاهله ان یجمعوا فیه بالاتفاق انتہی وذکر فی حاشیة
الهدایة والکافی فی باب ما یحدث الرجل فی الطریق لو صلی غیر اهل المحلة بجماعة
کان لاهل المحلة ان یعیدوها انتہی کذا فی فتاوی شیبانی فاحفظه
القسم الثالث اعنی تکرار الجماعة بغیر الاذان والاقامة فی
مسجد المحلة جائز بلا کراهة لا سیما اذا تغیر هیئة الجماعة الاولی
کما روی عن ابی سعید رض قال جاء رجل وقد صلی رسول اللہ صلعم فقال ایکم
یتجر علی هذا فقام رجل فصلی معه وفی الباب عن ابی امامة وابی موسی
والحکم بن عمیر قال ابو عیسی وحدیث ابی سعید حسن وهو قول غیر واحد
من اهل العلم من اصحاب النبی صلعم وغیرهم من التابعین قالوا لا باس ان یصلوا
القوم جماعة فی مسجد قد صلی فیه وبه یقول احمد واسحاق وقال آخرون
من اهل العلم یصلون فرادی وبه یقول سفیان وابن المبارک ومالک
والشافعی یختارون الصلوة فرادی اخرجه الترمذی فی باب ما جاء فی
الجماعة فی مسجد قد صلی فیه مرة اقول وباللہ التوفیق ان الفریق الاول
قد ادعوا صریحا جواز التکرار واثبتوه بالحدیث المذکور فالذی نعم ما قیل

ان الحديث لا يثبت الا بما لا ان فيه اقتداء المتنفل خلف المفترض وهو
خارج مما نحن فيه لان الكلام في تكرار الجماعة في مسجد المحلة وهو موجود في
هذا المقام كيف وقد استدل جماعة من العلماء بهذا الحديث على
تكرار الجماعة ولم يلتفتوا الى عدم كون المقتدي مفترضا كما في فتح الودود
شرح ابي داؤد حيث قال ففي هذا الحديث دليل على فضيلة الجماعة
وعلى ان الفضل في جماعة الفرض لا يتوقف على كون المقتدي مفترضا انتهى
وفي شرح الاوراد عن المبسوط وعن ابي يوسف انه قال ان وقف ثلثة
او اربعة ممن فاتتهم الجماعة في زاوية غير الموضع المعهود للامام فصلوا
باذان واقامة فلا باس وهو حسن لما روي ان النبي صلى الله عليه وسلم
صلى باصحابه فدخل اعرابي وقام ليصلي فقال عليه السلام الا احد
يتصدق على هذا فيقوم معه فقام ابوبكر رض وصلى معه انتهى
واما الفريق الثاني فلا انص منهم على الكراهة ايضا لان قولهم يصلون
فرادى او يختارون الصلوة فرادى لا يدل على كراهة التكرار كيف وان
الانفراد احد الامور الاربعة المذكورة غاية ما في الباب يلزم اختيار
هذه الجماعة الانفراد على تكرار الجماعة وغيره واولوية عندهم وهو لا
يستلزم كراهة التكرار والا لزم كراهة الصورتين الباقيتين ايضا
ولم يقل به عاقل فضلا عن فاضل فالحاصل انهم يختارون اي يفضلون
الصلوة فرادى على سائر شقوقه وان كانت الشقوق الباقية ايضا جائزة
عندهم فافهم وفي رد المحتار ولو كرر اهله بدونهما اي بدون الاذان
والاقامة او كان مسجد طريق جاز اجماعا قال في المنبع والتقييد بالمسجد
المختص بالمحلة احتراز عن الشارع وبالاذان الثاني احتراز عما اذا صلى

في مسجد المحلة

فی مسجد المحلۃ جماعۃ بغیر اذان حیث یباح اجماعا انتہی ص ۱۱۲ وفی الدر

وفی الدر ولو کرر اھلہ بدونہما جاز انتہی ص ۳ ومثلہا فی الشامی فی امالی قاضیخان

وفی منحۃ الخالق قولہ (اھلہ) ای اہل المسجد (بدونہما) ای بدون الاذان

والاقامۃ انتہی ونقل الرملی عن رسالۃ العلامۃ السندی عن المنتقط وشرح

المجمع وشرح درر البحار والعباب انہ یجوز تکرار الجماعۃ بلا اذان واقامۃ ثانیۃ

اتفاقا وقال فی بعضہا اجماعا انتہی کلام المنحۃ ص ۳۶۷ وفی غایۃ الاوطار

در رسین کہا ہے کہ اگر اہل محلہ بدون اذان واقامت کی جماعت دوبارہ کریں یا مسجد شارع

عام پر ہو تو دوسری جماعت جائز ہوگی بالاتفاق۔ منبع مین کہا ہے کہ دوسری اذان کی

قید سے احتراز ہے۔ اوس صورت سے کہ محلہ کی مسجد مین دوبارہ جماعت بدون اذان پڑہی جاوے

کہ اسطرح پڑھنا مباح ہے بالاتفاق ص ۲۵۱ ولا یغرنک ما قالہ الشامی فی رد المحتار بعد

ومقتضی ھذا الاستدلال ومقتضی ھذا الاستدلال کراھۃ التکرار

فی مسجد المحلۃ ولو بدون اذان ویؤیدہ ما فی الظہیریۃ لو دخل جماعۃ المسجد بعد ما

صلی فیہ اھلہ یصلون وحدانا وھو ظاہر الروایۃ آہ لانہ رد ھذا القول فی

اخرہ بقولہ وھذا مخالف لحکایۃ الاجماع المارۃ آہ لان الاجماع دلیل من اقوی ادلۃ

الشرع لا یزاحم بعد انعقادہ روایۃ او ھو لفظ من الفاظ الافتاء او الترجیح

کما یفہم من عبارۃ رد المحتار وفی منحۃ الغفار ومفاد ھذہ النقول کراھۃ

التکرار مطلقا ای ولو بدون اذان واقامۃ ومعنی قول قاضیخان لا بل یصلی

بغیر اذان واقامۃ انہ یصلی منفردا لا بالجماعۃ آہ لانہ ردہ المؤلف فی اخرہ حیث

یشکل علیہ ما نقلہ الرملی عن رسالۃ العلامۃ السندی عن المنتقط وشرح

المجمع وشرح درر البحار والعباب من انہ یجوز تکرار الجماعۃ بلا اذان ولا اقامۃ

ثانیۃ اتفاقا وقال فی بعضہا اجماعا آہ ومن المعلوم ان الامر المتفق علیہ لاصحابنا

لا یعد لعینه لما بسطه فی رد المحتار فاحفظه فی المفتاح و تکرار جماعت در مسجد محله
اگر باذان و اقامت بتداعی است مکروه است و اگر بے اذان است مکروه نیست باید که در غیر مقام
امام باشد و فی شرحه امام شمس الائمه حلوانی گفته که سه کس سوای امام اگر در گوشه مسجد بدون
اذان و اقامت بجماعت نماز کنند بالاتفاق مکروه نیست و در چهار اختلاف است اصح آنکه مکروه باشد
والله اعلم انتهی و عن ابی یوسف رح انه قال ان وقف ثلثة او اربعة ممن فاتتهم
آه کما مر فیما مر فتذکر و فی اخر شرح المنیة و عن ابی حنیفة رح لو کانت الجماعة
الثانیة اکثر من ثلثة یکره التکرار والا فلا و عن ابی یوسف رح اذا لم تکن
علی الهیئة الاولی لا تکره والا تکره وهو الصحیح وبالعدول من المحراب تختلف
الهیئة کذا فی البزازیة وفی التاتارخانیة عن الولوالجی وبه ناخذ کذا فی
رد المحتار وفیه ایضا الغیر قد علمت ان الصحیح انه لا یکره تکرار الجماعة اذا لم
تکن علی الهیئة الاولی آه وفی المنحة قال الشافعی رض یجوز تکرار الجماعة کما
فی المسجد علی قارعة الطریق انتهی وفی البحر عن ابی یوسف رح انما یکره تکرارها
لقوم کثیر واما اذا صلی واحد بواحد او اثنین فلا باس به ۱۲ و عنه
انه لا باس به مطلقا اذا صلی فی غیر مقام الامام ۱۲ و عن محمد رح انما یکره تکرارها
علی سبیل التداعی واما اذا کان خفیة فی زاویة المسجد لا باس به انتهی
وفی الظهیریة و عن ابی یوسف رح انه لا باس باعادة الجماعة فی المسجد الذی
صلی اهله فیه اذا لم یقم الامام فی موضع الامام وصلی فی ناحیة لیعرف
اهل المحلة انها لیست صلوة اخری ولا یؤذن ولا یقیم و عن محمد رح انهم
اذا اذنوا واقاموا الا علی وجه التداعی خفیة فلا باس به وظاهر الروایة
انهم یصلون وحدانا ومثله فی الحمادیة عن محمد رح وفی التهذیب اهل المسجد
اذا صلوا باذان واقامة یکره تکرار الجماعة وهو قول مالک رح والشافعی رح و عن

ابی یوسف

ابي يوسف انه لاباس به ان لم يقم الامام مقام الاول كذا في التحفة

قال الشافعي لاباس بذلك لان اداء الصلوة حق المسلمين والاخرون

فيه كالاولين كذا في المنحة وغيرها من الروايات التى يتعسر ايرادها هٰهنا

تحقيق كلمة لاباس

اعلم ان كلمة لاباس وان كان اكثر استعمالها فيما تركه اولى لكنها قد تستعمل

في المندوب ايضا كما صرح به في البحر من الجهاد من الجنائز وفي رد

المحتار كلمة لاباس قد تستعمل في المندوب انتهى ص ٥٩٢ وفي الدر

المختار الوضوء على الوضوء لاباس به بل قد تستعمل في السنة والواجب

ايضا كما قال في الدر المختار في بحث تكبير التشريق لاباس به

عقب العيد لان المسلمين توارثوه فوجب اتباعهم والضافه

اقول وقد تستعمل في الواجب والمباح والمسنون ايضا قال فيكره

فعلهما وتكرار الجماعة الا في مسجد على قارعة طريق فلا باس بذلك

جوهرة فعلم ان كلمة لاباس ليست بنص على كراهة الامر الوارد عليه

فمن ادعى فقد افترى

فصل في تحقيق ما يفعل في الحرمين

اعلم اسعدك الله تعالى انه ذكر العلامة الشيخ السندي رحمه تلميذ المحقق

ابن الهمام في رسالته ان ما يفعل اهل الحرمين الشريفين من ائمة متعددة

وجماعات مترتبة مكروه اتفاقا ونقل عن بعض مشائخنا انكاره صريحا

حين حضر الموسم سنه ٥٥١ منهم الشريف الغزنوي وذكروا انه افتى بعدم

جواز ذلك على مذهب العلماء الاربعة ونقل انكار ذلك عن جماعة من الحنفية

والشافعية والمالكية حين حضر الموسم سنه ٥٥١ واقره الرملي في حاشية

البحر كذا في الشامي ص ٥٢٧ ونقل عن رسالة لابن نجيم ان الافضل الاقتداء

بالشافعی بل یکره التاخیر لان تکرار الجماعة فی مسجد واحد مکروه عندنا
علی المعتمد کذا فی الشامی ص ۵۸۹ وفی حاشیة الملا علی عن الشیخ والد
الشیخ محمد اکرم خاتم المحققین السید محمد امیر الدین بادشاه والشیخ
محمد اسماعیل الشروانی فانهم صححوا ان الصلوة مع اول الامام افضل
وقد کان الشیخ علی بن جار الله ظهیرة الحنفی لایزال یصلی مع الشافعیة
عند تقدم جماعتهم کذا فی الشامی ص ۵۸۹ وغیر ذلک من اقوال الکرام
وعللوه بان الحنفی لایخلوا فی حالة صلوة الشوافع اما ان یشتغل با
الرواتب لینتظر الحنفی فی ذلک منهی عنه لقوله علیه السلام اذا اقیمت الصلوة
لاصلوة الا المکتوبة واما ان یجلس وهو مکروه ایضا لاعراضه عن الجماعة
من غیر کراهة فی جماعتهم الکل من رد المحتار شرح در المختار الجواب
اقول فی جوابهم ان نحو المسجد المکی او الذی لیس له جماعة معلومون
فلا یصدق علیه انه مسجد محلة بل هو مسجد شارع وقد مر انه لاکراهة فی
تکرار الجماعة فیه اجماعا فلیتامل کذا فی رد المحتار وفیه ایضا فلذا خالفهم
العلامة الشیخ البیری واثبت الجواز بناء اعلی کراهة الاقتداء بهم
ولعدم مراعاتهم فی الواجبات والسنن وان الانفراد افضل لولم
یدرک امام مذهبه وخالفهم ایضا العلامة الشیخ رحمة الله السندی
تلمیذ المحقق ابن الهمام فقال الاحتیاط فی عدم الاقتداء به ولو مراعیا
ولکن العلامة الملا علی القاری بعد ما قدمنا عنه من عدم کراهة الاقتداء
بهم ولو کان لکل مذهب امام کما فی زماننا فالافضل الاقتداء با
الموافق سواء تقدم او تاخر علی ما استحسنه عامة المسلمین وعمل به جمهور
المؤمنین من اهل الحرمین والقدس والمصر والشام ولا عبرة بمن شذ منهم اه

ثم قال

ثم قال والذي يميل اليه القلب عدم كراهة الاقتداء بالمخالف

مالم يكن غير مراع في الفرائض لان كثيرا من الصحابة والتابعين كانوا

ائمة مجتهدين وهم يصلون خلف امام واحد مع تباين مذاهبهم

انتهى الكل من الشامي جواب التعليل انا نختار الشق الثاني

وانه لو انتظر امام مذهبه بعيدا عن الصفوف لم يكن اعراضا عن الجماعة

للعلم بانه يريد جماعة اكمل من هذه الجماعة واما كراهة تعدد الجماعات

في مسجد واحد فقد ذكرنا الكلام عليهما اول الباب والله اعلم بالصواب كذا في

رد المحتار

فصل في وجوه الترجيح

اعلم ان عدم كراهة الجماعة الثانية امر رجيح وقول صحيح لعدة وجوه

الاول انه معلل عقلا بقولهم لان اداء الصلوة حق المسلمين والاخرون

فيه كالاولين كما مر منحة الخالق ونقلا الظاهر قوله صلوة الجماعة تفضل

صلوة الفذ الحديث كما علله صاحب العيني في شرح البخاري وبحديث

ابي سعيد كما علله بهذا الحديث جماعة من المحدثين والفقهاء المحققين

ومن المعلوم ان الرجحان عند التعارض للمعلل كما في الشامي وكذا لو

عللوا احدهما دون الاخر كان التعليل ترجيحا للمعلل انتهى والثاني

انه ظاهر الرواية لانه وجد في الجامع الصغير والمبسوط كما مر والترجيح

لظاهر الرواية والثالث انه مروي عن الائمة الثلثة بل الاربعة الفقهاء

من المعلوم ان الحكم المتفق عليه يفتى به قطعا كما في الشامي ومسئلتنا

هذه مجمع عليها ومتفق عليها كما دلت عليه عبارات الكتب المذكورة

والرابع انه قول الاكثرين كما مر والترجيح بقول الاكثرين والخامس انه متن لما

هو موجود فی مجمع البحرین ومن المعلوم ان فی المتون مقدم علی غیرہ
والسادس انہ معلم لعلامات الافتاء والترجیح مثل هو الصحیح وبہ
ناخذ وغیرهما مما ذکر ذکرہ وما علیہ الفتوی مقدم علی غیرہ کما هو مذکور
مبسوط فی رد المحتار انتہاہ اعلم ان الجماعۃ امر مستحسن لا تبحث
نفسہا لثبوتہا بقولہ تعالی وارکعوا مع الراکعین وباحادیث النبی
المذکورۃ فی الصحاح وغیرها وباثار الصحابۃ والتابعین واقوال الائمۃ
المجتہدین بل باجماع المسلمین کما من لغیر بحہا انما مرد انما یعرض القبح عند
اعتراض امر خارجی وهو تقلیل الجماعۃ الاولی عند الداعی للجماعۃ الثانیۃ
والداعی انما یکون بالاذان والاقامۃ او بالاعتیاد علی تکرار الجماعۃ فاذا جردت
الجماعۃ عن هذہ الامور فلا قباحۃ فیہا والاشاعۃ فتکون حسنا موجبا لاجر
جزیل واللہ اعلم بالصواب   خلاصۃ الجواب
فوضح الحق مما سبق ان تکرار الجماعۃ بالاذان والاقامۃ فی مسجد الطریق جائز
حسن بالاتفاق وفی مسجد المحلۃ بہما مکروہ اتفاقا وبغیرهما جائز
بلا کراهۃ اجماعا فخذ ما اخذ منا وکن من الشاکرین والحمد للہ رب العالمین
وعندہ علم الاولین والاخرین
حررہ المسکین المعتصم بحبل اللہ المتین احمد الدین ثبتہ اللہ تعالی فی مقام الصدق والیقین
صورۃ ما حررہ الفاضل الجلیل استاذنا واستاذ الکل مولانا المولوی محمد النوحی
عم نوالہ عم فیضانہ
لا اشکال فی صحۃ هذا الجواب ؛ فانہ موافق لفقہ السنۃ والکتاب ؛ الجماعۃ الثانیۃ
فی مسجد المحلۃ بدون اذان واقامۃ جائزۃ بلا ارتیاب ؛ علی ما نطق بہ الکتب الفقہیۃ
وعلیہ

وعلیہ اتفاق اولی الالباب ؛ فعدم الجواز الذی تفوہ بہ بعض العلماء ان ہو الا شیٔ عجاب ؛ واللہ تعالیٰ اعلم بحقیقۃ الصدق والصواب ؛

محمد الٰہی بخش عفا اللہ عنہ کل فحش
وصانہ عن شر کل لئیم ووحش

صورت ما حررہ العلماء الکرام والفضلاء العظام فی ہذہ المسئلۃ

الجواب صحیح والمجیب نجیح
محمد شاہ غازیپوری عفا عنہ

الجواب صحیح عنایت علی شاہ
سکنہ علاقہ سبت پور

ہذا الجواب صحیح فی علمی واللہ اعلم بالصواب
مسلم عفا عنہ مکین موضع بہلن

من اجاب فقد اصاب
خادم العلماء غلام بخش ساکن حویری

المجیب مصیب کتبہ امام بخش ساکن
کوٹلہ رحیم شاہ علاقہ حویری

من اجاب فقد اصاب
قادر بخش عفا عنہ ملتانی

ما اجاب فقد اصاب کتبہ نبی محمد
سکنہ کھڑور

الجواب صحیح والمجیب لحق بالاتباع
خلیل الرحمن سکنہ بستی مووری

اعلم ان لفظ ہو الصحیح وبہ ناخذ من الفاظ الافتاء صرح بہ فی الدر المختار فقد قال فی شرح المنیۃ عن ابی یوسف انہ اذا لم تکن الجماعۃ الثانیۃ علی الہیئۃ الاولی لا تکرہ والا تکرہ وہو الصحیح وقال الشامی وفی التاتارخانیۃ عن الولوالجی وبہ ناخذ وحکی فی المنبع الاجماع علی اباحۃ التکرار حیث قال والتقیید بالمسجد المختص بالمحلۃ احتراز علی الشارع وبالاذان الثانی احتراز عما اذا صلی فی مسجد المحلۃ جماعۃ بغیر اذان حیث یباح اجماعاً فاتضح من المتصفح المذکور ان جواز الجماعۃ الثانیۃ بالطریق المشروح فی البحوث امر لا یتجاوز عنہ الحق فالحری احق ان یقتدی بہ والذین

من مشائخنا رحمهم الله لا يجوز عند بعض المشائخ وافتوا به وهو قول الشافعي
ولم يدل دليل من صاحب الشرع على منعه كذا في الاركان الاربعة لبحر العلوم بل ورد في ابو داؤد
وغيره عن ابي سعيد الخدري رضي الله عنه ان رسول الله صلى الله عليه وسلم ابصر
رجلا يصلي وحده فقال الا احد يتصدق على هذا فقام رجل وصلى معه
نمقه العبد العاصي محمد بخش عفا عنه لوم يؤخذ بالتواهي عما سيد الاناسي
فقط ۱۰ شعبان سنہ ۱۳۱۳ نوشهروی علاقہ بلوچستان
۴۸۶
صورة جواب الفاضل اللوذعي والعالم الالمعي مولانا محمد عبد الحي الكهوري
في هذه المسئلة
استفتاء
کیا فرماتے ہیں علماء دین اس صورت میں کہ تکرار جماعت ایک مسجد میں درست ہے یا نہ بینوا
الجواب
هو المصوب اصل جواز جماعت ثانیہ کی بعد فراغت جماعت اولی کے یہ حدیث جو سنن ابو داؤد وغیرہ
میں ابو سعید خدری رضی اللہ عنہ سے مروی ہے ان رسول الله صلى الله عليه وسلم ابصر رجلا
يصلي وحده فقال الا رجل يتصدق على هذا فيصلي معه فقام رجل فصلى معه
اور مؤید اسکی اثر حضرت انس رضی اللہ عنہ ہے جو سنن بیہقی و مسند ابو یعلی وغیرہ میں مروی
اور صحیح بخاری میں بھی بطور تعلیق کے مذکور انه دخل مسجدا بعد ما صلي فيه
فاذن واقام وصلى جماعة اور ظاہر الروایۃ حنفیہ کے نزدیک اگرچہ تکرار جماعت
کی کراہت ہے مگر مفتی بہ یہ بھی کہ اگر جماعت کی ہیئت و کیفیت ثانیہ نہ ہو تو درست
بلکہ کراہت اور روایۃ کراہت بھی مقید و مشروط ساتھ چند شروط کے ہے - در المختار
شرح تنویر الابصار میں ہے - يكره تكرار الجماعة باذان واقامة في مسجد محلة لا في
مسجد طريق

مسجد طریق او مسجد لا امام ولا مؤذن له انتہیٰ اور خزائن الاسرار شرح تنویر

الابصار میں ہے۔ یکرہ تکرار الجماعۃ فی مسجد محلۃ باذان واقامۃ الا اذا صلی بہما

فیہ اولا غیر اہلہ او اہلہ لکن بمخافتۃ الاذان ولو کرر اہلہ بدونہما او کان مسجد

طریق جاز اجماعاً کما فی مسجد لیس له امام ولا مؤذن ویصلی الناس فیہ فوجاً

فوجاً انتہیٰ اور منح شرح مجمع میں ہے۔ التقیید بالمسجد المختص بالمحلۃ احتراز

عن الشارع وبالاذان الثانی احتراز عما اذا صلی فی مسجد المحلۃ جماعۃ بغیر اذان

حیث یباح اجماعاً انتہیٰ اور رد المحتار میں باب الاذان میں مسطور ہے۔ فلو دخل

جماعۃ المسجد بعد ما صلی اہلہ فیہ فانہم یصلون وحداناً وہو ظاہر الروایۃ ف

فی اخر شرح المنیۃ وعن ابی حنیفۃ لو کانت الجماعۃ الثانیۃ اکثر من ثلثۃ

یکرہ التکرار والا فلا وعن ابی یوسف اذا لم تکن علی الہیئۃ الاولی لا تکرہ والا

تکرہ وہو الصحیح وبالعدول عن المحراب تختلف الہیئۃ کذا فی البزازیۃ وفی

التاتارخانیۃ عن الولوالجیۃ وبہ ناخذ انتہیٰ ان عبارات سے ظاہر ہو گیا کہ جو لوگ مطلقاً

جماعت ثانیہ کو مکروہ کہتے ہیں قول ان کا غلط ومخالف قول مفتیٰ بہ کے ہے۔ اور یہ خیال کہ تکرار

جماعت منجر طرف تقلیل جماعت کے ہوتی ہے۔ خیال باطل ہے۔ اس وجہ سے کہ یہ امر لازم آویگا کہ

کسی کبیر میں تقرر تکرر جماعت کا کر دیا جاوے کہ ہر وقت دو جماعت یا تین جماعت ہوا کریں۔ اس حالت میں

البتہ جماعت اولیٰ کے اہتمام میں فرق آویگا۔ اور جب تقرر ایک ہی جماعت کا ہو۔ اور اتفاقاً

کچھ لوگ رہ گئے ہیں۔ تو ان کی جماعت کرنے سے کوئی مانع شرعی نہیں حضرت صاحب کو جماعت ثانیہ کا امام تو ملحوظ رہے

مقام قیام اولیٰ میں نہ کھڑا ہو۔ اور یہ گمان کہ شرعاً جماعت ثانیہ شروع ہی تھی اگر

جماعت نماز واسطے سنین میں بہ تغیر انتظام شروع ہوتی۔ کیونکہ ممکن تھا۔ کہ طائفہ بعد طائفہ جماعت

نماز پڑھ لیا کریں۔ محض لغو ہے۔ اس وجہ سے کہ مقصود شریعت صرف جمعیت ہے کہ سب جماعت سے ہی

ایک ہی وقت میں نماز سے فارغ ہو کر اور بعد اس کے مصروف ہو دیں۔ اور یہ بعد تکرر جماعت کے ہیں۔

ہو سکتا ہے۔ اس کے انتساب علیہ صحت خوف کیونکہ اسکی مقرر ہوا۔ حاصل یہ ہے کہ حجابیہ
اتفاقیہ کی کوئی وجہ کراہت کی معتد بہ نہیں۔ علی الخصوص جب کہ جماعت اولیٰ کی ہیئات پر ہو وے
ومن ادعی تعلیل البرهان (غلط) البیان بواضح البرهان والله اعلم

الراجی عفو ربه القوی ابو الحسنات محمد عبد الحی تجاوز الله عن ذنبه الخفی والجلی

محمد عبد الحی
ابو الحسنات

صورة ما حرره الفاضل الجليل مولانا المولوي خليل الرحمن سكنه رتی مولوي في هذه المسئلة

هو المصوب

قال الله تعالى ما آتاكم الرسول فخذوه وما نهيكم عنه فانتهوا وقال من يطع الرسول
فقد اطاع الله وقال النبي صلعم الا اني اوتيت القرآن ومثله معه وقال الامام الاعظم
حرام على من لم يعرف دليلي ان يفتي بكلامي وكان اذا افتى يقول هذا رأي
ابي حنيفة وهو احسن ما قدرنا عليه فمن جاء باحسن منه فهو اولى بالصواب
وكان يقول اياكم وآراء الرجال ودخل عليه مرة رجل من اهل كوفة والحديث
يقرأ عنده فقال الرجل دعونا من هذه الاحاديث فزجره الامام اشد الزجر فقال
لولا السنة ما فهم احد منا القرآن ثم قال للرجل ما تقول في لحم القردة واين دليله
من القرآن فافحم الرجل فقال للامام فما تقول انت فيه فقال ليس من بهيمة الانعام انتهى

سلم الرحمن [illegible]

من الميزان للامام الشعراني ناقلا عن الفتوحات للمكية وفي المنتقى
من اخبار المصطفى للامام ابي البركات عبد السلام باب من صلى في
المسجد جماعة بعد امام الحي عن ابي سعيد رض ان رجلا دخل المسجد
وقد صلى رسول الله صلعم باصحابه فقال رسول الله صلعم من يتصدق على هذا فيصلي معه
فقام رجل من القوم فصلى معه رواه احمد وابو داؤد والترمذي بمعناه
وفي رواية لاحمد صلى رسول الله صلعم باصحابه الظهر فدخل رجل وذكره
قال شارح الامام الشوكاني في نيل الاوطار الحديث اخرجه ايضا الحاكم والبيهقي
وابن حبان وحسنه الترمذي وبوب الترمذي في سننه على هذا الحديث
فقال باب ما جاء في الجماعة قد صلى فيه مرة واورد فيه الحديث المتقدم
عن ابي سعيد بلفظ قال جاء رجل وقد صلى رسول الله صلعم فقال ايكم يتجر
على هذا فقام رجل وصلى معه وفي الباب عن ابي امامة وابي موسى و
الحكم بن عمير وقال ابو عيسى حديث ابي سعيد حديث حسن وهو قول
غير واحد من اهل العلم من اصحاب النبي صلعم وغيرهم من التابعين
قالوا لا باس ان يصلي القوم جماعة في مسجد قد صلى فيه وبه يقول احمد و
اسحاق وقال اخرون من اهل العلم يصلون فرادى وبه يقول سفيان و ابن
المبارك ومالك والشافعي يختارون الصلوة فرادى انتهى قال العلامة
محمد شمس الحق العظيم في التعليق المغني على سنن الدارقطني بحث
هذا الحديث واعلم ان تكرار الجماعة في المسجد الذي قد صلى فيه مرة او مرتين او ثلثة
او اكثر من ذالك جائز بلا كراهة وعمل على ذالك الصحابة والتابعون
من بعدهم واما القول بالكراهة فلم يقم دليل عليه بل هو قول ضعيف انتهى
وفي صحيح الامام محمد بن اسمعيل البخاري باب فضل الجماعة وجاء انس الى مسجد قد صلى فيه

فاذن واقام وصلى جماعة آه وقال الحافظ ابن الحجر العسقلانی فی فتح الباری
حدیث انس وصله ابویعلی فی مسنده من طریق الجعد ابی عثمان قال مر بنا
انس بن مالک فی مسجد بنی ثعلبة فذکر نحوه وذلک فی صلوة الصبح
وفیه فامر رجلا فاذن واقام ثم صلی باصحابه واخرج ابن ابی شیبة عن
طریق الجعد وعند البیهقی من طریق ابی عبد الصمد العمی عن الجعد
نحوه وقال مسجد بنی رفاعة وقال فجاء انس فی نحو عشرین من فتیانه انتهی

کلام صاحب الفتح

صورۃ ما حررہ الفاضل الکبیر المولوی غلام ... گیر قصوری

فی هذه المسئلة

باسمہ سبحانہ

ویکرہ تکرار الجماعة باذان واقامة فی مسجد محلة لا فی مسجد طریق او مسجد لا امام ولا مؤذن له در المختار من عینه قوله باذان واقامة اه عبارته فی الخزائن اجمع مما هھنا ولفظها یکره تکرار الجماعة فی مسجد محلة باذان واقامة الا اذا صلی بهما فیه اولا غیر اهله او اهله لکن بمخافة الاذان ولو کرر اهله بدونهما او کان مسجد طریق جاز اجماعا کما فی مسجد لیس له امام ولا مؤذن ویصلی الناس فیه فوجا فوجا فان الافضل ان یصلی کل فریق باذان واقامة علیحدة کما فی امالی قاضیخان اه ونحوه فی الدر رد المحتار من عینه

مطلب اس عبارت کا یہ ہے کہ محلہ کی مسجد جہاں اہل محلہ ہی نماز پڑھتے ہیں اور دوسر محلہ کے لوگ بطور رہگذر وہاں نماز نہیں پڑھتے ہیں۔ جب اونہوں آذان اور تکبیر جماعت کی ہو جاوے۔ تو جو لوگ پھر آویں گے اونکو اذان اور تکبیر کی دوسری جماعت کرانی مکروہ ہے۔ اور اگر محلہ نے بدون آذان وتکبیر کے جماعت کرائی ہو۔ یا مسجد ایسی ہے کہ وہ راستہ پر واقع ہے۔ رہگذر رو آدمی وہاں نماز پڑہ لیتے ہیں۔ تو ایسی حالتوں دوسری جماعت اذان اور تکبیر سے بھی روا ہے۔ پس جو مسجد ایسے کوچہ میں ہے۔ کہ دوسری طرف اوسکا راستہ نہیں نکلتا وہ مسجد محلہ کی ہے۔ اوس میں دوسری جماعت اذان اور تکبیر سے مکروہ ہے۔ اگر محراب کی بٹ کر دوسری جگہ پر کہ اہر کر بغیر آذان وتکبیر کے جماعت کرائیں تو مکروہ نہیں۔ بخوبی جائز ہے۔ مگر اگر اہل محلہ بسبب انگاری کے تو جماعت اول حاضر نہوں۔ اور پیچھے آکر جماعت کرائیں تو اس سے تقلیل جماعت ہوگی یہ امر بھی مکروہ ہے۔ اور جب لوگ پہلے مکان پر نہ تھے۔ اور جماعت اول کی بعد آئے۔ تو انکو بھی بغیر اذان

و اقامت کے جماعت کرنی روا ہے۔ بلا کراہت اور نیز رد المحتار میں ہے۔ جو علامہ سندی

وغیرہ سے حرمین محترمین کی متعدد جماعتوں کو مکروہ جاننا اور اون پر انکار کرنا

نقل کیا ہے۔ تو اوس کو اخیر میں رد کر دیا ہے۔ کہ حرمین شریفین کی مسجدیں محلہ کی

مسجدیں نہیں ہیں بلکہ وہ شارع عام کی مسجدیں ہیں = اور اوپر گذرا ہے۔ کہ

ایسی مسجدیں جنمیں رہگذر لوگ نماز پڑھ لیتے ہوں۔ اونمیں بالاتفاق دوسری جماعت

مکروہ نہیں ہے۔ اور نیز شرح منیہ سے گذرا ہے۔ کہ پہلی ہیئت جماعت کے بدلنے سے دور

کراہت ہو جاتی ہے۔ اور تاتارخانیہ اور والوالجیہ میں لکھا ہے۔ کہ اسی کو ہم اخذ کرتے ہیں

یہ ترجمہ حاصل رد المحتار کا ہے۔ فقیر غلام دستگیر قصوری کان اللہ لہ

کہتا ہے۔ کہ ان ملکوں میں مولوی رشید احمد صاحب گنگوہی سے مسئلہ نکلا ہے۔ کہ تکرار جماعت

ہر مسجد میں مکروہ و ناروا ہے۔ سو یہ مولوی صاحب کے اون مسائل میں سے ہے جنمیں وہ علماء اہل سنت

والجماعت کے برخلاف گئے ہیں۔ فقیر لاہور میں ہے۔ کتابیں ہمراہ نہیں ہیں۔ رد المحتار

مدرسہ نعمانیہ سے لیکر مسئلہ لکھا گیا ہے۔ اگر فقیر قصور میں ہوتا۔ تو زیادہ تحقیق لکھتا

اور مولوی صاحب کے ایسے اقوال سے جمیع اہل سنت تبری کرتے ہیں۔ جیساکہ مولانا الحاج

المہاجر بابہ حرمین الشریفین مولانا رحمۃ اللہ علیہ الرحمۃ نے فقیر کے رسالہ

تقدیس الوکیل عن اہانۃ الرشید والخلیل پر تقریظ میں اسکا حال لکھا ہے۔ الغرض

مسئلہ حق یہ ہے۔ کہ بلا اذان و اقامت دوسری جماعت روا ہے۔ ہرگز مکروہ نہیں ہے

واللہ اعلم وعلمہ اتم ۲۰ ذی الحجہ سنہ ۱۳۰۹ از لاہور روز دوشنبہ

فقیر غلام دستگیر قصوری کان اللہ لہ

الجواب صحیح
غلام احمد مدرس مدرسہ نعمانیہ لاہور

الجواب صحیح
مفتی محمد عبد اللہ عفا عنہ
مدرس مدرسہ ... لاہور

صورۃ ما حررہ العلمائے الکرام والفضلائے العظام کانپور و حیدرآباد دکن

هو العلیم

تکرار جماعت مسجد محلہ میں بدون آذان و اقامت جائز بلا کراہت ہے۔ خصوصاً جبکہ امام مقام قیام اول میں نہو شامی وغیرہ کتب فقہ دیکھی جاویں تسلی ہو سکتی ہے۔

فقیر احمد حسن صانہ اللہ عن المحن والفتن کانپوری

مدرس مدرسہ دار العلوم

الجواب صحیح محمد لطف اللہ عفا اللہ عنہ

افسر محکمہ قضا حیدرآباد دکن

واخر دعوانا ان الحمد للہ رب العالمین والسلام علی سید المرسلین۔

بعون اللہ تعالی و تائیدہ تمت الرسالتان المتعلقتان بجواز الجماعۃ الثانیہ

من ید احقر الناس محمد ادریس عفی عنہ الواسع الامین بامر المخدوم الاکرم المطاع

المولنا واستاذنا و شفیقنا و رئیسنا جناب الحاج الارشاد فی علم المشرقی شرف الدین

المولوی محمد اکبر علی عفا اللہ عنہ المولی و ابقاہ فینا الی لا

یوم الظہر من یوم الجمعۃ فی التاریخ ۸ ربیع الاول ۱۳۲۵ھ